

Eskil Kristiansen

Oljeforsyningen under 1. verdenskrig

- En analyse av statens rasjonering av petroleum og bensin 1917-1919.

Masteroppgave i Historie

Veileder: Espen Storli

Mai 2021

Eskil Kristiansen

Oljeforsyningen under 1. verdenskrig

- En analyse av statens rasjonering av petroleum og bensin 1917-1919.

Masteroppgave i Historie
Veileder: Espen Storli
Mai 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Abstract

This thesis analyses the Norwegian government's rationing of oil during the First World War. During the First World War supply difficulties arose in Norway. The shortage of especially petroleum and gasoline created vast difficulties throughout Norwegian society. Hundreds of thousands of households were dependent on kerosene oil for lighting and large parts of the Norwegian fishing fleet and several industries were dependent on petroleum and gasoline as fuel for their engines. The Norwegian petroleum industry was completely dependent on supplies from abroad. To deal with the oil supply problems, a state oil administration apparatus was established in the last two years of the war. The Norwegian petroleum companies were an important part of this administrative apparatus. This thesis attempts to explain how the state oil administration apparatus worked, and what role the private industry played in this system. This analysis generates both new empirical knowledge about the state supply crisis management during the First World War, and a new perspective on the Norwegian petroleum industry during this period.

The first part consists of one chapter and focuses on the politics behind the reorganization of the crisis-administration in 1916. The chapter is partly based on primary sources and secondary literature. By using the historical documents from the negotiations in the Norwegian Storting in 1916, and the established historiography of the crisis-administration, the chapter provides a nuanced picture of the Norwegian government's provisioning policy in relation to the oil provisioning and the Norwegian oil industry.

The second part of the thesis is a two chapter long primary source-driven study of the state oil administration apparatus that was established in the last part of the war. It follows the establishment and development of the state oil administration apparatus, and the key role of the Norwegian oil companies in this structure. Furthermore, how the private industry had a great influence in the rationing policy of the Norwegian government of petroleum and gasoline, but this influence was weakened in the last year of the war as the government agencies gained experience in these matters.

The third and final part of this thesis consists of one chapter based on primary sources and secondary literature, and analyses how the Norwegian petroleum industry was affected by the state regulation during the war. The Norwegian oil companies was deeply affected by regulations from both Norwegian and British authorities during the war, and intervention from Norwegian authorities during the war led to changes in the Scandinavian oil industry.

Forord

Denne avhandlingen er resultatet av et forholdsvis langt, innviklet og lærerikt studieløp. Jeg holdt meg ikke hele tiden til løypa, men ved god hjelp av venner, medstudenter, en strålende veileder og ikke minst min sterke støttespiller og samboer Bao-Thy Huynh, kom jeg i mål til slutt. Veien har som sagt vært lang, men nå som jeg står ved mållinjen kan jeg med hånda på hjertet si at jeg ikke ville vært omveiene foruten.

Først vil jeg takke venner og familie som hele tiden har motivert og ledet meg mot målet. Dere har gjort studietiden i Trondheim helt fantastisk, og det er vemodig å ta farvel med byen nå som jeg er i mål. En særlig stor takk til Bao-Thy, som alltid har vært tålmodig og støttende. Uten deg ville jeg ikke kommet i mål.

Jeg vil også takke medstudenter på Dragvoll for gode faglige tilbakemeldinger og det sosiale samværet de siste to årene. Det fysiske samværet har dessverre blitt redusert på grunn av COVID-19 pandemien, men det sosiale og faglige har like fullt vært på topp.

Til slutt retter jeg en ekstra stor takk til veilederen min Espen Storli, som opprinnelig foreslo temaet og som har støttet meg gjennom hele arbeidet. Dine tilbakemeldinger, forslag og hjelp har vært uunnværlig i disse to årene.

Eskil Kristiansen

Kongsvinger, mai 2021

Innhold

Abstract	1
Forord.....	2
Innhold	4
Kapittel 1 – Innledning.....	5
Kap. 1.1 – Historiografi	6
Kap. 1.2 – Primærkildene	11
Kap. 1.3 – Disposisjon.....	12
Kapittel 2 – Historisk bakgrunn	14
Kap. 2.1 – Den norske utenrikspolitikken og provianteringsadministrasjonen 1914-1916	14
Kap. 2.2 – Internasjonal petroleumsindustri	20
Kap. 2.3 – Petroleumsindustrien i Norge før 1914	27
Kap. 2.4 – Avslutning	34
Kapittel 3 – Omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen 1916	35
Kap. 3.1 – Provisjonskommisjonen og etableringen av en ny riksorganisasjon	35
Kap. 3.2 – Statsmonopol-debatten i 1916: Forsyningskrise og svekket tillit til det private næringsliv	41
Kap. 3.3 – Omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen	46
Kap. 3.4 – Konklusjon: Oljeforsyningen får en mer sentral rolle i provianteringspolitikken	49
Kapittel 4 – På dypt vann: Oljerasjonerings 1917-1918	50
Kap. 4.1 – Provisjonsadministrasjonen etter omorganiseringen i 1916.....	50
Kap. 4.2 – 1917: Rasjoneringsens begynnelse	53
Kap. 4.3 – De allierte strammer grepet	59
Kap. 4.5 – 1918: Administrasjonsendringer	69
Kap. 4.6 – Konklusjon: Samspill mellom statens hastverk og næringslivets kompetanse.....	72
Kapittel 5 – «Rummeligere forhold»: Oljerasjonerings 1918-1919.....	73
Kap. 5.1 – Substitutter	73
Kap. 5.2 – «Folk klager ikke, men...»: Den forlengede rasjonerings	76
Kap. 5.3 – Planleggingen av en ny rasjoneringsplan høsten 1918.....	80
Kap. 5.4 – Petroleumsrasjonerings vinteren 1918-1919.....	88
Kap. 5.5 – Konklusjon: Økt statlig kompetanse og minskende innflytelse fra næringslivet	93
Kapittel 6 – Næringslivets begrensede handlingsrom	95
Kap. 6.1 – Krigens utfordrende vilkår	95
Kap. 6.2 – Petroleumssektorens innflytelse	97
Kap. 6.3 – Staten strammer grepet.....	99
Kap. 6.4 – Sektorens handlingsrom	100
Kap. 6.5 – Konkurranse	102
Kap. 6.6 – Konklusjon: Konsekvenser for den norske petroleumsindustrien	105
Kapittel 7 – Avslutning	106
Litteratur	110

Kapittel 1 – Innledning

Norge deltok ikke i første verdenskrig, allikevel fikk landet kjenne på krigens konsekvenser. Blant annet førte krigen til store forsyningsvansker i Norge, og for den norske regjeringen var det vanskelig å balansere nøytraliteten mot å blidgjøre britiske myndigheter for å holde sjøveiene åpne. Landet var avhengig av import av en rekke livsnødvendige varer, blant annet mineralske oljer. Etter hvert som importen ble innskrenket utover i krigen oppstod det vareknapphet på blant annet, petroleum og bensin. Denne oppgaven handler om hvordan statlige myndigheter i Norge håndterte oljeforsyningskrisen som oppstod, og hvilken rolle ikke-statlige aktører spilte i oljekrisen.

I denne masteravhandlingen analyserer jeg den statlige reguleringen av varegruppen mineralske oljer under krigen. Oljeimporten var av stor samfunnsmessig betydning, flere hundre tusen husstander i Norge var avhengig av parafinolje til belysning, store deler av den norske fiskeflåten og flere industrier var avhengig av petroleum og bensin som drivstoff til motorene sine, i tillegg hadde bilen begynte å prege det norske samfunnslivet. Mangelen på spesielt petroleum og bensin fikk store samfunnsmessige konsekvenser. Det fantes noe innenlands produksjon av petroleumprodukter, men denne produksjonen var avhengig av importerte råvarer. Statlige myndigheter måtte handle raskt da de beholdningene som fantes i landet måtte rasjoneres og fordeles på en måte norske myndigheter syntes fornuftig. Denne oppgaven vil undersøke fremgangsmåten til statlige myndigheter for å håndtere oljeforsyningskrisen, hvordan de fikk oversikt over beholdningene som fantes, hvordan disse skulle fordeles og hvilke grunnlag som lå bak rasjoneringspolitikken som ble ført.

Statsadministrasjonen ble utvidet under krigen for at staten skulle kunne håndtere krisene som oppstod, særlig knyttet til provianteringen. Oppgaven min vil redegjøre for opprettelsen av den statlige kriseadministrasjonen gjennom råd og kommisjoner i første del av krigen, frem til utviklingen og opprettelsen av krisedepartementene i andre halvdel av krigsperioden. De to krisedepartementene Provisjoneringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet, er begge relevante i denne avhandlingen siden de var involvert i oljerasjoneringspolitikken som begynte i 1917. Forsyningssituasjonen kunne endre seg raskt og norske myndigheter måtte kunne handle hurtig for å reagere på uforutsette hendelser. De midlertidige kriseorganene ble i flere tilfeller opprettet på kort tid og stadig omorganisert. Hvordan dette påvirket oljerasjoneringspolitikken som ble ført av staten er et viktig moment i denne oppgaven.

Andre del av problemstillingen handler om de private petroleumsselskapene i Norge. Statlige provianteringsmyndigheter var avhengig av å samarbeide med den norske petroleumindustrien siden selskapene hadde kompetansen, forbindelsene og infrastrukturen som var nødvendig for å gjennomføre oljeprovianteringspolitikken. Den andre delen av problemstillingen vil undersøke forholdet mellom statlige myndigheter og selskapene, forholdet selskapene imellom, hvor stor innflytelse selskapene hadde på rasjoneringspolitikken som ble ført og de statlige myndighetene og handlingsrommet til selskapene i den statlige oljerasjoneringsstrukturen. Avslutningsvis undersøker jeg hvilke konsekvenser de statlige inngrepene i krigsårene fikk for den norske petroleumindustrien etter krigen.

Kap. 1.1 – Historiografi

Denne oppgaven handler om det statlige oljeadministrasjonsapparatet som ble bygget opp i forbindelse med rasjoneringen av olje i Norge under første verdenskrig. Det er ikke skrevet noe om denne delen av provianteringspolitikken tidligere, men det finnes mer generell litteratur om statens ekspansjon og rasjoneringsapparatet. Kåre D. Tønnesson og Ole Kolsrud er de to mest sentrale historikerne for å forstå den statlige administrasjonshistorien i denne perioden, og er derfor et naturlig utgangspunkt for denne oppgaven.

Tønnesson har skrevet om sentraladministrasjonens historie fra 1914 til 1940, og argumenterer at krigen førte til en dramatisk utvidelse av den norske stats administrasjonsapparat. Fra 1914 til 1939 ble antallet tjenestemenn i departementene fordoblet, selv om den utvidede krisevirksomheten under krigen ble avviklet etter krigens slutt. Den politiske høyresiden anklaget Knudsen-regjeringen for å utnytte de ekstraordinære forholdene under krigen til å utvide statsmakten utover det som var nødvendig. Tønnesson argumenterer for at den utvidede virksomheten skyldtes Knudsen-regjeringens vane for å håndtere problemene ettersom de meldte seg, og at denne pragmatiske holdningen førte til opprettelsen av mange ad hoc råd og kommisjoner. Landbruksdepartementet fikk ansvar for landets forsyning og fordeling av livsnødvendige varer, og i begynnelsen brukte regjeringen kommisjoner lagt under de ordinære departementene for å håndtere provianteringen. Utover i krigen ble derimot provianteringsvirksomheten så omfattende at regjeringen opprettet en egen kriseadministrasjon. Tønnesson argumenterer videre at begge de to krisedepartementene ble skapt etter press fra næringslivet.¹

---

¹ Tønnesson, 1979: 1-14

Kolsrud har skrevet et nyere verk om departementshistorien, og bygger videre på det store verket om sentraladministrasjonens historie fra 1979 som Tønnessons verk inngår som Bind 4. Boken til Kolsrud er i utgangspunktet skrevet for arkivfagstudenter, den gir derfor et nyttig arkivteoretisk perspektiv samtidig som at den gir dypere innsikt i etableringen og utviklingen av de to krisedepartementene, Provianteringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet. Knudsen-regjeringen opprettet de to krisedepartementene i henholdsvis august 1916 og april 1917. Statsminister Knudsen ønsket å bringe provianteringsvirksomheten under bedre konstitusjonell kontroll, regjeringen besluttet derfor å opprette et eget Provianteringsdepartement slik at lederen for provianteringsarbeidet ble medlem av regjeringen. Kolsrud påpeker at selv om provianteringsvirksomheten ble omorganisert i 1916, og at medlemmene i den tidligere Provianteringskommisjonen hadde fått stor kritikk for sitt arbeid, var det mange av dem som fortsatte i den nye administrasjonen.²

Krisedepartementene skulle håndtere de forsyningsmessige utfordringene landet sto ovenfor, blant annet behovet knyttet til olje. Kolsrud nevner Petroleums- og Benzinkontoret med en enkelt avdeling som ble opprettet i juni 1917. Dette kontoret skulle sørge for «*best mulig utnyttelse av landets beholdning av petroleum og bensin*»³. Kontoret forsvant året etter, ellers nevner Kolsrud verken petroleum eller bensin ytterligere. Kolsrud gir derfor ingen inngående kunnskap om oljeprovianteringen under krigen, men viser at det i siste del av krigen ble opprettet egne statsorganer knyttet til forsyningen av petroleum og bensin. Han gir en god oversikt over organiseringen av krise- og provianteringsadministrasjonen på statlig nivå under første verdenskrig, utviklingen av den og den eventuelle avviklingen av de ulike kontorene og departementene.

Erik Gotteberg Eide gir et godt innblikk i den kommunale krisehåndteringen i krigsårene. I masteravhandlingen sin analyserte Eide den kommunale krisehåndteringen gjennom provianteringsrådet i Bergen kommune. Eide argumenterer at kommunikasjonen mellom kommunene og sentralmyndighetene var svak, og det manglet faste retningslinjer for hvordan de kommunale provianteringsrådene skulle organiseres. Staten måtte derfor gjennom lovreguleringen i 1916 tvinge kommunene inn i provianteringsvirksomheten, noe som medførte betydelig økonomisk risiko for kommunene.⁴ Eide skriver også om Amtmannens rolle i provianteringen, og at det ble opprettet amtsprovianteringsstyret som skulle fungere

---

² Kolsrud, 2001: 427-429

³ Ibid: 429

⁴ Eide, 2010: 49-50

som bindeledd mellom Provianteringsdepartementet og de kommunale provianteringsrådene.⁵ Denne oppgaven vil ikke gå særlig nærme inn på det kommunale nivået i oljeprovianteringspolitikken, hovedfokuset i analysen av oljerasjoneringen vil være på amtsleddet i provianteringsstrukturen, nemlig amtsoljerådene. Avhandlingen til Eide gir allikevel god kontekst til forholdene mellom de ulike leddene provianteringsstrukturen, særlig i forholdet mellom det andre og tredje leddet.

I undersøkelser av norske forhold under første verdenskrig kommer man ikke unna Wilhelm Keilhau. Hans verk *Norge og verdenskrigen* fra 1927 står fortsatt sentralt i norsk historiografi om første verdenskrig. Keilhaus skriver om selvforsyningsproblemet til Norge under krigen, og de økonomiske vanskene forsyningskrisen brakte med seg. Et monopol på viktige varer kunne brukes til å tvinge til seg andre ting, og i 1917 kunne ikke Norge lenger sikre seg den nødvendige importen med penger alene. Denne utviklingen førte etter hvert til en voldsom kommersiell maktkonsentrasjon hos regjeringen ifølge Keilhau. Den norske regjering sendte en delegasjon til USA under ledelse av Fridtjof Nansen for å forhandle om import av livsnødvendige varer, som en del av disse forhandlingene måtte Norge gå med på rasjonering av visse varer og begrense eksporten til Tyskland.⁶ Hovedfokuset til Keilhau ligger på den økonomiske virksomheten og konsekvensene under verdenskrigen. Hovedmomenter er derfor handelsavtaler, inflasjon og rasjonering av visse typer varer i forbindelse med handelsavtalene. Der han skriver om provianteringsrådene som håndterte den praktiske provianteringen er han kort og økonomisk orientert.⁷ Keilhau bringer oss fra administrasjonshistorien og over på det andre hovedmomentet som danner grunnlaget for denne oppgaven, nemlig den norske utenrikspolitikken.

Den norske utenrikspolitikken var helt sentral for provianteringspolitikken ettersom det var de utenrikspolitiske forholdene som avgjorde begrensningene for landets forsyning av livsnødvendige varer. Det øverste utenrikspolitiske målet for norske myndigheter var nøytralitet, Olav Riste er derfor det åpenbare utgangspunktet for den utenrikspolitiske historiografien. Riste er til norsk nøytralitetspolitikk hva Keilhau er til norsk økonomisk politikk under første verdenskrig. Riste har skrevet mye om nøytralitetspolitikken til Norge under krigen, og hvilken vanskelig oppgave det var for den norske regjeringen å forholde seg nøytrale i møte med de krigførende stormaktene. Norges mål gjennom krigen var å holde seg

---

⁵ Eide, 2010: 48

⁶ Keilhau, 1927: 209-233

⁷ Ibid: 236

utenfor konflikten. Riste diskuterer de vanskelighetene dette medførte spesielt siden Norge var avhengig av import og til hvilke lengder regjeringen var villige til å gå for å opprettholde en, i hvert fall offisiell, nøytral rolle. Riste hevder at Norge var utvilsomt pro-ententemaktene på bakgrunn av at regjeringen var nødt til å sikre den økonomiske velferden til landet, og den var avhengig av import via sjøveien. Ententemaktene veide hele tiden ulempene ved å krenke Norges nøytralitet mot de strategiske fordelene slike overtramp ville gitt, nøytraliteten ble dermed sikret ved å gi konsesjoner til Ententen. Allikevel bærer ikke begrepet «nøytral» noen tyngde om man åpenbart favoriserer den ene parten. Ifølge Riste var den norske nøytraliteten ingenting verdt etter første verdenskrig. Det var to grunner til dette; begrepet nøytral ble forandret, at en nasjon forholdt seg offisielt nøytral betød lite i praksis. Norges strategiske posisjon for stormaktene ble også avslørt, Tyskland trengte en åpning til verdenshavene mens Storbritannia måtte forhindre dette. Riste forklarer videre at årsaken til at ingen benyttet seg av den strategiske muligheten Norge representerte i første verdenskrig, var på grunn av det uforutsette altomfattende preget krigen fikk.⁸ Riste gir et godt innblikk i mentaliteten som lå bak de utenrikspolitiske avgjørelsene tatt av den norske regjeringen i løpet av krigen, og viser hvor langt regjeringen var villige til å gå for å opprettholde nøytraliteten.

Roald Berg bygger videre på Riste og har skrevet om norsk nasjonal konsolidering og ekspansjonspolitikk i Norskehavet etter selvstendigheten fra Sverige i 1905 frem til 1920. Berg drøfter disse temaene i sammenheng med det viktigste rammevilkåret i norsk utenrikspolitikk i perioden, nemlig forholdet til Storbritannia. Videre argumenterer han at verdenskrigen representerer et brudd i den nasjonale konsolideringen, siden disse målene måtte nedprioriteres til fordel for sikringen av forsyninger under krigen. Norske næringsorganisasjoner ble utøvende organer for den britiske blokaden av sentralmaktene under krigen gjennom bransjeavtaler med den britiske blokadedelelsen. Ansvaret for Norges forsyning av livsnødvendige varer ble dermed lagt til de næringsdrivende i 1915. At staten gav private næringsinteresser ansvaret for forsyningen inngikk i det overordnede målet til den norske regjeringen om å forholde seg nøytrale, i alle fall offisielt.⁹ I 1917 kom USA med i krigen og Ententen opprettet en koordinert interalliert blokadepolitikk. Siden stadig større deler av den nødvendige importen til Norge kom fra USA i krigsårene, var det viktig å få til en handelsavtale slik at den amerikanske varestrømmen ikke forsvant. Berg hevdet at

---

⁸ Riste, 1965: 228-229

⁹ Berg, 1995: 196-197

handelsavtalen mellom Norge og USA var gunstig sammenlignet med handelsavtaler andre nøytrale regjeringer gjorde med amerikanske myndigheter.¹⁰

Knut Ola Naastad Strøm undersøker handelsforhandlingene mellom myndighetene i Norge, Sverige og Danmark og Ententemaktene under første verdenskrig i sin doktorgradsavhandling *Between the Devil and the Deep Blue Sea* fra 2019. Ifølge Strøm hadde de skandinaviske landene relativt like utgangspunkt ved krigens begynnelse. Både Norge, Sverige og Danmark hadde viktige markedsforbindelser til Sentral- og Vest-Europa, et langvarig brudd i den internasjonale handelen ville få enorme konsekvenser for deres økonomi, og alle ville på hver sin kant være avhengig av å opprettholde vennlige diplomatiske forbindelser til ulike stormakter. Norge var avhengig av å holde de oversjøiske handelsforbindelsene åpne, den norske handelsflåten stod for en tredjedel av norsk eksport i verdi og forholdet til Storbritannia var derfor førsteprioriteten til den norske regjeringen.¹¹ Særlig viktig var korn-importen for å livnære landets befolkning, denne ble i økende grad sikret fra Amerika ettersom verdenskrigen pågikk.¹² Strøm gir en god oversikt over utgangspunktene til Norge, Sverige og Danmark ved begynnelsen av krigen og viser hvordan de håndterte utfordringene som kom i kjølvannet av konflikten. Han viser hvordan Skandinavia ble en arena for økonomisk krigføring mellom spesielt Storbritannia og Tyskland, og hvordan Norge befant seg i skuddlinjen. Dette fikk store konsekvenser for forholdene mellom norske myndigheter og britiske og tyske, og satte sterke økonomiske betingelser gjennom handelsrestriksjoner. Strøm gir derfor en viktig kontekst til forhandlingene mellom norske og britiske-amerikanske myndigheter i 1917-1918 om nye importavtaler, som er selve rammeverket for oljerasjoneringspolitikken som denne avhandlingen analyserer.

Den norske petroleumsindustrien i perioden rundt første verdenskrig er også et sentralt tema i denne oppgaven. Dette er et tema det finnes lite forskning på inntil nylig. Når man snakker om oljeindustrien i Norge tenker de fleste umiddelbart på landet som et rikt oljeproduserende land. Mangelen på forskning på den tidlige petroleumsindustrien i Norge kan ha sammenheng med at den har blitt overskygget av oljeeventyret som startet da det ble funnet olje på norsk sokkel i 1960-årene. En forskningsartikkel skrevet av Pål T. Sandvik og Espen Storli i 2020 er mest sentralt på dette området. Sandvik og Storli viser hvordan

---

¹⁰ Berg, 1995: 229-244

¹¹ Strøm, 2019: 371

¹² Ibid: 194

petroleumsmarkedet i Skandinavia var dominert av datterselskaper av internasjonale petroleumsorganisasjoner, spesielt Standard Oil. De skandinaviske datterselskapene hadde betraktelig autonomi i sine respektive markeder siden Standard var avhengig av lokalkunnskapene og de politiske forbindelsene til direktørene av disse selskapene. Videre hvordan monopoliseringen av de skandinaviske petroleumsmerkene førte til politiske diskusjoner i både Norge, Sverige og Danmark om hvordan man kunne håndtere markedsinnflytelsen til Standard. Sandvik og Storli argumenterer at det var vanskelig for myndighetene i mindre stater som Norge å håndtere den dominerende markedsposisjonen til internasjonale karteller, spesielt da det var snakk om en importert varegruppe.¹³ Sandvik og Storli diskuterer reduksjonen i oljeimport til Norge under krigen, og hvordan norske myndigheter grep inn for å bringe de norske Standard-tilknyttede selskapene nærmere moderorganisasjonen i USA. De går derimot ikke nærmere inn på hvordan norske myndigheter og de norske selskapene håndterte oljemangelen som oppstod i Norge under krigsårene.

Kap. 1.2 – Primærkildene

Denne undersøkelsen støtter seg på et bredt og omfattende kildemateriale, som inkluderer materiale fra Stortingsforhandlingene, Statens Fettdirektorats Oljeavdelingens Sakarkiv, Norske Shell sitt arkiv og statistikk fra SSB som gir en oversikt over utenrikshandelen til Norge i perioden.

Stortingsforhandlingene gir en god oversikt over den statlige provianteringspolitikken gjennom de årlige beretningene til departementene. Stortingsforhandlingene inneholder derfor nødvendig informasjon for å se hvordan den statlige krisehåndteringsadministrasjonen ble bygd opp og utviklet seg, og en oversikt over virksomheten til de ulike kriseorganene som inngikk i provianteringspolitikken. Samtidig gir Stortingsforhandlingene oss et innblikk i mentaliteten bak avgjørelsene og den provianteringspolitikken som ble ført fra statlig side. Debattene i Stortinget gir også dyrebar kontekst til avgjørelsene ved å vise hva resten av det norske politiske landskapet syntes om de avgjørelsene som ble tatt av regjeringen og den provianteringspolitikken som ble ført.

Arkivmaterialet fra Statens Fettdirektorat Oljeavdelingen er det mest omfattende og krevende kildematerialet brukt i denne avhandlingen. Jeg valgte å bruke Sakarkivet som består av 51 bokser uordnet materiale. Så vidt jeg vet har ingen studert dette arkivmaterialet

---

¹³ Sandvik & Storli, 2020: 14-15

nøye, i hvert fall ikke i forbindelse med rasjonering av petroleum bensin under første verdenskrig. Materialet presentert i denne oppgaven er slik sett et banebrytende arbeid for å forstå den norske petroleumsindustrien under første verdenskrig. Jeg var nødt til å gjøre avgrensninger siden arkivmaterialet i de 51 uordnede boksene var omfattende. Siden materialet var uordnet gikk det med dyrebar tid til å få en oversikt over materialet som fantes. På grunn av COVID-19 pandemien var tiden på Riksarkivet begrenset. Fra og med boks 31 til og med boks 50 hadde jeg ikke anledning til å undersøke på grunn av begrenset tid og uforutsigbare åpningstider hos Riksarkivet. De resterende boksene fikk jeg raskt gått igjennom, og jeg har valgt ut det kildematerialet som er mest relevant for petroleums- og bensinrasjoneringen fra 1917 til 1919. Allikevel er kildeutvalget preget av tidsbegrensningene, slik at det kan finnes dokumenter som belyser problemstillingene i denne oppgaven ytterligere i de resterende boksene i Oljeavdelingens sakarkiv. I tillegg har kildematerialets tidvis uoversiktlige og rotete natur gjort at jeg har brukt de årlige beretningene til departementene fra Stortingsforhandlingene til å kontekstualisere materialet. Sammen gir årsberetningene og de mer «dagligdagse» kildene fra sakarkivet oss et innblikk i etableringen, utviklingen og avviklingen av oljerasjoneringspolitikken fra 1917 til 1919.

Norske Shell sitt arkiv fra Statsarkivet i Stavanger har jeg brukt for å få frem perspektivet til petroleumsselskapene. Dette kildematerialet er digitalisert og finnes på nettet, og var derfor mye lettere tilgjengelig enn arkivmaterialet fra Riksarkivet. Siden jeg allerede hadde et omfattende kildemateriale å jobbe med valgte jeg å avgrense selskapenes perspektiv til kun det ene selskapet, nemlig det norske datterselskapet til Royal Dutch Shell, Norsk-Engelsk Mineraloljekompai (NEMAK). Det er sjefskorrespondansen til NEMAK mellom 1917 og 1918 som er brukt, og består av cirka 580 digitaliserte dokumenter. Kildematerialet blir hovedsakelig brukt i kapittel 6 som fokuserer på selskapenes rolle i oljeprovianteringen. En svakhet ved utvalget av kilder i den delen av oppgaven er derfor at man kun får frem det ene norske selskapets perspektiv, allikevel syntes jeg det var viktig å få frem et perspektiv fra næringslivet i oljerasjoneringspolitikken.

Kap. 1.3 – Disposisjon

Siden oppgaven analyserer statens reguleringer av petroleumsindustrien og oppbygningen av det statlige oljeadministrasjonsapparatet som ble bygd opp i siste del av krigen, er en kronologisk gjennomgang naturlig. Likevel er det også en tematisk inndeling av oppgaven. I kapittel 2 redegjør jeg for de tre hovedmomentene oppgaven er bygget på, den norske utenrikspolitikken, det statlige kriseadministrasjonsapparatet og petroleumsindustrien i

perioden. Norges utenrikspolitiske situasjon, forsyningsvanskene som oppstod under krigen og det statlige kriseadministrasjonsapparatet som ble bygd opp for å håndtere forsyningsvanskene danner fundamentet i oppgaven. Samtidig er det nødvendig med en gjennomgang av hovedlinjene i den internasjonale petroleumsindustrien siden den var så sammenflettet med den norske petroleumsindustrien. For å forstå forholdene mellom de norske selskapene er man derfor nødt til å være klar over forbindelsene deres til de globale multinasjonale oljeorganisasjonene. I kapittel 3 redegjør jeg for omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen i 1916 og diskuterer hvordan oljeprovianteringen fra og med 1916 får en mer fremtredende rolle i provianteringsvirksomheten. I vinteren 1915-1916 ble for første gang oljemangelen under verdenskrigen følt i Norge, og dette førte til en stortingsdebatt hvor den politiske venstresiden bad om at regjeringen måtte ta en mer aktiv rolle i petroleumsindustrien. Etter omorganiseringen av kriseadministrasjonsapparatet i 1916 fikk petroleum og bensin en mer fremtredende rolle i den statlige provianteringspolitikken.

I kapittel 4 og 5 analyserer jeg den statlige oljerasjoneringspolitikken som varte fra 1917 til våren 1919. Jeg følger utviklingen av de første statlige oljeprovianteringsorganene til avslutningen av oljerasjoneringen. Vinteren 1917-1918 var det vanskeligste rasjoneringsåret på grunn av de lave oljebeholdningene og bruddet i oljeimporten etter at USA kom med i krigen i 1917. Jeg viser også hvordan petroleumselskapene hadde mye innflytelse i rasjoneringspolitikken, men at denne innflytelsen ble svekket i takt med at de statlige oljeprovianteringsorganene fikk mer erfaring og kompetanse. Likevel var selskapene hele tiden en kritisk del av rasjoneringspolitikken på grunn deres kompetanse, infrastruktur og utenlandske forbindelser.

I kapittel 6 undersøker jeg hvordan verdenskrigen påvirket den norske petroleumsindustrien, og hvilke konsekvenser den fikk etter krigen. De norske petroleumselskaperes virksomhet ble i økende grad påvirket av statlige krefter i krigsårene. Innledningsvis fra britiske myndigheter gjennom begrensede handelsvilkår, og etter hvert ved sterke reguleringer fra norske myndigheter i siste del av krigen. Direktørene for selskapene samarbeidet hele tiden med norske myndigheter, og hadde mye innflytelse og en del handlingsrom, spesielt i første del av rasjoneringsperioden. Likevel lå det hele tiden en uuttalt trussel om statsmonopol om direktørene ikke samarbeidet.

Kapittel 2 – Historisk bakgrunn

Ved utbruddet av første verdenskrig i 1914 var hovedmålet til den norske regjeringen å holde Norge utenfor konflikten. Regjeringen søkte samtidig å opprettholde den internasjonale handelen som landet var avhengig av for en rekke livsnødvendige varer, få land var mer avhengig av det internasjonale handelssystemet enn Norge.¹⁴ Norske myndigheter sto ovenfor en utfordrende oppgave ved å balansere mellom de krigførende stormaktene for å unngå å bli dratt inn i konflikten, samtidig som at utenrikshandelen måtte opprettholdes i så stor grad som mulig. Norge sin lange kystlinje og avhengighet av oversjøisk import gjorde norske myndigheter sårbare ovenfor britisk innflytelse.¹⁵ Myndighetene til de krigførende maktene, spesielt i Storbritannia, forsto etter hvert at konflikten ikke ville bli avgjort på slagmarken, men snarere ved å begrense varetilgangen til Sentralmaktene. I takt med at de allierte blokademyndighetene strammet grepet rundt den oversjøiske handelen i Atlanterhavet, forverret forsyningssituasjonen i Norge seg. Særlig vanskelig ble vareknappheten av olje siden landet var fullstendig avhengig av utenlandsk produksjon for å møte etterspørselen.

Ved krigsutbruddet var den internasjonale petroleumsindustrien en av verdens mest lønnsomme industrier, og ble dominert av noen få mektige globale multinasjonale selskaper. Disse multinasjonale selskapene var godt etablert i Norge. To av de verdensledende selskapene var Standard Oil og Royal Dutch Shell. Det var godt kjent at disse var til stede i det norske markedet, men det var ikke like kjent akkurat hvor involvert de var i de norske petroleumsselskapene.

På grunn av handelsbegrensningene tvunget frem av krigen ble oljeforsyningssituasjonen i de to siste krigsårene vanskelig i Norge. For å forstå utviklingen av oljeprovisianteringen og den senere rasjoneringen, er det tre forhold som må forklares. Norges politiske og økonomiske situasjon gjennom krigen, hovedlinjene i den internasjonale petroleumsindustrien og til slutt oppbygningen av den norske petroleumsindustrien.

Kap. 2.1 – Den norske utenrikspolitikken og provianteringsadministrasjonen 1914-1916

Helt siden unionsoppløsningen i 1905 var det spesielt to hovedprinsipper som hadde dominert den norske utenrikspolitikken. Det første prinsippet handlet om å opprettholde og verne om landets nøytralitet. Det andre prinsippet var forutsetningen for det første, nemlig nødvendigheten av å bygge opp gode relasjoner til fremmede stater. Først og fremst var

---

¹⁴ Sandvik, 2018: 165

¹⁵ Jonas, 2019: 20

forholdet til Storbritannia viktig.¹⁶ Spesialhensynet knyttet til forholdet mellom norske og britiske myndigheter handlet om landets økonomiske forutsetning. Importbetingelsene knyttet til landets forsyning gjorde at Storbritannia som verdens mektigste sjøfartsnasjon ikke bare var en naturlig alliert for Norge, et godt forhold til britiske myndigheter var et livsvilkår for den norske befolkningen. I møte med første verdenskrig og de forsyningsproblemene som oppstod som en konsekvens av konflikten, viste de to utenrikspolitiske prinsippene seg å være uforenlige uten at hensyn til det ene gikk på bekostning av det andre. Det ble umulig for Norge å forholde seg fullstendig upartisk i konflikten da landets forsyningslinjer i så stor grad ble kontrollert av Ententemaktene, særlig Storbritannia. På tross av forsøk fra norske myndigheter på å holde landet utenfor konflikten, ble derfor både det norske næringslivet og regjeringen i løpet av de to første krigsårene involvert i den britiske blokadepolitikken mot Sentralmaktene.

Økonomiske betingelser

Den norske økonomien var en integrert del av verdensøkonomien og var avhengig av tilgang til det internasjonale verdensmarkedet. Etter at den industrielle utviklingen i Norge skjøt fart de siste tiårene av 1800-tallet var det en produktivitetsøkning i flere industrier, for eksempel i fiskeriene da man begynte å gå over til å bruke motor istedenfor seil. I jordbruket ble det utbredt å anvende diverse produktivitetsøkende maskiner som krevde drivstoff. Sammen med økt produksjon skapte samtidig endringene et behov og en avhengighet for petroleumsimport ettersom Norge ikke produserte noe petroleum på egen hånd. Som vi skal gå nærmere inn på senere i oppgaven var de to matvareproduserende sektorene, landbruket og fiskeriene, særlig sårbare ovenfor petroleumsmangelen som oppstod i krigsårene. Andre varegrupper som korn, kull og koks var også viktige importvarer. Kornforsyningen var en av de viktigste importnæringene siden den bidro til å dekke landets matbehov og kom hovedsakelig fra USA og Russland før krigsutbruddet i 1914.¹⁷ Utover i krigsårene ble kornimporten fra USA den viktigste, og amerikansk import generelt fikk særlig stor betydning under krigen.

Det var ikke bare behov for import av nødvendighetsvarer som tilsa at den norske økonomien var avhengig av tilgang til verdensmarkedet. Eksportinntektene stod for nesten 40 % av Norges bruttonasjonalprodukt i 1914, økonomien var derfor avhengig av at næringslivet hadde avsetningsmuligheter for produksjonen sin i internasjonale markeder. Den fremste

---

¹⁶ Riste, 2001: 76–77

¹⁷ Strøm, 2019: 76

eksportartikkelen til Norge var tjenesteyting gjennom den store norske handelsflåten. Handelsflåten utgjorde en tredjedel av landets eksportinntekter.¹⁸ Den gjorde også at Norge var særlig avhengig av et godt forhold til Storbritannia som var verdens mektigste sjøfartsnasjon og som dominerte havene. Norske handelsskip var avhengig av tilgang til britiske bunkersstasjoner og britiske havner rundt omkring på kloden. De utenrikspolitiske målene til Norge var derfor formet av landets økonomiske situasjon og behov. Både målet om å opprettholde nøytraliteten og målet om å være på britenes gode side var forutsetninger for at den norske økonomien skulle fungere siden de oversjøiske handelsrutene måtte holdes åpne.

Trusselbildet og nøytralitetspolitikk

Den mest åpenbare trusselen mot Norge i etterkant av unionsoppløsningen var Sverige, flere norske politikere fryktet svensk revansjisme etter unionsbruddet. Svenskefrykten i Norge vedvarte helt frem til første verdenskrig, spesielt i hærledelsen, noe som kom til uttrykk gjennom hærordningen av 1909 og hærens planer og feltøvelser.¹⁹ Frykten for svenske represalier var nok blitt noe dempet blant den generelle befolkningen og politikerne i 1909 dog, som Hobson og Kristiansen påpeker hadde offiserskorpset i hæren en institusjonell interesse av å holde på svensketrusselen. På samme tid som hærordningen tok sikte på å utbedre forsvaret mot Sverige registrerte man i Norge, som i resten av Europa, den økende spenningen mellom Storbritannia og Tyskland, spesielt i forbindelse med flåtekappløpet mellom de to stormaktene. Norske politikere fikk derfor øynene opp for at en fremtidig krig mellom de to imperiene kunne utspille seg i Nordsjøen. Omkring 1910 skjedde det derfor en forsvarspolitisk nyorientering i Norge, hvor den norske marine skulle være forberedt på å håndtere nøytralitetskrenkelser i en eventuell sjøkrig i Nordsjøen.²⁰ Hovedutfordringen til det norske forsvaret i årene før første verdenskrig var derfor å opprettholde landets nøytralitet i en eventuell stormaktskrig, og på hvilken måte man kunne forhindre nøytralitetskrenkelser i norske farvann. Å unngå å bli ansett for å være partisk i en stormaktskrig ville være en hårfin balansegang, samtidig som det var en trussel og frykt for at man gjennom å håndheve nøytralitetskrenkelser skulle fremprovosere represalier fra en av de krigførende partene.

En aktiv handels- og næringspolitikk basert på nøytralitet var ikke enestående for Norge, det var en vanlig posisjon blant de mindre maktene i Europa og nøytralitet var før første verdenskrig ansett for å være hovedvirkemiddelet til mindre stater for å opprettholde sin

---

¹⁸ Berg, 1995: 16

¹⁹ Hobson & Kristiansen, 2001: 69

²⁰ Berg, 1995: 53

uavhengighet. Den geostrategiske sårbare posisjonen ovenfor en eventuell britisk blokadegjorde allikevel at Norge var antatt å være britisk-vennlig av andre stormakter, og «sløret» av norsk nøytralitet ble sakte, men sikkert trukket vekk utover i krigen.²¹ Fredstilstander og fri handel var de beste omstendighetene for Norge, helt siden unionsoppløsningen hadde derfor norske politikere vært aktive i å promotere internasjonal lov. Målet var å løse internasjonale tvister gjennom mekling og slik unngå væpnede konflikter. Laissez-Faire økonomien som hadde ført til økonomisk vekst i annen halvdel av 1800-tallet skulle holdes i gang. Gjennom fredelige løsninger på internasjonale konflikter ble tilgangen til internasjonale markeder holdt åpen, den norske handelsflåten fikk gå uavbrutt og den nødvendige importen til Norge ble opprettholdt. Opprettholdelsen av status quo i verdenshandelen var slik et viktig mål i den norske utenrikspolitikken. Enhver konflikt som kunne føre til at handelsforbindelsene brøt sammen skulle unngås.

Norske politikere arbeidet også for å styrke nøytrale staters posisjon og rettigheter, blant annet nøytrale staters rett til å drive handel i krigstid. I 1899 og 1907 ble det arrangert internasjonale fredskonferanser i Haag med mål om en militær nedrustning i Europa. Konferansene lyktes ikke i å oppnå noen avrustning blant Europas nasjoner, men delegatene ble enige om flere konvensjoner som var viktige for Norge. Blant annet viktige bestemmelser knyttet til nøytrale staters rettigheter og plikter.²² Nøytrale staters posisjon var derfor sterkere enn noen gang i Europa før første verdenskrig. Den norske utenrikspolitiske linjen basert på nøytralitet så derfor ut til å kunne skjerme landet fra internasjonale konflikter før krigsutbruddet i 1914.

Krigen starter

Ved krigsutbruddet i 1914 var den norske regjeringen raskt ute med å erklære sin nøytralitet. Den 1. august, dagen etter at det var nyheter om at Russland hadde mobilisert sine styrker og det så ut til å bli en stor konflikt, erklærte regjeringen at Norge ville holde seg utenfor konflikten.²³ I tillegg ble nøytralitetsvernet satt i beredskap, kystfestninger ble bemannet og marinen ble bedt om å være på vakt. Dagen etter fikk man beskjed om at Frankrike og Tyskland også hadde mobilisert, og at Tyskland hadde erklært krig mot Russland. I statsråd den 2. august besluttet man derfor å sette den norske marinen i full beredskap, den norske regjeringen fryktet at krigføring i Nordsjøen skulle tvinge landet med i krigen. I frykt for at

---

²¹ Jonas, 2019: 25–26

²² Riste, 2001: 83

²³ Ibid: 90

krigen skulle ødelegge handelsrutene ble det også vedtatt eksportforbud på en rekke livsnødvendige varer; korn, mel, poteter, kull, koks og mineralske oljer.²⁴ Siden det var usikkert hvordan krigen kom til å påvirke handelsforholdene var det viktig for norske myndigheter å sikre at de beholdningene som fantes ikke ble fraktet ut av landet. Til den norske regjeringens lettelse så det ut til at både Tyskland og Storbritannia var fornøyde med å la Norge holde seg nøytrale, samtidig fikk utenriksledelsen til en avtale med Sverige den 8. august som erklærte at begge de skandinaviske nasjonene skulle være nøytrale og at krigen ikke skulle føre til konflikt mellom Norge og Sverige.²⁵ De geostrategiske posisjonene til Norge og Sverige ovenfor henholdsvis Storbritannia og Tyskland, gjorde at nabolandene ville havne på motstridende sider dersom nøytraliteten måtte oppgis. Avtalen den 8. august var derfor et klart signal til de krigførende maktene om at det ikke fantes noe fiendskap fra unionsoppløsningen mellom norske og svenske myndigheter lenger, og deres forpliktelse til å forholde seg nøytrale. Avtalen var ikke noe felles forsvar av skandinavisk nøytralitet. Den svenske utenriksministeren Knut Wallenberg hadde foreslått en norsk-svensk allianse som bygde på forutsetningen om forsvar mot Russland. Et slikt sikkerhetspolitisk samarbeid var derimot ikke mulig å gå med på for den norske regjeringen ettersom dette nødvendigvis hadde satt Norge i motsetningsforhold til Storbritannia som var på samme side som Russland i krigen.²⁶

Av økonomiske årsaker var Norge viktig for både Storbritannia og Tyskland. Både på grunn av norske eksportvarer, men for Tyskland særlig viktig som transittland for import fra blant annet USA.²⁷ Storbritannia strammet derfor gradvis grepet rundt importen til Norge gjennom de to første krigsårene for å hindre at varer nådde Tyskland. Allerede fra 20. august kunngjorde britiske myndigheter at de ville stoppe nøytrale handelsfartøy som fraktet matvarer, i tilfelle disse varene kunne nå Tyskland. Innen november 1914 var mesteparten av råmaterialene som ble benyttet i tysk produksjon oppført på kontrabandlisten til britiske myndigheter.²⁸ For at varegruppene på kontrabandlisten ikke skulle bli beslaglagt av Ententen krevde de garantier for at varene ikke skulle gå til Sentralmaktene.²⁹ Uansett om garantier ble gitt medførte handelskontrollen til Ententen store importforsinkelser. Ikke engang en måned var gått innen de krigførende maktenes strategiske behov trumfet avtaler underskrevet for

---

²⁴ Berg, 1995: 185

²⁵ Salmon, 1997: 127

²⁶ Berg, 1995: 187

²⁷ Salmon, 1997: 130

²⁸ Ibid: 131

²⁹ Berg, 1995: 189

krigen som skulle verne om nøytrale staters handelsfrihet. I praksis ble ikke den norske handelsflåten bevegelsesfrihet særlig hemmet av handelsbegrensningene i første omgang, skipsfarten til Tyskland kunne legges gjennom norsk og svensk territorialfarvann. Allikevel var det et dårlig tegn for nøytrale stater i Europa som måtte innse at deres rettigheter ikke var så sterke som først antatt før krigsutbruddet. Samtidig markerte handelsrestriksjonene fra Ententen i august 1914 bare begynnelsen på stadig mer omfattende inngrep ovenfor de nøytrale statenes handelsrettigheter utover i konflikten.

På høsten 1914 ble det klart for Ententen, spesielt britene, at den økonomiske krigføringen kom til å bli en avgjørende faktor. Økonomisk press gjennom handelsblokader ville tvinge Sentralmaktene i kne, men for å klare dette måtte blokaden gjøres mer effektiv. Blokaden ville aldri være effektiv nok om Sentralmaktene fortsatte å importere varer fra eller gjennom nøytrale land som Norge. Mellom 1914 og 1916 strammet derfor britiske myndigheter gradvis blokadetiltakene.³⁰ Dette plasserte norske myndigheter i en vanskelig situasjon. På den ene siden var Knudsen-regjeringen nødt til å blidgjøre Storbritannia på grunn av den implisitte faren om at den norske handelsflåten kunne bli vingeklippet av den britiske marine. På den andre siden ville ikke Tyskland godta norsk ettergivenhet ovenfor britiske krav uten å hevde at dette var nøytralitetsbrudd, også her var det en uuttalt trussel om militære represalier.³¹ Det norske næringslivet kom under økende britisk innflytelse de første to krigsårene.

Kompromiss mellom den politiske situasjonen og de økonomiske betingelsene

Løsningen for norske myndigheter ble å offisielt forholde seg nøytrale til konflikten ved å overlate handelen og samarbeid med britiske blokademyndigheter til det private næringslivet. Dette sammenfalt med den økonomiske «Laissez-Faire»-ånden i perioden, med en passiv tilbakeholden stat og fri handel. Organisasjoner som representerte forskjellige selskaper i samme bransje, såkalte bransjeforeninger, forhandlet derfor direkte med britiske blokademyndigheter samtidig som norske myndigheter ble underrettet om avtalene. Disse avtalene innbar at selskapene fordelte de importerte råstoffene basert på nøyaktige oversikter over det innenlandske behovet, til gjengjeld skulle bransjeforeningene passe på at bedriftene ikke eksporterte noe videre til Sentralmaktene. Olav Riste kalte dette «the diplomacy of

---

³⁰ Salmon, 1997: 131

³¹ Berg, 1995: 190

business». ³² På denne måten kunne norske myndigheter sikre den livsnødvendige importen til landet samtidig som de offisielt holdt en nøytral linje.

I løpet av 1915 trappet Storbritannia opp blokaden av Sentralmaktene, noe som inkluderte å stramme grepet om skipstrafikken i Nordsjøen. Den 11. mars 1915 kunngjorde den britiske regjeringen at den britiske marine ville arrestere alle skip til og fra fiendtlige havner uansett last, i tillegg begynte britene å kontrollere all skipstrafikk til nøytrale havner. Dette medførte langvarige og kostbare forsinkelser for nøytrale handelsskip. Ved inspeksjoner ble de nøytrale handelsskipene ledsaget til britiske havner, istedenfor å bli kontrollert i åpent farvann. På denne måten kunne britiske blokademyndigheter anholde handelsskip i et ubestemt tidsrom. ³³ Ved å skape omfattende forsinkelser ønsket britene å «oppmuntre» nøytrale skip til å unngå å frakte last som var betegnet som kontrabande av britiske blokademyndigheter. Det ble økonomisk lønnsomt å samarbeide med britiske blokademyndigheter for den norske rederinæringen, som ble oppmuntret av norske myndigheter til å selv forhandle direkte med britene. Det var bare en liten del av den norske handelsflåten som valgte å ikke samarbeide med britiske blokademyndigheter, disse rederiene ble dermed svartelistet og nektet adgang til bunkersstasjonene rundt om på kloden. I løpet av det første krigsåret ble dermed størsteparten av den norske handelsflåten indirekte en del av Ententemaktenes blokade av Sentralmaktene. ³⁴ Sammen med bransjeavtalene førte dette til at ansvaret for den norske forsyningspolitikken ble lagt til de næringsdrivende fra 1915, samtidig som at britiske myndigheter fikk stor innsikt i og kontroll over det norske næringslivet. Klar over faren ved å la britiske myndigheter ha så stor innflytelse på norsk næringsliv, forespurte det norske utenriksdepartementet i mai 1916 næringsorganisasjonene å bli informert om eventuelle nye forhandlinger mellom bransjeforeningene og britiske blokademyndigheter for godkjenning. Slik ble også den norske regjeringen indirekte en del av den britiske blokaden. ³⁵ Den norske nøytraliteten måtte sakte, men sikkert tre til side for landets importbehov.

Kap. 2.2 – Internasjonal petroleumsindustri

Ved begynnelsen av 1900-tallet var petroleumsindustrien en av verdens største industrier, de største selskapene hadde global rekkevidde og industrien representerte en av de viktigste eksportnæringene i både USA og Russland. Belysning var det største nytteområde for

---

³² Riste, 2001: 95

³³ Salmon, 1997: 131

³⁴ Berg, 1995: 194

³⁵ Ibid: 197

petroleum, og parafinolje var det desidert viktigste produktet. Etter århundreskiftet begynte petroleumsmarkedene å forandre seg. Elektrisk lys hadde begynt å ta over belysningsmarkedet, samtidig som at petroleum produkter til motordrivstoff, som bensin, ble viktigere. Industrien var dominert av noen få, men enormt mektige multinasjonale organisasjoner; Standard Oil-gruppen, Royal Dutch Shell-gruppen, Nobel-gruppen og Rothschild-gruppen. Forholdet mellom de fire store gruppene vekslet mellom beinhard konkurranse og samarbeid. Standard Oil og Royal Dutch Shell var de største aktørene, og det er disse to som er relevant for denne oppgaven siden de norske selskapene enten var deleid eller var datterselskaper av disse to organisasjonene.

Rockefeller og Standard Oil

Den moderne petroleumindustrien begynte i USA i 1859 i nordvestre Pennsylvania i det som etter hvert ble kjent som Oljeregionene, etter at Edwin L. Drake på vegne av Pennsylvania Rock Oil Company fant olje i småbyen Titusville.³⁶ Den tidlige petroleumindustrien var preget av mye spekulasjon, stor uforutsigbarhet og nådeløs konkurranse. John D. Rockefeller og hans selskap Standard Oil klarte i løpet av 1870-tallet å få en dominerende posisjon i det amerikanske markedet. Standard dominerte de internasjonale markedene uten nevneverdig konkurranse inntil slutten av 1880-tallet da den russiske petroleumindustrien begynte å hevde seg internasjonalt.³⁷

Rockefeller kom inn i industrien i 1865. På midten av 1860-tallet var den amerikanske borgerkrigen over, og USA var på vei inn i en æra av massiv økonomisk utvikling og befolkningsvekst. Behovet for parafinolje til belysning og petroleumsbaserte smøremidler til de stadig mer avanserte mekaniske maskinene i industrien skapte et stort og voksende marked for petroleum produkter. Hovedutfordringen i bransjen var uforutsigbarhet knyttet til overproduksjon av råolje, petroleumindustrien var derfor preget av sporadiske nedgangstider.³⁸ Rockefeller kjøpte ut partneren sin i 1865 og eide deretter sitt eget raffineri i Cleveland.³⁹ Ved å holde kostnadene nede og utnytte nedgangstidene i bransjen ved å kjøpe opp konkurrerende raffinerier fikk Rockefeller snart en sterk posisjon i bransjen, i tillegg var Rockefeller god til å rekruttere talent til organisasjonen sin. Rockefeller innså spesielt hvor kritiske transportkostnadene var for å lykkes i bransjen. Ved å bruke sin overlegne

---

³⁶ Yergin, 1991: 27

³⁷ Ibid: 61

³⁸ Chandler, 1992: 3

³⁹ Chernow, 1998: 87

markedsposisjon kunne Standard gjennom hemmelige avtaler med jernbaneselskapene ytterligere styrke markedsposisjonen sin gjennom fordelaktige rabatter.⁴⁰

Aksjeselskapet Standard Oil Company ble grunnlagt den 10. januar 1870 av Rockefeller sammen med fire partnere. Ved opprettelsen av et aksjeselskap kunne de bringe inn mer kapital uten å oppgi kontrollen av selskapet. Med sine samlede ressurser kunne Rockefeller og partnerne utnytte nedgangsperioden i bransjen og kjøpe opp konkurrerende raffinerier, slik styrket de sin markedsposisjon gjennom horisontal integrering. I 1873 hadde Standard lyktes med å horisontalt integrere raffineriene i Cleveland og store deler av New York, de kontrollerte dermed mer enn en tredjedel av all petroleum som ble raffinert i USA.⁴¹ Gjennom oppkjøp og utkonkurrering, som i flere tilfeller involverte lysskye priskuttungskampanjer, overtok Standard hele den amerikanske petroleumsindustrien. I 1879 kontrollerte Standard og deres tilknyttede selskaper 90 % av den amerikanske raffineringskapasiteten, samtidig som at de dominerte transportsektoren gjennom avtaler med jernbaneselskapene og kontroll av oljeledningssystemet i vestre Pennsylvania.⁴²

The Standard Oil Trust

Standards økende innflytelse og ofte harde forretningstaktikker førte til at selskapet kom under press fra juridisk hold, og mange søksmål ble reist mot Rockefellers hemmelighetsfulle organisasjon. For å beskytte selskapet bedre juridisk og for å formalisere eierskapet over organisasjonen, som da bestod av mange juridiske selvstendige selskaper,⁴³ ble «the Standard Oil Trust Agreement» undertegnet den 2. januar 1882. Alle aksjene ble samlet i et trust på vegne av aksjonærene i Standard-gruppen.⁴⁴ Søksmål og press fra juridisk hold fortsatte å hjemsøke Standard-gruppen utover 1890-tallet, flere stater gikk for eksempel til anti-monopol søksmål. I 1899 ble derfor Standard Oil of New Jersey gjort til holdingsselskap for hele organisasjonen.⁴⁵

På samme tid hadde Standard-gruppen ved 1890-tallet tatt en mer aktiv og direkte rolle i de europeiske petroleumsmerkene. De opprettet egne markedsførings- og distribueringsselskaper i Europa for å kunne markedsføre produktene sine mer aggressivt som

---

⁴⁰ Chandler, 1992: 7

⁴¹ Ibid: 9

⁴² Yergin, 1991: 43

⁴³ Chandler, 1992: 12

⁴⁴ Yergin, 1991: 45

⁴⁵ Ibid: 98

følge av konkurranse fra europeiske selskaper.⁴⁶ I flere europeiske markeder kjøpte Jersey Standard seg inn i allerede eksisterende selskaper og opererte gjennom disse, dette var for eksempel tilfelle i Norge. Voksende internasjonal konkurranse og frykt for at de amerikanske oljekilde skulle gå tomme på grunn av skjødesløse produsenter, førte til at Standard på 1880-tallet involverte seg direkte i råoljeproduksjon i USA. På kort tid lyktes det Standard å dominere også denne sektoren av petroleumsindustrien, og i 1891 kontrollerte de cirka en fjerdedel av den amerikanske råoljeproduksjonen.⁴⁷ Standard Oil hadde dermed oppnådd både vertikal og horisontal integrasjon i petroleumsindustrien i USA på begynnelsen av 1890-tallet.

Internasjonal konkurranse

På slutten av 1880-tallet begynte Standard å få internasjonal konkurranse på de europeiske markedene av petroleumsorganisasjoner som hovedsakelig var basert i Russland, men også etter hvert fra produksjonssteder i Romania, Østerrike-Ungarn og Nederlandske Østindia.⁴⁸ Den russiske produksjonen var basert i Baku i dagens Aserbajdsjan og hadde nådd et høyt nok nivå til å true Standard allerede på 1870-tallet, men på grunn av de store vanskelighetene og kostnadene knyttet til transport var salget av den russiske petroleumen frem til åpningen av Baku-Batum jernbanelinjen i 1886 begrenset til Det russiske imperiets grenser. Lik Rockefeller i USA fikk Ludvig Nobel gjennom selskapet sitt Petroleum Production Company Nobel Brothers, Limited (Branobel) tidlig en dominerende rolle i den russiske petroleumsindustrien. Da to andre russiske petroleumsprodusenter kalt Bunge og Palashkovsky slet med å bygge ferdig Baku-Batum jernbanelinjen kom den franske grenen av Rothschild-familien dem til unnsetning. Gjennom denne avtalen fikk Rothschild-familien raffineri-anlegg i Baku, og tre år etter at jernbanelinjen sto ferdig grunnla de selskapet Caspian and Black Sea Petroleum Company (Bnito) i 1886.⁴⁹ Åpningen av jernbanelinjen fra Baku til Svartehavshavnen Batum gjorde det mulig å få petroleum til internasjonale markeder mye billigere enn via de nordlige rutene som var dominert av Branobel. Ludvig Nobel på sin side fikk ned transporteringskostnadene ved en løsning som kom til å endre hele petroleumsindustrien, han begynte å frakte petroleum i bulk istedenfor i tønner som hadde vært standarden. De første oljetanker gikk over Kaspiahavet og ved midten av 1880-tallet begynte oljetankere å bli brukt også over Atlanterhavet. I 1888 ble det estimert at en oljetanker kunne transportere petroleum for en fjerdedel av kostnaden til et seilskip og de nye

---

⁴⁶ Hidy & Hidy, 1955: 147

⁴⁷ Yergin, 1991: 53

⁴⁸ Sandvik & Storli, 2020: 4

⁴⁹ Yergin, 1991: 61

skipene spredte seg raskt. Innen 1892 var tre fjerdedeler av amerikansk eksport av råolje og parafin fraktet i bulk med oljetankere.⁵⁰ Ludvigs oljetankere brakte også med seg en ny trussel til Rockefellers globale oljeimperium, ikke fra Branobel, men fra en britisk handelsmann kalt Marcus Samuel.

Royal Dutch Shell

For å kunne utfordre Standard Oil måtte man kunne true den amerikanske giganten i flere markeder samtidig. Den vanlige strategien til Standard var å kutte prisene i et marked for å presse ut konkurrenter, samtidig som at de kunne heve prisene i andre markeder utenfor konkurrentens rekkevidde for å dekke tapene. En rival til Standard måtte derfor også ha global rekkevidde. Erkerivalen til Standard ble til ved en sammenslåing av et britisk og nederlandsk selskap, som begge oppstod i konkurransen om de asiatiske petroleumsmarkedene.

Den britiske handelsmannen Marcus Samuel gjennomførte et «asiatisk kupp» i 1892 som skapte betydelig konkurranse for Standard i Asia. Samuel drev et fraktselskap og hadde gode forbindelser med flere handelshus i Asia. For å få planen til å funke og etablere seg i alle de asiatiske petroleumsmarkedene samtidig gjorde Samuel flere kritiske grep. Han fikk eksklusive rettigheter til å selge Bnito-parafin i Asia, og han bygde infrastruktur som depoter, tankvogner og lignende rundt om i Asia. Viktigst av alt fikk han bygget en ny type oljetanker og fikk tillatelse til å føre disse oljetankerne gjennom Suez-kanalen. På denne måten sparte Samuel en formue i transportkostnader, og den 23. august 1892 gikk den første oljetankeren Murex gjennom kanalen og leverte den russiske parafinen overalt i Asia.⁵¹ Ved Samuel sitt kupp fikk Standard varig konkurranse i de asiatiske markedene, og deres globale dominans var ferd med å løsne.

Ved århundreskiftet gav Samuel selskapet sitt navnet Shell etter faren som var kjent i London for å selge diverse pyntegjenstander fra Asia, deriblant skjell. Da olje ble funnet ved Spindletop i Texas i 1901 inngikk Shell avtaler med råoljeprodusentene der for å diversifisere vekk fra den russiske oljen. Texasoljen var enda en måte å true Standard på ved å bli direkte involvert på konkurrentens hjemmebane, samtidig som at oljen var av en så dårlig kvalitet at den ikke kunne brukes til belysning, men var utmerket til produksjonen av bunkersolje som hadde et voksende marked som drivstoff til skip. Samuel håpet å få en lukrativ avtale med den britiske marinen som på starten av det nye århundret var i ferd med å bytte over til skip drevet

---

⁵⁰ Hidy & Hidy, 1955: 146

⁵¹ Yergin, 1991: 67

av olje. Britiske myndigheter valgte isteden Anglo-Persian Oil Company, et britisk petroleumsselskap i Persia (dagens Iran) på bakgrunn av bekymringer knyttet til forsyningen. Olje var blitt en viktig strategisk ressurs, og britiske myndigheter kunne ikke risikere å ikke ha tilgang til den. I juni 1914 kjøpte derfor den britiske regjeringen seg inn i Anglo-Persian, og nasjonaliserte i praksis foretaket.⁵² På dette tidspunktet var Shell ikke lenger et rent britisk selskap etter fusjonen med Royal Dutch, noe som var hovedårsaken til at britiske myndigheter etter hvert gikk for Anglo-Persian.

Det nederlandske selskapet Royal Dutch vokste frem som en viktig konkurrent til Standard og Shell i Asia. Under lederskapet til Jean Baptiste August Kessler vokste selskapet raskt på 1890-tallet, men suksessen ble dysset ned for å ikke tiltrekke seg oppmerksomheten til Standard. Suksessen kunne derimot ikke holdes skjult for alltid og i 1897 forsøkte både Standard og Shell å kjøpe opp Royal Dutch, men på Kesslers sterke anbefaling takket styret nei. Styret i Royal Dutch var derimot interessert i et markedsføringssamarbeid med Shell, men kunne aldri bli enige om en avtale. For å unngå at andre selskaper, først og fremst Standard, skulle kjøpe opp aksjer i det stille opprettet styret i Royal Dutch en egen preferanseaksje som gav eierne kontrollen over styret i selskapet. Å kjøpe disse preferanseaksjene var kun ved invitasjon.⁵³ Ved starten av det nye århundret hadde Royal Dutch funnet et nytt oljefelt i Perlak i Sumatra med høykvalitets petroleum som passet til bensinproduksjon, og de ble dermed klare for å ekspandere operasjonen sin til de europeiske markedene hvor etterspørselen etter bensin vokste.⁵⁴

I 1895 hadde Henri Deterding overtatt lederskapet av Royal Dutch. Deterding innså at om de nye petroleumsselskapene skulle konkurrere med Standard var de nødt til å samarbeide. Deterding fikk de andre nederlandske produsentene med i et samarbeid ledet av Royal Dutch og startet deretter forhandlinger med Shell. Rothschild-gruppen kom med i forhandlingene i 1902 og de tre selskapene ble til en stor organisasjon kalt Asiatic Petroleum Company.⁵⁵ Deterding tok lederskapet av organisasjonen og styrte de samlede forretningene til Royal Dutch, Shell, store deler av Rothschild-gruppens og de selvstendige nederlandske produsentene i Nederlandske Østindia sin produksjon fra London. Mellom 1902 og 1907 slet Shell som følge av at oljefeltene i Spindletop tok slutt, mens den britiske marinen stadig var forpliktet til kull til stor frustrasjon for Samuel. Samtidig fortsatte suksessen til Deterding. De

---

⁵² Ferrier, 1982:202

⁵³ Yergin, 1991: 77

⁵⁴ Ibid: 118

⁵⁵ Yergin, 1991: 123

resterende nederlandske produsentene ble snart absorbert av Royal Dutch, den nederlandske delen av organisasjonen ledet av Deterding fikk snart en dominerende posisjon i samarbeidet. Royal Dutch Shell ble formet i 1907 da de to selskapene ble slått sammen, med Royal Dutch som den dominerende partneren (Royal Dutch 60 % og Shell 40 %).⁵⁶ Etter sammenslåingen var Royal Dutch Shell en global rival til Standard.

Det nye århundret

Gjennom 1890-tallet skjedde det utviklinger som kom til å forandre hele petroleumsindustrien i det nye århundret. Nye oljefelt ble funnet i Colorado, Kansas, Texas og California, noe som resulterte i at det amerikanske råolje-produksjonssenteret ble flyttet vestover i USA. Sammen med de nye feltene fulgte ny konkurranse på hjemmebane for Standard. De selvstendige selskapene i USA forstod som Deterding at samarbeid og vertikal integrasjon var nøkkelen for å ha noen som helst sjanse mot Standard. På Østkysten dannet en rekke selvstendige råoljeprodusenter og raffinerier Pure Oil Company, som samlet hadde en betydelig markedsposisjon i eksportmarkedene i Europa. I California var den dominerende produsenten Union Oil, den eneste store amerikanske vertikalt integrerte petroleumsorganisasjonen utenom Standard som hadde vært selvstendig siden 1890.⁵⁷ I tillegg til ny konkurranse på hjemmebane stod Standard ovenfor andre mektige oljetrust i det nye århundret. De internasjonale rivalene til Standard slo seg sammen i to mektige oljetruster. Disse var Europäische Petroleum Union (EPU) som var de samlede ressursene til Nobel-brødrene, Rothschild-gruppen og Deutsche Bank som kontrollerte betydelige oljefelt i Russland og Øst-Europa, samt markedsføringsorganisasjoner i mange europeiske land.⁵⁸ Den andre store petroleumsorganisasjonen var Royal Dutch/Shell-gruppen som hadde en global tilstedeværelse og begynte fra 1912 å true Standard på hjemmebane da de etablerte seg på Vestkysten av USA.⁵⁹ Det var ikke kun bitter konkurranse mellom Standard og de andre oljetrustene, det fantes til tider overenskomster mellom dem hvor de europeiske datterselskapene til Standard hadde salgavtaler med EPU. Disse avtalene gikk i hovedsak ut på at EPU sluttet å selge i et spesifikt område mot at det europeiske datterselskapet til Standard kjøpte en viss kvote parafin fra EPU.⁶⁰

---

⁵⁶ Sluyterman & Wubs, 2010: 804

⁵⁷ Yergin, 1991: 82

⁵⁸ Sandvik & Storli, 2020: 6

⁵⁹ Yergin, 1991: 128

⁶⁰ Hidy & Hidy, 1955: 565

Det skjedde også store omveltninger i petroleumsmarkedene. Elektrisk lys ble i økende grad tatt i bruk til fordel for parafinlampen etter 1900. Parafin hadde alltid vært det viktigste produktet i petroleumsindustrien og dets nedgang ville vært katastrofe for bransjen om det ikke var for de nye markedene som vokste frem på samme tid. Disse var drivstoffmarkedene. Med den interne forbrenningsmotoren var bensin og bunkersolje stadig mer ettertraktede petroleumsprodukter inn i det nye århundret. For Standard sitt vedkommende ble salget av bensin tredoblet fra 1900 til 1911, da parafin ble forbigått av bensin i salgsverdi.⁶¹ Den nye dagsordenen i petroleumsmarkedene var vanskelig å svelge for styret i Standard, i 1910 senket de prisen på parafin flere ganger og anbefalte sine europeiske tilknyttede selskaper å gjøre det samme i et forsøk på å øke verdensforbruket av parafin.⁶² Markedsutviklingen var derimot umulig å stanse, bensin ble et stadig viktigere produkt utover 1900-tallet.

En annen viktig utvikling i perioden før første verdenskrig var oppløsningen av Standard Oil. I 1911 ble Standard Oil dømt etter antitrustlovene i USA, erklært et ulovlig monopol og delt opp i 34 uavhengige selskaper.⁶³ De nye selvstendige selskapene respekterte generelt sine respektive markeder og tidligere forretningsforhold. Oppløsningen innledet en periode preget av økt utvikling og nytenkning i de separate Standard-selskapene siden de ikke lenger var bundet av en sentralmyndighet. De internasjonale interessene til selskapet, deriblant de norske, ble samlet hos Jersey Standard.⁶⁴ Med Standard-tilknyttede selskaper i denne oppgaven menes derfor Jersey Standard-tilknyttede.

Kap. 2.3 – Petroleumsindustrien i Norge før 1914

I Norge hadde ennå ikke glødelampen overtatt oljen som belysningskilde ved utbruddet av første verdenskrig, petroleumsbehovet var først og fremst knyttet til belysning og parafinolje var det viktigste petroleumsproduktet. Det var også etterspørsel etter andre petroleumsprodukter. I industrien og landbruket fantes det etterspørsel etter gode tekniske smøremidler som vaselin til fabrikkmaskiner og lignende, og det var behov for drivstoff til kjøretøy i landbruket. Motorflåten til Norge var avhengig av bunkersolje, drivstoff for å holde fiskeflåten i gang var spesielt viktig i oljeprovianteringspolitikken. Fiskeflåten hadde i stor grad gått vekk fra seil, en tilbakevending til seil på grunn av drivstoffmangel ville forårsake en nedgang i produktiviteten. Behovet etter bensin økte betraktelig under krigen, bilen var i

---

⁶¹ Yergin, 1991: 95

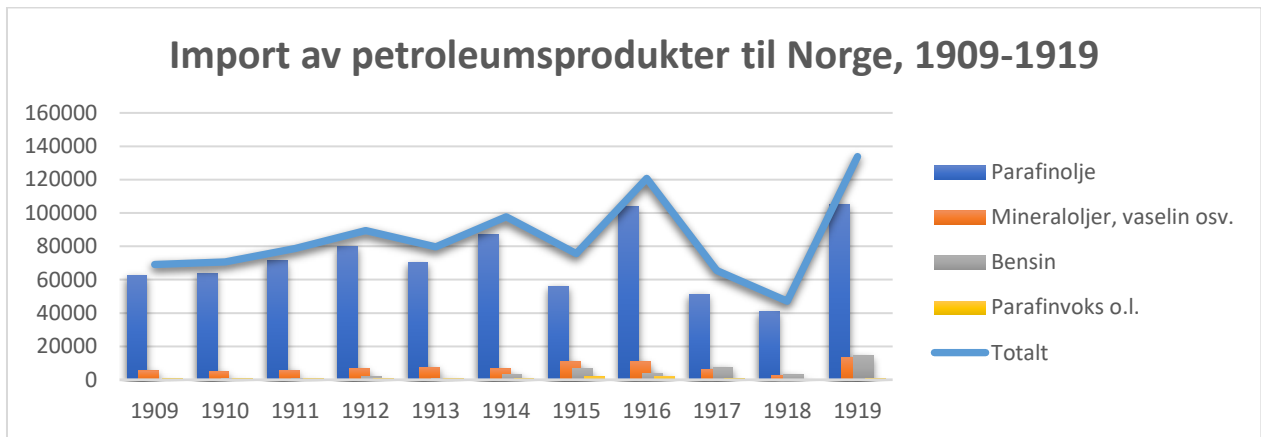
⁶² Hidy & Hidy, 1955: 572

⁶³ Ibid: 712

⁶⁴ Yergin, 1991: 113

ferd med å forandre det norske samfunnet. Antallet motorkjøretøyer i Norge ble tredoblet i krigsårene.⁶⁵ Figur 2.3.1 gir oss en generell oversikt over hvordan krigen påvirket petroleumsimporten til Norge. Vi kan se at det var en dramatisk nedgang i importen i de to siste krigsårene 1917 og 1918, dette fikk staten til å innføre rasjonering på petroleum og bensin fra og med 1917.

Figur 2.3.1. Import av petroleumsprodukter til Norge 1909-1919 i mengde, målt i tonn.⁶⁶

Import og forbruk

Den begrensede og uregelmessige importen, spesielt i siste del av krigen førte til endringer i oljeforbruket og i krigsårene var det også en utvikling i petroleumsmarkedet hvor bensin fikk en større rolle. Petroleumsforbruket hang tett sammen med tilgangen på import siden det knapt var egen produksjon av petroleumsprodukter i Norge, med unntak av Vallø Raffineri.⁶⁷ For det aller meste var den norske petroleumsindustrien basert på salg av petroleum og produkter produsert i utlandet. Figur 2.3.2 viser oss at parafinolje forble det viktigste petroleumsproduktet, også i importverdi. Allikevel ser vi i utviklingen på Figur 2.3.2 og 2.3.3 at bensin ble et betydelig viktigere petroleumsprodukt, ved krigens slutt utgjorde bensin cirka en fjerdedel av petroleumsimporten i verdi. Denne utviklingen i det norske petroleumsmarkedet hører sammen med den globale trenden i petroleumsindustrien etter 1900. Elektrisk lys tok over belysningsmarkedet, samtidig som at bensin (og andre drivstoffprodukter) ble viktigere med introduksjonen av den interne forbrenningsmotoren og spredningen av blant annet bilen. Denne utviklingen skjedde mer langsomt i Norge enn i for eksempel USA og Storbritannia, men var som vi ser godt i gang i krigsårene. Ifølge Edgar

⁶⁵ Hovland, 1993: 29

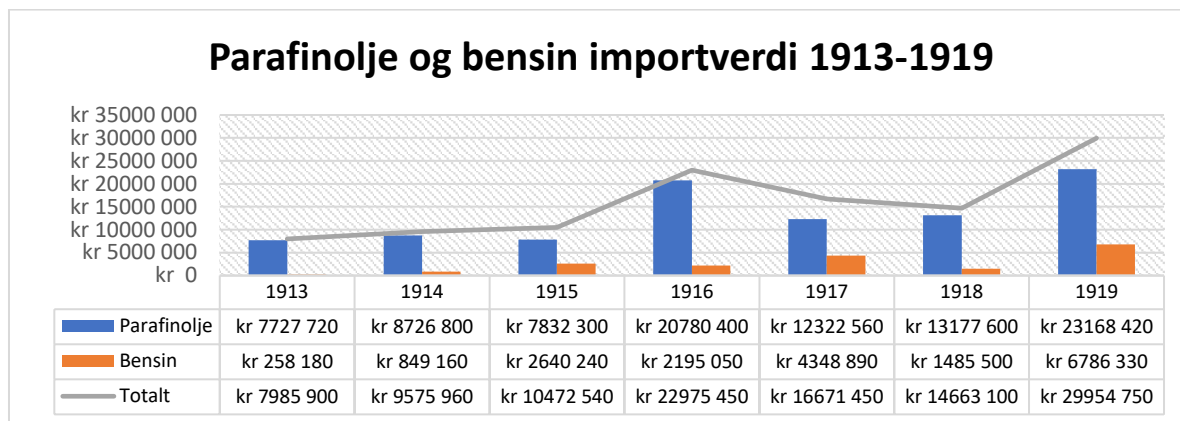
⁶⁶ SSB, Utenrikshandel. *Norges handel. Innførselsmengder av viktigere varer fra de forskjellige utenrikske steder.* Utvalgte år 1909-1919.

⁶⁷ Sandvik & Storli, 2020: 5

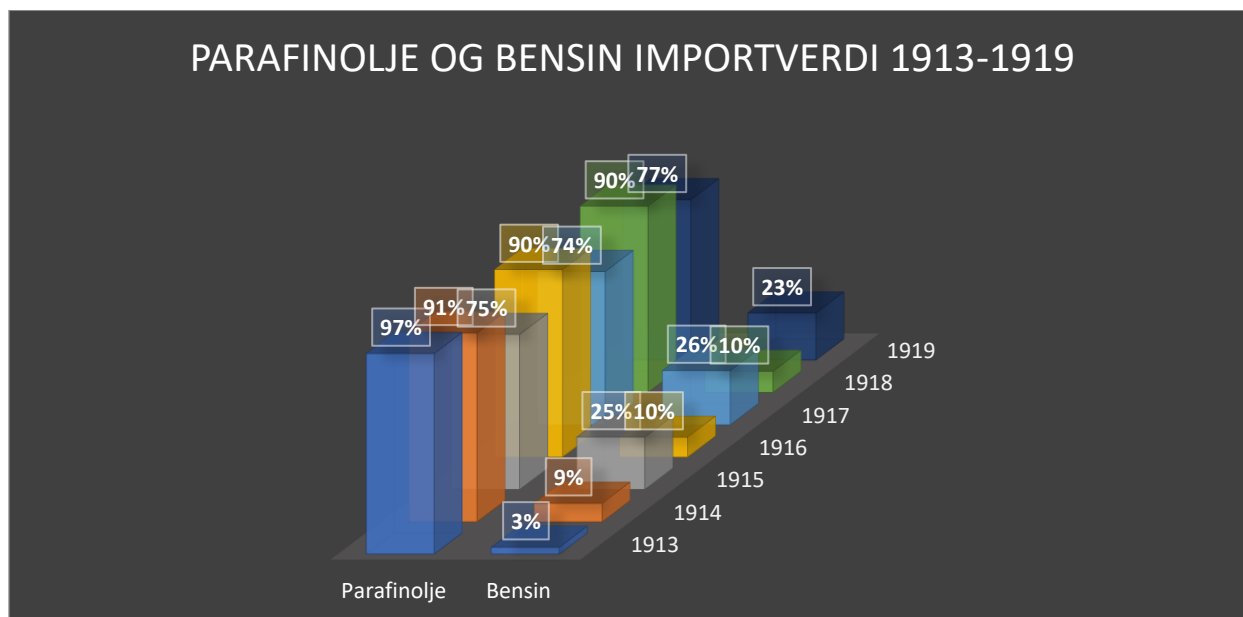

Hovland ble antallet motorkjøretøyer tredoblet under krigen,⁶⁸ den økende mengden biler og motorsykler i det norske samfunnet reflekteres i at bensinimporten i perioden 1915-1919 ble fordoblet fra rundt 7000 tonn til cirka 14 000 tonn.⁶⁹ Krigsårene var derfor en periode preget av en kraftig reduksjon i oljeimporten, samtidig som at petroleumsmarkedet var i forandring.

Figur 2.3.2. Importverdien av parafinolje og bensin 1913-1919.⁷⁰

Figur 2.3.3. Importverdien av parafinolje og bensin i prosentandel av den totale importverdien av petroleumprodukter 1913-1919.⁷¹

⁶⁸ Hovland, 1993: 29

⁶⁹ SSB, Utenrikshandel. *Norges handel. Innførselsmengder av viktigere varer fra de forskjellige utenrikske steder.* Utvalgte år 1915-1919.

⁷⁰ SSB, Utenrikshandel. *Norges handel. Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer.* Utvalgte år 1913-1919.

⁷¹ Ibid

De norske selskapene

De største og viktigste aktørene i petroleumsindustrien i Norge i denne perioden var selskapene Østlandske Petroleumskompani, Vestlandske Petroleumskompani, Norsk-Engelsk mineraloljekompani (NEMAK), Norsk-Amerikanske petroleumskompani og Vallø Oljeraffineri.⁷² Alle de norske selskapene hadde forbindelser til og var deleid av de to store organisasjonene Jersey Standard og Royal Dutch Shell. Standard hadde allerede fra 1890 fått et fotfeste på det norske markedet,⁷³ mens Royal Dutch Shell først ble involvert på det norske markedet i 1912 med opprettelsen av NEMAK.⁷⁴ Det var ikke før i 1916 at NEMAK begynte å selge bensin i Norge. De resterende norske selskapene var kontrollert av Standard, eller var nært tilknyttet det amerikanske selskapet gjennom markedsavtaler slik som Vallø Oljeraffineri.

For å komme inn i nye markeder opprettet Standard-gruppen samarbeid med lokale entreprenører og firmaer. Etter 1900 kjøpte Jersey Standard seg inn som aksjonær i stadig flere utenlandske selskaper, og flere av de største datterselskapene til Jersey Standard hadde egne datterselskaper under seg igjen.⁷⁵ De individuelle avtalene og forholdene mellom Jersey Standard og det europeiske datterselskaper varierte, men fellesnevneren ved alle var at Jersey Standard var petroleumsleverandør mens datterselskapet gav markedstilgang.⁷⁶ Det Danske Petroleum-Aktieselskab var hovedselskapet til Standard Oil i Skandinavia, og dette danske selskapet var deleier i de norske petroleumsselskapene med unntak av NEMAK. I 1891 kjøpte Standard seg inn i DDPA og fikk eierskap over en tredjedel av aksjene, men i 1899 investerte Standard ytterligere i DDPA og kontrollerte deretter halvparten av aksjene.⁷⁷ På dette tidspunktet hadde DDPA blitt det største petroleumsselskapet i Skandinavia. De norske selskapene Vestlandske og Østlandske var allerede fra tidlig på 1890-tallet under DDPA sin innflytelse.⁷⁸ Det Danske hadde stor autonomi til å styre sine egne forretninger i Skandinavia uten det amerikanske moderselskapets innblanding frem til 1910 på grunn av en forsyningskontrakt mellom Standard Oil of New York og Det Danske. Autonomien til Det Danske kan eksempelvis ses i kjøpet av en tankbåt til bruk i det baltiske og nordiske hav, til

---

⁷² Hovland, 1993: 29

⁷³ Sandvik & Storli, 2020: 2

⁷⁴ Hovland, 1993: 29

⁷⁵ Hidy & Hidy, 1955: 523

⁷⁶ Ibid: 533

⁷⁷ Sandvik & Storli, 2020: 4

⁷⁸ Ibid: 5 (Table 1)

tross for at Jersey Standard hadde sagt nei til kjøpet.⁷⁹ I årene etter 1900 var det en overordnet organisasjonsutvikling i Standard-gruppen for å knytte alle selskapene tettere sammen, slik at markedsføringen og effektiviteten i hele organisasjonen økte. De Standard-tilknyttede datterselskapenes rolle forandret seg dermed fra å være først og fremst kjøpere i 1890, til å være nære allierte i 1910.⁸⁰ For DDPA medførte denne utviklingen at Jersey Standard økte aksjemajoriteten sin ytterligere rundt 1910, på samme tid økte DDPA sitt eierskap i de norske selskapene.⁸¹ Som vi skal se fikk oljemangelen som oppstod under krigen konsekvenser for forholdet mellom DDPA og de norske Standard-tilknyttede selskapene.

Det er usikkert i hvor stor grad forbindelsene mellom de norske petroleumsselskapene og dets moderorganisasjoner Jersey Standard og Royal Dutch Shell var kjent blant norske politikere i perioden. I en Stortingsdebatt i 1910 om en eiendomskonsesjon gitt til Vestlandske var noen av de norske politikerne klar over de utenlandske forbindelsene, mens andre ikke ante noe om disse forholdene. På våren i 1914 oppgav formannen til styret i Østlandske, Andreas Lind, Vallø Raffineri som en av konkurrentene deres til det norske handelsdepartementet. På dette tidspunktet hørte Vallø til Standard-sfæren og hadde gjort det siden 1905.⁸² Det er derfor trolig at graden av monopolisering av det norske petroleumsmarkedet før krigsutbruddet var skjult for den gjengse befolkningen i Norge, og for deler av den norske regjeringen. Dette endret seg i løpet av krigen ettersom olje kom mer i søkelyset da den norske oljeforsyningen ble prekær og det ble nødvendig for norske politikere å sette seg mer inn i hvordan den norske petroleumsindustrien fungerte og hvem de store aktørene var.

Statsmonopol-debatten i 1910

Monopoliseringen av petroleumsindustrien hadde blitt diskutert på Stortinget i forbindelse med en eiendomskonsesjon til Vestlandske i 1910. Regjeringen fikk kritikk fra den politiske venstresiden for å ikke ha undersøkt hvilke utenlandske forretningsinteresser de norske petroleumsselskapene hadde tilknytning til. Kontroversen i konsesjonssaken var særlig knyttet til den danske direktøren av DDPA, Christian Holm, sin rolle i styret i Vestlandske. Venstremannen Lasse Torkelson Trædal og arbeiderpartimannen Alfred Eriksen ledet kritikken, og advarte resten av Stortinget om monopoliseringen av det norske markedet. På

---

⁷⁹ Hidy & Hidy, 1955: 532

⁸⁰ Ibid: 546

⁸¹ Ibid: 539

⁸² Sandvik & Storli, 2020: 6

dette tidspunktet hadde enda ikke Royal Dutch Shell etablert seg i Norge. Statsminister Konow (SB) advarte mot at det kunne komme represalier fra amerikanske myndigheter om staten skulle ta opp kampen mot Standard, til tross for at amerikanske myndigheter selv rettsforfulgte selskapet hjemme i USA. Dette var nemlig tilfelle i Østerrike-Ungarn.⁸³ Det var dermed svært trolig at regjeringen måtte ta amerikanske myndigheter med i betraktningen ved en eventuell konflikt med Standard. På samme tid var norske myndigheter i økende grad avhengig av blant annet kornimport fra USA for at den norske befolkningen ikke skulle sulte.⁸⁴ Statsministeren var ikke overbevist om at det var noen fare for et amerikansk petroleumsmonopol i Norge, og at uansett om det var tilfellet måtte man ta sterkere midler i bruk enn å nekte utlendinger å sitte i styret på norske selskaper. Da ville kanskje opprettelsen av et statsmonopol på petroleum være riktig verktøy isteden.⁸⁵ Debatten på Stortinget i 1910 førte ikke til noen endring i norske myndigheters politikk ovenfor petroleumsselskapene, men debatten belyser hvor lite det politiske landskapet i Norge egentlig visste om petroleumsindustrien samtidig som at petroleumsselskapene sakte, men sikkert begynte å komme i søkelyset til norske politikere.

Vacuum Oil og Østerrike-Ungarn, en advarende fortelling

Frykten flere norske politikere hadde for å ta opp kampen mot Standard-gruppen var berettiget. Konflikten mellom myndighetene i Østerrike-Ungarn og det østerrikske selskapet Vacuum Oil Company, Vienna, viste at det var en fare for at amerikanske myndigheter ville blande seg inn. På samme tid som petroleumsindustrien for alvor begynte å bli dagsaktuell i det norske politiske landskapet ønsket myndighetene i Østerrike-Ungarn å forsvare sin egen nasjonale petroleumsindustri mot innflytelsen til Standard. Vacuum Oil var nemlig et datterselskap av Jersey Standard. I en slags historisk ironi ble Standard utsatt for diskriminerende tiltak i form av begrenset eller ingen adgang til jernbanesystemet i Østerrike-Ungarn, lignende taktikkene de hadde utsatt konkurrenter for hjemme i USA. Ettersom Standard ble rettsforfulgt hjemme i USA handlet østerriksk-ungarske myndigheter i den tro at amerikanske myndigheter ikke ville blande seg inn. Europeiske aviser påpekte ironien i at taktikker som hadde hjulpet Standard Oil i å dominere det amerikanske markedet noen tiår tidligere nå ble rettet mot dem selv. Den britiske avisen The Times fulgte saken og bemerket humoristisk ironien i konflikten ved å påpeke at imitasjon er den fremste form for smiger:

---

⁸³ Frank, 2009: 26

⁸⁴ Strøm, 2019: 76

⁸⁵ St.med. 18. jul. 1910. Sak. nr. 5: 2770

«The tactics of the Austrian authorities are as indefensible, or as defensible, as are those of the Standard Oil Company; but, as a sense of humour is not always an asset in business and in diplomacy,» the State Department had, *“made diplomatic representations to the Austro-Hungarian Foreign Office on behalf of the American ... interests affected by Austrian flattery of Mr. Rockefeller.”*⁸⁶

Etter prinsippet om å forsvare amerikanske forretningsinteresser i utlandet tok derimot det amerikanske Utenriksdepartementet Vacuum Oil i forsvar. William Herbert Libby, som hadde representert Standard i utenlandske markeder i flere tiår, la press på den amerikanske utenriksministeren for at amerikanske myndigheter skulle forsvare Vacuum Oil. Etter det såkalte utenrikspolitiske prinsippet «Dollar Diplomacy», valgte Taft-administrasjonen i Washington å støtte Vacuum Oil.⁸⁷ Forsvaret av Vacuum Oil viste resten av verden at uansett hvilke omstendigheter som fantes mellom amerikanske myndigheter og selskaper hjemme i USA, ville myndighetene forsvare amerikanske forretningsinteresser i utlandet.

Konflikten endte til slutt med at Vacuum Oil Company gav opp og i november 1912 undertegnet selskapet kontrakter med OLEX (gruppen av selvstendige Østerrikske-Ungarske petroleumsselskaper) som begrenset salgene til deres i Østerrike-Ungarn. Til tross for at Østerrike-Ungarn var i stand til å stå imot Standard ville det vært vanskelig å se til denne saken som et eksempel å følge for norske politikere. Forutsetningene til norske myndigheter var ulike av flere årsaker. For det første hadde ikke Norge noen egen produksjon av petroleum, i motsetning til Østerrike-Ungarn som ikke var avhengig av import. For det andre var Østerrike-Ungarn en stormakt med betraktelig større ressurser enn det Norge hadde til disposisjon. For det tredje var Norge avhengig av import av flere livsnødvendige varer, som i økende grad gjennom krigsperioden kom fra USA over Atlanterhavet.⁸⁸ «Petroleumskrigen» i Østerrike-Ungarn i 1910 viste at amerikanske myndigheter var villige til å forsvare amerikanske forretningsinteresser i utlandet. Flere norske politikere ytret sine tvil om Norge ville være i stand til å ta opp kampen mot Standard. En kamp mot Standard-gruppen med amerikanske myndigheter i ryggen, samtidig som man i økende grad var avhengig av sistnevntes godvilje til forsyninger av livsnødvendige varer, ville være noe helt annet.

---

⁸⁶ Frank, 2009: 26

⁸⁷ Ibid: 31

⁸⁸ Strøm, 2019: 167

Kap. 2.4 – Avslutning

Hovedårsaken til oljemangelen i Norge i de to siste krigsårene var økonomisk press fra Ententen på de nøytrale statene gjennom økende handelsbegrensninger. Gjennom importrestriksjoner kom det norske næringslivet under stadig stigende innflytelse fra britiske myndigheter gjennom krigen. I den første delen av krigen ble ikke petroleumsindustrien i særlig stor grad berørt av krigsforholdene, i alle fall ikke sammenlignet med de gjennomgripende statlige inngrepene fra norske myndigheter i siste del av krigen. Mineralske oljer ble ikke regnet for å være en av de viktigste varegruppene av Provianteringskommisjonen i den første fasen av krigsperioden.

Tre sammenhengende årsaker førte til at olje fikk en viktigere rolle i provianteringsvirksomheten fra og med 1916. For det første førte de ekstraordinære krigsforholdene til forsyningsvansker. Vareknappheten ble mer prekær som følge av importrestriksjoner fra Ententen og ubåtkrigen ført av Tyskland. For det andre gjennomførte Knudsen-regjeringen en omorganisering av provianteringsadministrasjonen i 1916. Provianteringsvirksomhetens omfang økte i takt med at krigen vedvarte og vareknappheten ble verre og mer omfattende. Den siste årsaken var de norske petroleumsselskaperes utfordringer med å møte oljebehovet i Norge vinteren 1915-1916. Dette førte til at petroleumsindustrien og oljeimporten ble en kjerne til debatt på Stortinget, og brakte industrien inn i det norske politiske landskapet.

Kapittel 3 – Omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen 1916

Provanteringsvirksomheten økte i omfang fra 1914 til 1916 i takt med at krigen fortsatte og de utfordrende forsyningsvilkårene vedvarte. Statlige inngrep ovenfor det norske næringslivet økte også, både fra norske og britiske myndigheter. For å få oversikt over provianteringen og gjøre den mer effektiv ønsket den norske regjeringen bedre konstitusjonell kontroll, provianteringsvirksomheten ble derfor lagt til et eget departement. Hovedfokuset i dette kapitlet ligger på den politiske siden ved provianteringsvirksomheten. Siden politikken Knudsen-regjeringen førte var rammen provianteringsarbeidet fungerte innenfor er det viktig å forstå de bakenforliggende politiske kreftene og aktørene, før vi i de neste kapitlene går på detaljnivå da rasjoneringen av petroleum og bensin begynner i 1917.

På begynnelsen av 1916 kom det kritikk mot regjeringen fra den politiske venstresiden knyttet til oljeforsyningen. I vinteren 1915-1916 hadde oljeforsyningen vært lite tilfredsstillende, og det ble stilt spørsmålsteget om staten burde ta en mer aktiv rolle. Hittil i krigen hadde staten, som i andre sektorer, blandet seg inn så lite som mulig i petroleumsindustrien.

Dette kapitlet redegjør for provianteringsadministrasjonen på kommunalt og statlig nivå i den første delen av krigen, utviklingen av provianteringsvirksomheten og årsakene til at regjeringen i 1916 valgte å omorganisere provianteringsadministrasjonen. Vi skal også undersøke årsakene til at olje fikk en mer viktig rolle i provianteringspolitikken fra og med 1916, og hvordan den norske petroleumsindustriens sammensetning vekket bekymring fra den politiske venstresiden i Stortinget.

Kap. 3.1 – Provanteringskommisjonen og etableringen av en ny riksorganisasjon

Provanteringskommisjonen var statens sentralorgan i provianteringsadministrasjonen frem til sommeren 1916. Kommisjonen ble opprettet under Landbruksdepartementet 4. august 1914, og var den viktigste av krisekommisjonene.⁸⁹ Statsminister Knudsen var selv departementssjef i Landbruksdepartementet, og stod derfor nærme provianteringsvirksomheten. Kommisjonen fikk ansvar for landets forsyning og fordelingen av livsnødvendige varer, som til å begynne med dreide seg om korn, mel, koks og kull.⁹⁰ Samtidig ble det opprettet kommunale provianteringsråd rundt om i kommunene i Norge.⁹¹ Provanteringskommisjonen stod for

---

⁸⁹ Tønnesson, 1979: 4

⁹⁰ Indst. S. Nr. 242. (1914) Indstilling fra den kombinerte social- og næringskomite nr. 2 om godkjenning av forføininger, som er truffet av Landbruksdepartementet i anledning av den paagaende krig mellem fremmede magter. *St. prp. Nr. 150*. Side 444

⁹¹ Larsen, 2012: 29

innkjøp, mens de lokale provianteringsrådene hadde ansvar for å organisere salg og fordeling til det lokale markedet. For å motarbeide dyrtiden fikk Landbruksdepartementet en midlertidig tillatelse til å fastsette maksimalpriser og å rekvirere nødvendighetsvarer.⁹² Ved å opprette kommisjoner og råd under de permanente departementskontorene kunne regjeringen møte utfordringene da de dukket opp, kommisjoner og råd kunne etableres raskt. Opprettelsen av slik ad hoc statsorgan nedlesset ikke departementskontorene i ekstra arbeid, og det åpnet muligheten for å inkludere representanter fra forskjellige interessegrupper og fra opposisjonspartiene. Det ble for eksempel opprettet et midlertidig Provisjonskontor i Landbruksdepartementet for å behandle alle dispensasjonssøknadene som ble innsendt til departementet.⁹³ Ved å inkludere medlemmer fra opposisjonspartiene var det enklere for Knudsen-regjeringen å få gjennomslag for provianteringspolitikken de førte, noe som var viktig for at provianteringsvirksomheten skulle være effektiv.

Sjøfartsdirektør Harald Pedersen ble valgt til formann av Provisjonskommisjonen. De andre medlemmene av kommisjonen var generalintendant (ansvarlig for forsyninger til hæren) Aanon Jacobsen Moland, kjøpmann Olav Belsheim, stortingsmann for arbeiderpartiet og gårdbruker Christopher Hornsrud, godseier Kai Møller, professor i rettsvitenskap Jon Skeie og høyesterettsadvokat Edmund Harbitz.⁹⁴ Kommisjonen sammensetning var derfor svært variert. Harbitz trådte ut av kommisjonen samme måned, og ble erstattet av kjøpmann Per Møystad og skipsreder og høyremann Olaf Fredrik Rustad den 8. september 1914. Arbeidsmengden for medlemmene av kommisjonen var stor og det ble raskt klart at det var upraktisk å behandle alle sakene i plenum, slik at arbeidet ble fordelt på utvalg.

På kort tid skapte Provisjonskommisjonen en ny riksorganisasjon for håndteringen av provianteringsarbeidet. Ved det første møtet ble det sendt ut anbefalinger til amtmennene om å opprette provianteringsråd i landets kommuner.⁹⁵ De fleste kommunene fulgte kommisjonens råd og etablerte kommunale provianteringsråd. Provisjonsadministrasjonen i krigsperiodens første fase bestod derfor rent praktisk hovedsakelig av tre ledd, øverst var Provisjonskommisjonen som sentralmyndighet i hovedstaden med amtmennene under seg som bindeledd til den lokale provianteringsadministrasjonen gjennom de kommunale

---

⁹² Tønnesson, 1979: 4

⁹³ Kolsrud, 2001: 428

⁹⁴ Indst. S. Nr. 242. (1914) Indstilling fra den kombinerte social- og næringskomite nr. 2 om godkjennelse av forføininger, som er truffet av Landbruksdepartementet i anledning av den paagaende krig mellem fremmede magter. *St. prp. Nr. 150*. Side 443-444

⁹⁵ Keilhau, 1927: 26-27

provisjoneringsrådene. I tillegg til å håndtere vareutdelingen samlet de kommunale provianteringsrådene inn informasjon til amtsmannen, som sendte denne videre til Provisjoneringskommisjonen slik at de kunne legge føringen i provianteringspolitikken. I startfasen var det som nevnt først og fremst korn- og kullvarer som var de viktigste varegruppene kommisjonen skulle ha oversikt over, ettersom de ekstraordinære importforholdene fortsatte inkluderte dette stadig flere varer. Olje ble ikke viet særlig oppmerksomhet i provianteringsarbeidet før i starten av 1916, som vi kommer tilbake til senere.

Den første måneden etter krigsutbruddet satte Provisjoneringskommisjonen maksimalpriser på en rekke varer, deriblant på olje den 15. august. Fastsettelsen av maksimalpriser på ulike varer var noe kommisjonen gjorde kun i tilfeller hvor det var en voldsom prisstigning på en vare, som kommisjonen ikke syntes svarte til varebeholdningens størrelse eller utsiktene til nye varetilførsler. Rett etter krigsutbruddet oppstod det derimot panikk rundt usikkerheten på den fremtidige varetilgangen og sterke tiltak trengtes. I diskusjonen rundt maksimalprisene på varer importert etter krigsutbruddet var det uenigheter i kommisjonen. Næringsdrivende klagde på at prisene var for lave, mens forbrukerne mente de var for høye. Arbeiderpartimannen Hornsrud, som tok forbrukerne i forsvar i diskusjonene innad i kommisjonen, følte seg ikke hørt, og fant det vanskelig å fortsette i sitt embete i kommisjonen. Han leverte derfor avskjedssøknaden sin i midten av september 1914. For å unngå at det oppstod en partipolitisk strid rundt kommisjonens virksomhet grep statsminister Gunnar Knudsen inn og overbeviste Hornsrud om å fortsette i sitt embete i kommisjonen. Hornsrud trakk tilbake avskjedssøknaden sin den 2. oktober og fortsatte i kommisjonen, i mellomtiden hadde de fleste maksimalprisene blitt opphevet.⁹⁶

Larsen hevdet at deler krisetiltakene Knudsen-regjeringen gjennomførte i krigsårene kan ses som ledd i et større sosialpolitisk perspektiv, ikke at det nødvendigvis var en planlagt politikk, men at de hadde en politisk idealtanke basert på sosial utjevning bak seg.⁹⁷ Næringslivet og den politiske høyresiden var godt representert i sammensetningen av Provisjoneringskommisjonen så jeg er enig med Larsen i at det ikke nødvendigvis var noen planlagt sosialpolitikk Knudsen-regjeringen førte gjennom provianteringspolitikken. Med inkluderingen av Arbeiderpartiet i kommisjonen og Knudsen innsats for at Hornsrud, som var et fremtredende medlem på den sosialdemokratiske siden i politikken, skulle fortsette i sitt

---

⁹⁶ Keilhau, 1927: 28

⁹⁷ Larsen, 2012: 30-35

embete i Provianteringskommisjonen tror jeg det er mer sannsynlig at regjeringen prioriterte at det var tverrpolitisk enighet om den provianteringspolitikken som ble ført. Årsaken til dette kan ha sammenheng med at de statlige inngrepene i krisepolitikken brøt med flere grunnleggende liberalistiske prinsipper hvor statsmakten var passiv og tilbakeholden. Som Eide påpeker åpnet krishåndteringspolitikken for ideologiske spørsmål som utfordret legitimiteten til den statsekspansjonsvillige politikken.⁹⁸ Ved å inkludere de andre partiene i krishåndteringspolitikken var ikke regjeringen like sårbar for den type kritikk.

Staten gjorde flere grep for å sikre landets tilførsel av livsnødvendige varer i den kritiske startfasen av krigsperioden. For å sikre de beholdningene som allerede fantes i landet kunne Staten og kommunene ta beslag i private varebeholdninger i tilfeller det syntes nødvendig etter den provisoriske anordningen av 4. august 1914. Dette var for å unngå at varer ble tatt ut av landet. Tilførselen av nye varer bød på større utfordringer enn forvaltningen av landets eksisterende beholdninger og den oversjøiske importen forble hovedutfordringen ved provianteringsarbeidet gjennom hele perioden. I de første ukene etter at første verdenskrig startet var det et brudd importen til Norge da den norske handelsflåten stanset sin virksomhet. Det var hovedsakelig to årsaker til dette. For det første brøt kredittsystemene over hele verden sammen og overalt krevde man kontant betaling og det oppstod vanskeligheter med tilgang på utenlandsk valuta. For det andre var den umiddelbare faren for norske skip i internasjonale farvann og hvilken utstrekning sjøkrigen mellom Storbritannia og Tyskland skulle ta. Allerede den 7. august hadde et norsk skip gått på en mine og sunket utenfor Nederland. Dette førte til at norske redere stanset skipene sine. Den første utfordringen ble løst ved at regjeringen tok opp statslån i England og USA hvor en viss sum var til Provianteringskommisjonens disposisjon. Den andre ved å opprette gjensidig tvungen forsikring av den norske handelsflåten hvor staten tok på seg deler av forsikringen.⁹⁹ Krigsskadeforsikringene gjorde i noen tilfeller skipsforlisene svært lønnsomme for norske redere siden de utløste forsikringsutbetalinger.¹⁰⁰

Rundt 1916 var man nødt til å innse at krigen kunne bli langvarig, samtidig hadde ansvarsområdet til Provianteringskommisjonen vokst til et slikt omfang at regjeringen følte det nødvendig å bringe den under mer direkte kontroll. I mai 1916 hadde antallet funksjonærer i kommisjonen økt til 27 medlemmer. Tiltredelsen av nye funksjonærer hadde

---

⁹⁸ Eide, 2010: 41

⁹⁹ Keilhau, 1927: 31-33

¹⁰⁰ Sandvik, 2018: 175

økt i takt med at arbeidsoppgavene til kommisjonen ble utvidet og den inneholdt etter hvert et sekretariat, en innkjøpsavdeling, en salgsavdeling og en avdeling for kommunal lagring og statistikk. I tillegg hadde kommisjonen fått en betydelig innflytelse hos andre departementer som i stor grad fulgte deres anbefalinger og initiativ.¹⁰¹

De kommunale provianteringsrådene

Provianteringskommisjonen hadde ved krigsutbruddet på høsten 1914 oppfordret kommunene rundt om i landet til å opprette lokale provianteringsråd for å regulere priser og salg i distriktene.¹⁰² Disse rådene skulle bestå av minst 3 menn og være sortert under kommisjonen gjennom amtmennene. Provianteringsrådene skulle innhente opplysninger om kommunens beholdning av nødvendige varer samt få en oversikt over behovet av eventuelle varer det var mangel på. I første omgang gjaldt dette korn- og kullvarer, listen av livsnødvendige varer utvidet seg ettersom vareknappheten på andre varer steg utover i krigsårene. Det essensielle i forholdet mellom Provianteringskommisjonen og de kommunale provianteringsrådene bestod av at kommisjonen gikk til innkjøp av varer og solgte dem deretter videre til de lokale provianteringsrådene hvor varene ble distribuert til forbrukerne. Innkjøpene til kommisjonen ble debiteret til en særskilt statskonto kalt «Forskuddskonto vedkommende Statens provianteringskommisjon». Provianteringsrådene på sin side var finansiert av kommunestyrene.¹⁰³

Ved omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen på sommeren 1916 skjedde det viktige endringer også for den kommunale provianteringsvirksomheten. Inntil omorganiseringen hadde den lokale provianteringsvirksomheten vært basert på en grad av frivillighet ettersom kommisjonen kun hadde oppfordret kommunene til å opprette egne provianteringsråd.¹⁰⁴ Og selv om de fleste kommunene hadde fulgt kommisjonens råd og opprettet lokale provianteringsråd, hadde manglende retningslinjer og påbud fra sentraladministrasjonen ført til at gjennomføringen av provianteringsvirksomheten på kommunalt nivå var svært variert.¹⁰⁵ Ved opprettelsen av Provianteringsdepartementet skjedde det også en samordning av den kommunale provianteringsvirksomheten, som da etter «forskrifter for kommunale provianteringsråd» var lovpålagt å følge. At provianteringsvirksomheten ble lagt til et eget departement og at den lokale

---

¹⁰¹ Tønnesson, 1979: 6

¹⁰² Sandvik, 2018: 169

¹⁰³ Eide, 2010: 34

¹⁰⁴ Keilhau, 1927: 27

¹⁰⁵ Eide, 2010: 43

provianteringsvirksomheten i 1916 ble lovpålagt representerer også et viktig skille i tilnærmingen til krisetiden landet befant seg i. Krisetiltakene var ikke lenger ansett som midlertidige.¹⁰⁶

For at de kommunale provianteringsrådene var så representative for lokalbefolkningen som mulig skulle de ha en allsidig sammensetning. Rådet skulle ha minst 3 medlemmer og minst en kvinne. Eide foreslår at dette kan være et tidlig eksempel på kjønnskvotering, ettersom alle kvinner fikk stemmerett og valgbarhet til kommunevalgene allerede i 1907.¹⁰⁷ Embetet gikk på rundgang og det var kun personer som stilte til kommunale valg som kunne sitte i provianteringsrådet. Om man ble valgt måtte man inneha embetet, utvelgelsen skjedde en gang i året og en kunne bli fritatt for neste valg om man hadde sittet som medlem i rådet i to sammenhengende år.¹⁰⁸ Proviauteringsarbeidet ble på denne måten integrert i lokalpolitikken i kommunen, og det var ikke nødvendigvis sånn at medlemmene av rådet ønsket å være det.

Det kommunale provianteringsrådet hadde autonomi til å organisere den lokale provianteringsvirksomheten slik de ønsket, med forbehold om at virksomheten ikke kunne begrenses. Kommunen kunne øke omfanget av provianteringsvirksomheten ved å knytte andre organisasjoner eller næringsinteresser dersom det syntes nødvendig eller hensiktsmessig. Under petroleumsrasjoneringen i 1918 ble det for eksempel diskutert av amtsoljerådene om det ville være hensiktsmessig å opprette egne kommunale oljeråd. Forslaget ble nedstemt ettersom den kommunale provianteringsvirksomheten allerede var omfattende.¹⁰⁹ At kommunene kunne utvide, men ikke begrense provianteringsvirksomheten bidro til at kommunenes utgifter steg i krigsårene. I noen kommuner, som for eksempel i de store bykommunene var virksomheten for stor til å håndteres av et enkelt provianteringsråd. Etter de nye forskriftene knyttet til provianteringsvirksomheten fra 1916 skulle de kommunale provianteringsrådene først og fremst støtte de sentrale myndighetene i gjennomførelsen av krisehåndteringen.¹¹⁰ Rådene ble heretter påbudt å gjøre innkjøp og sørge for omsetningen av alle varer som Proviauteringsdepartementet forlangte, samt sørge for at vareprisene og beholdningene var kjent over hele dets tilhørende distrikt. For å overholde at

---

¹⁰⁶ Eide, 2010: 44

¹⁰⁷ Ibid: 45

¹⁰⁸ Ibid: 45

¹⁰⁹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

¹¹⁰ Eide, 2010: 46

provianteringsrådene rundt om i landet fulgte instruksene til Provianteringsdepartementet ble det opprettet kontrollnemnder i hver kommune bestående av personer fra ulike bransjer som dagligvare, fetevare, tekstil- og skotøy, landbruksprodukter og fisk, metallproduksjon og elektriske artikler, jern og stålvarer.¹¹¹ Kontrollnemndene gikk grundig til verks, i Aker kommune ble det for eksempel utført kontroll på at smørbrød som ble solgt var helt dekket av pålegg.¹¹²

Etter omorganiseringen av provianteringsvirksomheten i 1916 utvidet staten sin myndighet ovenfor kommunene. Et klart eksempel på dette er de kommunale utgiftene ved provianteringsarbeidet. Provianteringsrådenes utgifter skulle dekkes av overskuddet ved virksomheten eller ved tilskudd fra kommunen, utover dette ble utgiftene delt mellom kommunen og staten, hvor staten skulle stå for to tredjedeler. Staten hadde dog et forbehold om å kun betale bidrag til de provianteringsrådene som hadde utført sitt arbeid på en tilfredsstillende måte.¹¹³ Dette gav staten stor makt over kommunene ettersom provianteringsvirksomheten var en økonomisk risiko for kommunene, det var ingen garanti for at rådene gikk med overskudd og forbeholdet gav staten mye spillerom for å holde igjen økonomisk støtte.

Kap. 3.2 – Statsmonopol-debatten i 1916: Forsyningskrise og svekket tillit til det private næringsliv

Frem til omorganiseringen på sommeren 1916 overlot som sagt staten mye ansvaret for landets vareforsyning til næringslivet, blant annet oljeforsyningen. Da det oppstod mangel på olje i løpet av vinteren 1915-1916 ble det reist spørsmål ved oljeforsyningen fra den politiske venstresiden i Stortinget. Arbeiderpartimannen Christopher Hornsrud, som også var medlem av Provianteringskommisjonen, startet en debatt i Stortinget i februar 1916 rundt monopoliseringen av det norske petroleumsmarkedet og selskapenes manglende evne til å sikre landets oljeforsyning. Det var særlig norske petroleumsselskaps forbindelser til de internasjonale petroleumsgeselskapene Jersey Standard og Royal Dutch Shell som hadde vekket bekymring hos Hornsrud, det norske markedet var nemlig dominert av norske selskaper som var ble kontrollert av disse utenlandske selskapene.¹¹⁴

Situasjonen hadde blitt særlig kritisk i Nord-Norge og på Vestlandet, noe som henger sammen med vintermørket og de store fiskeriene fra januar til mars langs kysten. Landets

---

¹¹¹ Eide, 2010: 47

¹¹² Sandvik, 2018: 171

¹¹³ Eide, 2010: 47

¹¹⁴ Sandvik & Storli, 2020: 8-9

beholdninger var den 8. februar 1916 cirka 6 000 tonn, like mye som det gjennomsnittlige forbruket for én vintermåned. Et konservativt estimat av det årlige forbruket i Norge var ifølge statsråd Friis Petersen minst 60 000 tonn.¹¹⁵ Direktørene for selskapene svarte at forsyningsproblemene var knyttet til mangel på tonnasje, spesielt på grunn av skipenes lange opphold i England og vanskeligheter med å finne egnede tankskip som kunne frakte olje. Hornsrud mente de norske selskapene hadde sviktet, og at staten derfor måtte ta en mer aktiv rolle i oljeforsyningen og åpne muligheten for å opprette et statsmonopol på olje.

Arbeiderpartiet

For å bedre forstå debatten er det viktig å forklare hvor Hornsrud stod politisk og hva Arbeiderpartiet representerte i det norske politiske miljøet i perioden. I denne perioden var Arbeiderpartiet et sosialistisk parti preget av motsetninger og interne stridigheter. Arbeiderpartiet var i motsetning til i dag en «underdog» i norsk politikk på denne tiden, da Hornsrud ble valgt til å sitte i Provianteringskommisjonen var han den eneste representanten fra Arbeiderpartiet og det var første gang partiet var representert i et offentlig utvalg.¹¹⁶ Arbeiderpartiet var et radikalt parti i forhold til de andre norske partiene, det var for eksempel bred enighet om å avvikle kapitalismen i partiet på denne tiden.¹¹⁷ Allikevel var Hornsrud en del av den moderate sosialdemokratiske fløyen i partiet som trodde på forandring gjennom parlamentarisk arbeid.¹¹⁸ Hans forslag må derfor ses i lys av at både han og Arbeiderpartiet, på det tidspunktet, ville hele det kapitalistiske systemet til livs og at partiet på dette tidspunktet var mye mer radikalt enn det senere kom til å være.

Stortingsforhandlingene 12. februar 1916

I stortingsforhandlingene den 12. februar 1916 ba Hornsrud regjeringen om å involvere seg direkte i petroleumssektoren ettersom petroleum var en vare som ikke var styrt av frie markedskrefter, derimot av et verdensomspennende oljekartell som hadde monopolisert markedet. Petroleum var derved i en unik stilling i forhold til andre varer og landets petroleumsbehov særlig sårbart ovenfor utenlandske forretningsinteresser. Hornsrud påpekte også hvordan Provianteringskommisjonens maktmidler; beslagleggelse og maksimalpriser var fånyttet i forhold til petroleum. Beslagleggelse av selskapenes beholdninger i landet vil ikke gjøre det totale kvantumet av beholdningen noe større, landet var fortsatt avhengig av

---

¹¹⁵ St.meld. 12. feb. 1916. Sak nr. 20: 79

¹¹⁶ Hontvedt, 2019: 88

¹¹⁷ Ibid: 87

¹¹⁸ Bjørnson, 1990: 408-409

kontinuerlig innførsel av petroleum. Ved å fastsette maksimalpriser risikerte man at selskapene bestemte seg for å innskrenke innførselen til landet, ved påtale om at Provianteringskommisjonen kunne fastsette maksimalpriser på petroleumen svarte han: «*der findes neppe noget omraade hvor maksimalpriser av praktiske grunde er saa litet paakrævet eller saa litet anvendelige, som naar det gjælder petroleum*». ¹¹⁹ Hornsrud ønsket at regjeringen med støtte fra Stortinget ville opprette et statsinstitusjonelt monopol på petroleum. Forslaget om å opprette et statsmonopol skyldtes flere faktorer; den mest åpenbare årsaken var petroleumsmangelen, selskapene hadde ikke sørget for at petroleumsforsyningen var ivaretatt. Den viktigste grunnen til å opprette et statsmonopol var ifølge Hornsrud at den norske petroleumsforsyningen allerede var monopolisert av utenlandske forretningsinteresser, som med sin kontroll over en slik livsnødvendig vare kunne kreve urimelige høye priser av de norske forbrukerne. ¹²⁰ Hornsrud var særlig opptatt av varetilgang og varepriser for arbeiderklassen og småbruksbønder gjennom sitt arbeid i Provianteringskommisjonen. ¹²¹ Uenighet rundt maksimalpriser var årsaken til at han trakk seg fra kommisjonen i september 1914, inntil statsminister Knudsen overbeviste ham om å fortsette. Hornsrud brukte kontraktene eventuelle kjøpere måtte undertegne med petroleumsselskapene samt monopoliseringen av varen, til å argumentere at petroleum kunne ses på som et skatteapparat snarere enn en markedsvare. Kjøpskontraktene Hornsrud la frem forpliktet kjøperen til å eksklusivt kjøpe petroleum av den samme leverandøren i over et år. Ved kjøp av petroleum fra en annen leverandør pliktet kjøper å betale en skadeserstatning på fem kroner per fat. Dette tilsvarte cirka en fjerdedel av det en gjennomsnittlig norsk innbygger skattet på bygda i 1916, 20,94 kroner, ¹²² og var derfor et betraktelig beløp. Dette betød også at kjøperen ville være i leverandørens nåde hva prissvingninger angikk. På denne måten brukte petroleumsselskapene sin dominerende markedsposisjon og varens nødvendighet til å beskatte den norske befolkningen ifølge Hornsrud. ¹²³ Med liten reell konkurranse på det norske markedet hadde ikke forbrukerne mye valg.

Jørgen Blydt, stortingsrepresentant for Venstre fra Bergen og Olaf Rustad, stortingsrepresentant for Høyre fra Kristiania og selv medlem av Provianteringskommisjonen, tok til motmæle mot Hornsrud i debatten og forsvarte petroleumsselskapene. Blydt påpekte at

---

¹¹⁹ St.meld. 12. feb. 1916. Sak nr. 20: 78

¹²⁰ Ibid: 78

¹²¹ Hontvedt, 2019: 100

¹²² Historisk Statistikk 1926: Tabell 68

¹²³ St.meld. 12. feb. 1916. Sak. nr. 20: 78

på grunn av krigen hadde tilførselen på en rekke nødvendighetsartikler blitt redusert, ikke kun petroleum. Det var derfor ikke riktig, mente Blydt, å beskyldte petroleumsselskapene for å sitte med det fulle ansvaret for de utfordringene som oppstod i Norge vinteren 1915-1916 som et resultat av petroleumsmangelen. Blydt antydte indirekte at skylden lå hos Provianteringskommisjonen, som han mente var for sene med å informere petroleumsselskapene om at deres lagre måtte økes i desember 1915.¹²⁴ Som Blydt påpekte påvirket den reduserte importen en lang rekke varer, ikke kun olje. På grunn av vanskeligheter med å skaffe den nødvendige tonnasje gikk staten til innkjøp av tre skip; Bandon, Chumpon og Pangan, i mars 1916. Disse ble stilt til Provianteringskommisjonens disposisjon.¹²⁵

Rustad stilte seg bak Blydt i argumentet om at krigsforholdene førte til redusert og forsinket import for alle typer nødvendighetsartikler. Rustad rettet derimot en direkte kritikk mot regjeringen og Provianteringskommisjonens arbeid og mente at problemet var fordelingen av petroleum fra kommisjonens side. Videre forklarte han at det var verken mangel på vilje til å kjøpe eller selge, men petroleumen kom ikke frem dit den trengtes innenlands.¹²⁶ I tillegg advarte både Blydt og Rustad om å gå til kamp mot et verdensomspennende oljekartell mens landet allerede hadde utfordringer med forsyningen av varer. Samtidig som at problemene i stor grad skyldtes krigsforholdene var det ikke så enkelt som å: *«ta det i vore egne hænder, selv om man har Stortinget bak sig»*.¹²⁷ Krigsforholdene fikk de ikke gjort noe med uansett. Om petroleumskrigen i Østerrike-Ungarn i 1910 var noen pekepinn hadde Rustad rett i det var et ubeleilig tidspunkt å gå til kamp mot petroleumsselskapene. Norske myndigheter måtte ta regne med å samtidig gjøre seg til fiende med amerikanske myndigheter, i en tid da landet i økende grad var avhengig av varer fra USA.

I Tyskland hadde myndighetene diskutert hvorvidt et statsmonopol på petroleum ville være bedre enn Jersey Standard sin dominerende markedsposisjon før krigen, norske myndigheter fulgte denne utviklingen.¹²⁸ Allikevel ville ikke verken Tyskland eller Østerrike-Ungarn være noe eksempel å følge for Norge, forutsetningene var ikke de samme. Tyskland og Østerrike-Ungarn var begge stormakter med enormt flere ressurser til disposisjon enn i

---

¹²⁴ St.meld. 12. feb. 1916. Sak. nr. 20: 82

¹²⁵ St.prp. nr. 52. (1916) Om innkjøp av motorskipene «Bandon», «Chumpon» og «Pangan».

¹²⁶ St.meld. 12. feb. 1916. Sak. nr. 20: 83

¹²⁷ Ibid: 83

¹²⁸ Storli & Sandvik, 2020: 9

Norge. Samtidig stilte avhengigheten av amerikansk import norske myndigheter i en svært dårlig posisjon.

Statsråd Friis Petersen hevdet av statsmonopol-spørsmålet var av en for omfattende karakter til at han kunne ta noe standpunkt på vegne av regjeringen ved stortingsdebatten den 12. februar 1916. Han uttalte likevel at det hadde vært diskusjoner i regjeringen hvorvidt et statsmonopol på petroleum var nødvendig om selskapenes manglende evne til å sikre landets petroleumforsyning vedvarte.¹²⁹

Stortingsforhandlingene 25. februar 1916

Da debatten rundt Hornsruuds forslag fortsatte den 25. februar 1916 var statsminister Gunnar Knudsen enig i flere av de hensyn som var frembrakt av Hornsrud. Statsministeren var allikevel uenig i at statsmonopoldannelse var løsningen på forsyningskrisen. Blant alle de omfattende utfordringene landet på daværende tidspunkt sto ovenfor mente han at tidspunktet for å ta opp kampen mot petroleumsselskapene var uheldig. Statsministeren holdt derimot muligheten åpen for å opprette et statsmonopol om petroleumsforsyningen skulle vise seg å bli like katastrofal vinteren etter: *«der kunde nok være grund til at ta det spørsmål under overveielse at gjøre denne artikkel [petroleum] til statsmonopol [...] dersom det skulde vise sig uoverkommelige vanskeligheter ved at sikre landets petroleumsforsyning til næste vinter, og der i den anledning kommer forestillinger fra provianteringskommissionen.»*¹³⁰ Ved å starte debatten gav Hornsrud statsminister Knudsen et beleilig våpen å true petroleumsselskapene med om han skulle trenge det. Det er viktig å merke seg at statsministeren holder spørsmålet om statsmonopol åpen, og på denne måten vise petroleumsselskapene at det finnes et ris bak speilet.

Hornsrud la ikke frem forslaget på Provisjonskommissionens vegne.¹³¹ Hornsrud var som sagt den eneste representanten fra Arbeiderpartiet i kommisjonen, og Rustad som var en av de som tok til motmæle mot Hornsrud i debatten var også medlem av kommisjonen. Forslaget burde derfor ses på som en forlengelse av Arbeiderpartiet og Hornsruuds politikk snarere enn hensyn fra Provisjonskommissionen. Å avvikle den private industrien for så å legge det under statlig kontroll var en viktig del av partipolitikken til Arbeiderpartiet. I tillegg hadde regjeringen fra 1915 opprettet statlige importmonopoler på en rekke andre varer,¹³² slik

---

¹²⁹ St.meld. 12. feb. 1916. Sak. nr. 20: 81

¹³⁰ St.meld. 25. feb. 1916. Sak. nr. 16: 2770

¹³¹ St.meld. 12. feb. 1916. Sak nr. 20: 76

¹³² Sandvik, 2018: 169

at debatten kan ses som en del av en større trend av stadig mer omfattende statlige inngrep i næringslivet som en del av krisehåndteringspolitikken.

Samtidig trenger man ikke nødvendigvis å se forslaget til Hornsrud som en kynisk utnyttelse av en nasjonal forsyningskrise, for ham kan jo selskapenes manglende evne til å tilfredsstille landets petroleumsbehov bare ha forsterket hans oppfatning av at det kapitalistiske system ikke fungerte. Hornsrud var overbevist om at de enorme utfordringene som fulgte av krigen var forårsaket av det kapitalistiske systemet, og i sitt arbeid i Provanteringskommisjonen gav han uttrykk for sterk frustrasjon over det økonomiske systemet og rammene kommisjonen måtte operere innenfor.¹³³

Selv om Hornsruks forslag om å opprette et statsinstitusjonelt monopol på petroleum ikke ble fulgt, gjorde det regjeringen oppmerksom på vanskelighetene til Provanteringskommisjonen i å utføre dets oppgaver med de maktmidlene den hadde, samtidig startet forslaget til Hornsrud en debatt om den fremtidige petroleumsforsyningen ved å avdekke utfordringene og farene knyttet til de private selskapenes håndtering av situasjonen. Debatten førte også til at kommisjonen tok en mer aktiv rolle i å hjelpe petroleumsselskapene med å skaffe den tonnasje de trengte.¹³⁴ Statsmonopoldebatten viser at petroleumsindustrien hadde utviklet seg til å bli en så viktig industri i Norge at det var nødvendig for norske politikere å involvere seg i den. Om ikke å direkte gripe inn den oppnådde Hornsrud i det minste at andre politikere fikk en bedre forståelse av hvordan den fungerte og hvilke store utenlandske aktører som var involvert i den. Samtidig var statsmonopol-debatten et nyttig verktøy for Gunnar Knudsen og regjeringen siden den minnet selskapene på den alltid tilstedeværende trusselen om å legge hele industrien under en statlig sentralmyndighet.

Kap. 3.3 – Omorganiseringen av provianteringsadministrasjonen

Inntil 1916 hadde den norske regjeringen forsøkt å unngå å involvere seg direkte i det private næringslivet og landets forsyning av livsnødvendige varer. De forskjellige næringsorganisasjonene forhandlet selv frem bransjeavtaler med den britiske blokademyndigheten. Dette var som Olav Riste forklarte en bevisst taktikk fra norske myndigheter på å opprettholde landets nøytralitet. Fra 1916 var derimot situasjonen en annen. Provanteringsadministrasjonen hadde da fått et så stort omfang at den krevde organisatoriske omstillinger for å kunne drive virksomheten effektivt. Hvilken form tok

---

¹³³ Hontvedt, 2019: 88-90

¹³⁴ St.med. nr. 7. (1917) Om Statens Provanteringskommissions virksomhet m. v. Side 4

provianteringsadministrasjonen etter omorganiseringen og hva betød dette for forsyningen og fordelingen av petroleum?

Avviklingen av Provianteringskommisjonen

På sommeren 1916 søkte hele Provianteringskommisjonen avskjed.

Provianteringsvirksomhetens etter hvert enorme omfang gjorde at Knudsen-regjeringen anså det som nødvendig å reorganisere hele administrasjonsstrukturen for at provianteringsarbeidet skulle være effektivt. Kanskje den viktigste endringen var å opprette et eget Provianteringsdepartement, både på grunn av virksomhetens omfang og for å forhindre at provianteringsarbeidet ble stagget av andre departementer. En stor hindring ved effektiviteten til kommisjonen hadde vært at Landbruksdepartementet kunne avvise forslagene som kom fra kommisjonen. At hele Provianteringskommisjonen ønsket å avtre i juli 1916 skjedde i forbindelse med oppkjøpskrigen av norsk fisk mellom Storbritannia og Tyskland.¹³⁵

Det oppstod en konflikt mellom forsyningsinteressene og næringsinteressene, nærmere bestemt mellom kommisjonen og fiskeridirektør Johan Hjort. Konflikten bunnet i dårlig kommunikasjon. Da Storbritannia ønsket begrense den norske fiskeflåtens tilgang på drivstoff som et mottiltak mot at mesteparten av fiskefangsten ble solgt til Tyskland i 1915, forhindret fiskeridirektøren dette ved å heller overbevise britene om å konkurrere om oppkjøp av fangsten. Dette var den samme taktikken britene brukte for å forhindre eksport av råvarer for ammunisjonsproduksjon til Tyskland, hvor britene i stedet kjøpte opp all den norske produksjonen selv. Alternativet som var å begrense den nødvendige importen til Norge for å presse gjennom egne krav var allikevel aldri langt unna.¹³⁶ Provianteringskommisjonen ble ikke underrettet tilstrekkelig om denne utviklingen og da tyske og britiske oppkjøp av norsk fisk forårsaket prisstigning og vareknapphet, utvidet kommisjonen i mai og juni 1916 eksportforbud på visse typer fisk. Disse tiltakene var stikk i strid mot fiskerinæringens interesser og førte til at store deler av Venstre tok stilling mot kommisjonen.¹³⁷ De motstridende forsynings- og næringsinteressene fikk dermed en alvorlig politisk dimensjon ved at konflikten skapte splid i Venstre.

Den utenlandske konkurransen om norsk fisk og konflikten den førte til var den utløsende årsaken til omorganiseringen, men det var flere årsaker til at regjeringen ønsket en

---

¹³⁵ Kolsrud, 2001: 428

¹³⁶ Berg, 1995: 194-196

¹³⁷ Tønnesson, 1979: 13-14

reorganisering av hele provianteringsadministrasjonen. Kommisjonens virksomhet førte til at den naturligvis møtte motstand blant både forbrukere og næringsgrupper, det var derfor etter hvert sterk misnøye mot kommisjonens medlemmer. Fra næringslivets side var kritikken rettet mot den voksende handelsvirksomheten til Provianteringskommisjonen, da handelsstanden mente at dette svekket det private næringslivet.¹³⁸ Samtidig var medlemmene av kommisjonene også misfornøyd og følte de ikke hadde de maktmidlene som krevdes for å drifte virksomheten effektivt. Hornsrud påpekte for eksempel hvor tannløs kommisjonen var ovenfor petroleumsselskapene i landet med de virkemidlene den hadde. Press fra ulike næringsgrupper, sterk misnøye med Provianteringskommisjonen i den offentlige opinionen og kommisjonens medlemmer sitt ønske om å avtre i juli 1916 virket derfor som et gunstig tidspunkt for den norske regjeringen å omorganisere hele provianteringsadministrasjonen.

Provianteringsdepartementet og Provianteringsdirektoratet

Ved omorganiseringen ble Provianteringskommisjonen nedlagt i løpet av høsten 1916 og ansvaret for provianteringen ble samlet i Provianteringsdepartementet, som ble opprettet ved kongelig resolusjon 26. august 1916.¹³⁹ Dette var ment å være et midlertidig krisedepartement, men det innebar allikevel en radikal endring og dramatisk utvidelse av statsadministrasjonen. Lederen av provianteringsadministrasjonen ble Oddmund Vik, amtmannen i Romsdals amt og formann i Kornforsyningskommisjonen, lederen av provianteringsarbeidet ble også heretter medlem av regjeringen. Vik ble erstattet av Birger Stuevold-Hansen allerede i november påfølgende år da forsyningssituasjonen forverret seg.¹⁴⁰ Da Provianteringskommisjonen ble nedlagt i september opprettet Provianteringsdepartementet et kontor for å overta det praktiske arbeidet med forsyningen. Kontoret ble ledet av en direktør sammen med en rådgivende kommisjon bestående av 16 medlemmer for å sikre best mulig representasjon av landsdeler og næringsinteresser. Dette ble til Provianteringsdirektoratet. Harald Pedersen som hadde ledet Provianteringskommisjonen ble valgt som provianteringsdirektør og leder for den rådgivende kommisjonen. Flere av medlemmene i den tidligere Provianteringskommisjonen fortsatte i den nye organisasjonen.¹⁴¹ Provianteringsdirektoratet overtok dermed den nå nedlagte Provianteringskommisjonens

---

¹³⁸ Keilhau, 1927: 89

¹³⁹ Kolsrud, 2001: 428

¹⁴⁰ Kaartvedt, Danielsen & Greve, 1964: 251

¹⁴¹ Kolsrud, 2001: 429

virksomhet, samtidig som at provianteringsarbeidet var knyttet nærmere regjeringen ved at det provianteringsvirksomheten heretter var lagt under et eget departement.

Et av de viktigste momentene ved reorganiseringen var spørsmålet om avgjørelsesmyndighet. Og mye av misnøyen blant medlemmene av Provisjonskommisjonen var knyttet til dette. At Landbruksdepartementet kunne avvise forslagene til Provisjonskommisjonen ble sett på som en stor hindring til en effektiv administrasjon. Det var derfor en av hovedårsakene til at provianteringsarbeidet ble samlet i et eget departement.¹⁴² Spørsmålet om avgjørelsesmyndighet fortsatte allikevel å være en sentral kilde til kontrovers og frustrasjon i provianteringsarbeidet, spesielt for de spesialiserte rådene som preget provianteringen i de to siste krigsårene.

Kap. 3.4 – Konklusjon: Oljeforsyningen får en mer sentral rolle i provianteringspolitikken

Forsyningsvanskene vokste etter at Ententemaktene i 1915 og 1916 gradvis innførte strengere begrensninger på eksporten til nøytrale land. Flere varer ble berørt og vareknappheten økte, noe som førte til at provianteringsvirksomheten økte i omfang. For å gjøre provianteringen mer effektiv opprettet regjeringen et eget Provisjonsdepartement i august 1916, departementet hadde større fullmakter enn Provisjonskommisjonen og ville være bedre rustet til å håndtere problemene forsyningsvanskene forårsaket.

Da forsyningsvanskene økte fra 1915 berørte det også oljeforsyningen, og det oppstod mangel på petroleum vinteren 1915-1916. Vanskeligheter knyttet til vareknappheten på petroleum førte til at regjeringen ble mer oppmerksom på sårbarheten knyttet til oljeindustrien. Olje fikk en mer betydelig rolle i siste del av krigsperioden ettersom vanskelighetene knyttet til petroleumsmangelen ble mer merkbare, særlig om vinteren da belysningsbehovet var sterkest og de største fiskeriene foregikk.

---

¹⁴² Tønnesson, 1979: 14

Kapittel 4 – På dypt vann: Oljerasjoneringsen 1917-1918

I forrige kapittel undersøkte vi årsakene til at regjeringen valgte å omorganisere provianteringsadministrasjonen i 1916 og hvordan petroleumsindustrien ble brakt inn i det norske politiske landskapet. I dette kapitlet skal vi undersøke hvilke former provianteringsvirksomheten tok etter omorganiseringen og hvordan dette påvirket oljeprovianteringen, samt undersøke årsakene og utviklingen av oljerasjoneringspolitikken som staten innførte fra og med 1917.

Kap. 4.1 – Proviauteringsadministrasjonen etter omorganiseringen i 1916

I den siste delen av krigen opprettet sentraladministrasjonen en rekke kontorer med spesifikke ansvarsområder. Det har blitt hevdet av Knudsen-regjeringens pragmatiske holdning til kriseforholdene under krigen førte til at det ble opprettet så mange kommisjoner at Stortinget ikke rakk å behandle innstillingene fra alle krisekommisjonene raskt nok.¹⁴³ De stadig flere ad hoc komiteene og rådene som preget krisehåndteringspolitikken sine siste fase utvidet provianteringsvirksomheten voldsomt. Proviauteringsarbeidet knyttet til alle de ulike varegruppene fikk et stort omfang, blant annet opprettet Proviauteringsdepartementet egne statsorganer med ansvar for landets beholdninger av petroleum og bensin.

Petroleums- og Benzinkontoret og amtsoljerådene

Proviauteringsdirektoratets virksomhet fortsatte å øke i omfang ettersom flere og flere vareslag ble inkludert i provianteringsarbeidet. Det ble derfor opprettet direktorater med spesialiserte ansvarsområder under Proviauteringsdirektoratet. Olje hadde i økende grad blitt en viktigere importvare enn tidligere i Norge gjennom krigsperioden, delvis på grunn av økt forbruk og endret forbruksmønster med introduksjonen av bilen og bensinen, men først og fremst på grunn av de etter hvert store vanskelighetene med å få olje til landet og de omfattende utfordringene petroleumsmangelen medførte. Fra 1917 ble det derfor opprettet egne statlige organer for å håndtere petroleumsprovianteringen. Den 26. juni opprettet Proviauteringsdirektoratet et eget kontor for petroleum- og bensinsakene, kalt Petroleum- og Benzinkontoret.¹⁴⁴ I løpet av oktober samme år måtte alle amt opprette et eget oljeråd i forbindelse med den harde petroleumsprovianteringen som startet 1. oktober 1917.¹⁴⁵

---

¹⁴³ Kaartvedt, Danielsen & Greve, 1964: 238

¹⁴⁴ Kolsrud, 2001: 429

¹⁴⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 5. *Rundskriv fra Proviauteringsdepartementet 29. september 1917.*

Petroleums- og Benzinkontoret fikk ansvaret for landets beholdning av petroleum og bensin. Sekretær i Provianteringsdirektoratet Karl Getz ble valgt som kontorsjef ettersom det var han som hadde hatt ansvaret for de innkomne petroleums- og bensinsakene i direktoratet tidligere.¹⁴⁶ Kontoret ble overført til Statens Fettdirektorat da dette nye direktoratet ble opprettet den 8. februar 1918.¹⁴⁷ Petroleum og bensin fikk gradvis en viktigere rolle i provianteringsarbeidet gjennom krigsårene, men det var spesielt i løpet av 1917 at arbeidsmengden knyttet til olje økte voldsomt og behovet for et eget kontor for disse sakene gjorde seg gjeldende. Dette henger sammen med at hele provianteringsvirksomheten økte i omfang etter hvert som dyrtiden fortsatte, og det spesielt i 1917 ble mangel på en lang rekke livsnødvendige varer, ikke kun olje. Den økende arbeidsmengden knyttet til petroleum- og bensinsakene må derfor ses i sammenheng av at hele statsadministrasjonen gradvis ble utvidet i krigsårene.

I løpet av høsten 1917 ble forsyningssituasjonen i Norge vanskelig og usikker etter at det ble utstedt et generelt utførselsforbud av amerikanske myndigheter, samtidig som at britiske myndigheter avsluttet bransjeavtalene som tidligere hadde gitt landet tilgang på livsnødvendige varer. Norske myndigheter gjorde derfor en rekke gjennomgripende tiltak på slutten av 1917 for å begrense forbruket og samle omsetningen av de importavhengige varegruppene på statens hender.¹⁴⁸ Petroleum og bensin var blant disse varegruppene. For å forsikre seg om at petroleums- og bensinbeholdningene ikke ble tomme og at de kvanta man hadde ble fordelt mest hensiktsmessig i forhold til landets behov, besluttet Provianteringsdepartementet, på anbefaling fra Petroleum- og Benzinkontoret, å innføre rasjonering på petroleum fra og med 1. oktober 1917.¹⁴⁹

Det ble opprettet amtsprovianteringsråd for visse varegrupper, for å bidra til å gjøre rasjoneringsvirksomheten mer effektiv ved å fungere som bindeledd mellom den sentrale og de kommunale provianteringsmyndighetene. I denne nye administrative strukturen ble den direkte forbindelsen mellom sentraladministrasjonen i Kristiania og de kommunale provianteringsrådene over hele landet kuttet. De store bykommunene Kristiania, Trondhjem, Bergen, Stavanger, Drammen, Kristiansand og Haugesund var unntak, de kommunale

---

¹⁴⁶ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m. v.* Side 8.

¹⁴⁷ Tønnesson, 1979: 19

¹⁴⁸ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Almindelige foranstaltninger – Den raadgivende Provianteringskommission.* Side 53

¹⁴⁹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 5. *Rundskriv fra Provianteringsdepartementet 29. september 1917.*

provianteringsrådene i disse byene sto utenfor denne nye strukturen og hadde i mange tilfeller fortsatt direkte forbindelse med Provianteringsdirektoratet.¹⁵⁰ I den nye provianteringsstrukturen rundt olje var det kun bykommunene Kristiania og Bergen som ikke ble kategorisert under et av amtene.

I forbindelse med petroleumsrasjoneringen som ble startet den 1. oktober 1917 ble det opprettet egne oljeråd i hvert enkelt amt. I et rundskriv fra Provianteringsdepartementet 29. september 1917 meddelte departementet en rekke bestemmelser for salg og utlevering av petroleum, bestemmelsene trådte i kraft fra 1. oktober, kun to dager senere. Innen 10. oktober måtte hvert amt ha opprettet et eget oljeråd som i praksis skulle fungere som bindeleddet mellom den statlige og kommunale provianteringen av olje. Amtsoljerådets¹⁵¹ sammensetning ble avgjort av amtmannen i samråd med amtsutvalget og representanter fra amtets næringsliv. Medlemmer av rådet skulle ha bred kunnskap om industri, fisket og landbruket og inneha en oversikt over petroleumsbehovene i de forskjellige sektorene. Bykommunene Kristiania og Bergen fikk egne amtsoljeråd, og oljerådene her overlappet med det kommunale provianteringsrådet. Det var magistrat og formannskapet i byene som avgjorde om provianteringsrådet eller kun et utvalg av dette skulle utgjøre oljerådet.¹⁵² Amtsoljerådene fikk ansvaret for å fordele det reduserte kvantumet olje amtet fikk utlevert av petroleumsselskapene, den fulle oversikten over hvilke kvantum amtet ble tildelt og øvrige instruksjoner for rådets virksomhet ble gitt av Provianteringsdepartementet. De kommunale provianteringsrådene hadde ansvar for å samle inn informasjon og oversikter over tidligere forbruk og behov til amtsoljerådene, og hadde med enkelte unntak ansvar for selve utdelingen. Bestemmelsene fra departementet sa også at et mindretall i amtsoljerådet kunne kreve at saker avgjort i rådet ble innbrakt til departementet for endelig avgjørelse,¹⁵³ det var derfor lagt opp til at det skulle være enstemmig enighet i politikken ført av amtsoljerådene.

Amtsoljerådet var bindeleddet mellom Provianteringsdepartementet og de kommunale provianteringsrådene som sto for utdelingen av petroleum og råoljer. Denne tredelte hierarkiske ordningen var en kilde til mye frustrasjon, spesielt for amtsoljerådene som var det

---

¹⁵⁰ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Provianteringsorganisasjon – Amtsorganisasjonene og provianteringsrådene*. Side 119

¹⁵¹ Ved lov 14. august 1918 var det en navneendring i den administrative inndelingen av Norge fra amt til fylke og stift til bispedømme. Samtidig fikk amtsoljerådene betegnelsen fylkesoljeråd. For enkelthetens skyld vil jeg holde meg til den første betegnelsen i denne oppgaven.

¹⁵² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 5. *Rundskriv fra Provianteringsdepartementet 29. september 1917*.

¹⁵³ Ibid

nyeste leddet i petroleumsfordelingsstrukturen. Tønnesson argumenterer for at krisehåndteringen til Knudsen-regjeringen hele tiden var pragmatisk, man håndterte problemene ettersom de meldte seg uten noe system. Dette førte til overlapp av ansvarsområder og mye uklarerheter.¹⁵⁴ Dette ser ut til å ha vært tilfellet i oljerasjoneringen hvor det oppstod misforståelser rundt ansvarsavgrensningene og avgjørelsesmyndighetene til de ulike oljerasjoneringsorganene i petroleumsfordelingsstrukturen. Spesielt i det første rasjoneringsåret var det en del overlapp mellom de kommunale, amts og sentrale leddene. Ved planleggingen av petroleumsrasjoneringen på høsten 1918 ble det derfor gjort en rekke endringer i forhold til disse misforståelsene.

Hovedårsaken til uklarhetene rundt ansvarsområdene til de ulike leddene i oljefordelingsstrukturen var tidspress. For at rasjoneringen skulle være effektiv var departementet nødt til å handle raskt siden landets beholdninger av olje var så lave. På samme tid la departementet et enormt tidspress på amtsorganisasjonene ved å tvinge frem denne nye organiseringen på kun to uker. Fra departementets side var det et dilemma tvunget frem av forsyningssituasjonen, fra de regionale og kommunale myndighetene sin side ble amtsoljerådene opprettet uten at man fikk nok tid til å gjøre det nødvendige forarbeidet. Tidspress i etableringsfasen påtvunget de regionale myndighetene, dels av sentralmyndighetene og dels av situasjonens nødvendighet, var den bakenforliggende årsaken til samarbeidsproblemer mellom de tre leddene i oljefordelingsstrukturen. Amtsoljerådene var kun midlertidige kriseråd og forsvant på våren 1919 da rasjoneringen av bensin og petroleum ble avsluttet henholdsvis 1. mars og 1. april.¹⁵⁵

Kap. 4.2 – 1917: Rasjoneringsens begynnelse

Olje fikk en viktigere rolle i provianteringsarbeidet fra og med 1916, da vanskelighetene knyttet til vareknappheten på petroleum påvirket hele landet. Behovet var særlig prekært om vinteren da det var mørkest, og de største fiskeriene pågikk. Petroleumsmangelen var derfor først merkbar særlig på Vestlandet og i Nord-Norge.

På grunn av et sterkt økende petroleumsforbruk i forbindelse med de store fiskeriene i slutten av januar og februar og vanskeligheter ved å skaffe importtillatelse for petroleumsprodukter fra britiske myndigheter, var det en mild rasjoneringsperiode av petroleum i februar og mars 1917. Ved kongelig resolusjon av 9. februar 1917 fikk

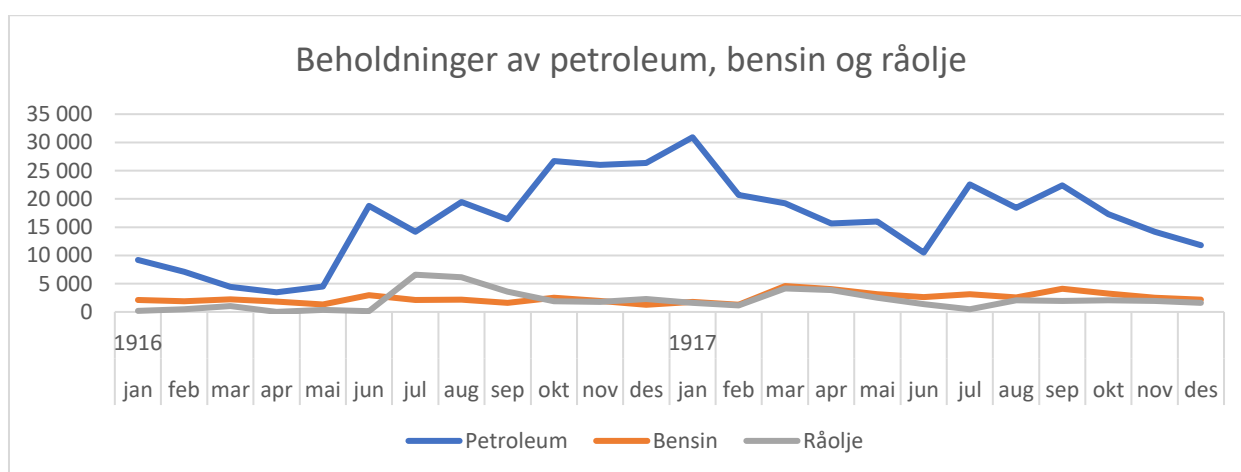
---

¹⁵⁴ Tønnesson, 1979: 18

¹⁵⁵ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. VI. Forsyningen av de enkelte varesorter. 14a. Petroleum og benzin. Side 138

Provisianeringsdepartementet myndighet til å treffe bestemmelser knyttet til den «*bedst mulige utnyttelse av petroleum og bensin*». ¹⁵⁶ Med denne myndigheten ble det besluttet av departementet i samarbeid med direktørene for de norske petroleumsselskapene å redusere salg av petroleum med 25 % i forhold til den tilsvarende måned året før. Selskapenes virksomhet var begrenset til å kun inkludere allerede eksisterende kunder og forhandlere skulle ikke bestille eller få utlevert mer enn 75 % av det kvantumet de fikk i den tilsvarende måneden i 1916. ¹⁵⁷ Det ble gjort unntak for fiskerne siden deres virksomhet var kritisk for landets matforsyning, i praksis var petroleumskonsumet i februar derfor ikke noe særlig redusert til tross for disse bestemmelsene. Som man ser på Figur 4.2.1 var de innenlandske beholdningene av petroleum relativt store i januar-februar. Likevel var det stor usikkerhet knyttet til ytterligere oljeforsyninger, det var denne bekymringen som førte til at departementet i samråd med direktørene innførte mild rasjonering av petroleum i februar 1917. Beholdningene vist i Figur 4.2.1 representerer hvor involvert petroleumsselskapene var i oljeprovianteringsarbeidet. Norske myndigheter var helt avhengig av den private industrien for å importere olje, og rent praktisk var selskapenes beholdninger utgangspunktet for utformingen av rasjoneringspolitikken.

Figur 4.2.1. Det totale volumet av selskapene: Vestlandske Petroleumskompani A/S, Bergen, Østlandske Petroleumskompani A/S, Kristiania, Norsk Engelsk Mineraloljekompani, Kristiania, Norsk Amerikansk Petroleumskompani A/S, Kristiania og Vallø Oljeraffineri, Tønsberg, sine beholdninger av petroleum, bensin og råolje pr. den 1. i hver måned fra januar 1916 til desember 1917. Målt i tonn. ¹⁵⁸

¹⁵⁶ St.med. nr. 24. (1917) Om Provisianeringsdirektørens virksomhet m. v. *Petroleum*. Side 44

¹⁵⁷ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. Side 412

¹⁵⁸ St.med. nr. 14. (1918) Om Provisianeringsdepartementets virksomhet m. v. Bilag III. *Statistiske oppgaver, Oppgave over beholdninger av petroleum, bensin og raolje pr. 1ste i hver av nedennævnte maaneder hos større importører*. Side 150.

Innskrenkingen i februar og mars var en liten smakebit for de drastiske tiltakene Provianteringsdepartementet skulle ty til mot slutten av året, men fra april til august var forsyningssituasjonen med tanke på petroleum god i Norge. Etter at de store fiskeriene og den mørkeste vinteren var over i februar og mars sank petroleumsetterspørselen og selskapene, hjulpet av Provianteringsdepartementet, klarte å sikre nye importlisenser fra britiske myndigheter som sørget for nye forsyninger. Ifølge avtaler mellom de tre store norske petroleumsimportørene, Vestlandske, Østlandske, Norske-Engelsk, og britiske myndigheter var det totale petroleumsimportkvantum for 1917 ca. 80 000 tonn, og frem til sommeren var litt under halvparten av dette importert (ca. 34 000 tonn).¹⁵⁹ Med 46 000 tonn til gode så fremtiden lys ut og allikevel satte staten visse begrensninger på selskapenes virksomhet. Blant annet ble det månedlige maksimumskvantum for utlevering av petroleum satt til det utleverte i den tilsvarende måneden i 1916, selskapene var samtidig tvunget til å kun drive forretninger med allerede eksisterende kunder. Departementet var gavmilde med dispensasjoner og unntakelser for fiskeriene, men fiskere fikk likevel kun kjøpt for 14-dagers behov av gangen.¹⁶⁰ Dette tillot at den viktigste fiskevirksomheten, det vil si virksomheten knyttet til næringsmiddelindustrien, kunne gå som normalt. Utdelingsforbeholdet skapte dog forargelse og store vanskeligheter for de fiskerne som var vant med å være ute på sjøen i perioder lenger enn to uker om gangen.

Sett i betraktning av de store forsyningsutfordringene Norge sto ovenfor i de to siste krigsårene var det første halvåret av 1917 en god periode med tanke på petroleumforsyningen, allikevel er det viktig å huske på at begrensningene satt av Provianteringsdepartementet på petroleumindustrien var en sterk reduksjon av den vanlige forretningsvirksomheten. Ved å se på utviklingen av petroleumsimportvolumet gjennom alle krigsårene på Figur 4.2.2 ser vi at det var en betraktelig nedgang i importvolumet i 1917 og 1918. I tidsrommet januar-juni 1916 utgjorde petroleumsimporten ca. 56 000 tonn mot ca. 34 000 tonn i det samme tidsrommet i 1917.¹⁶¹ Til tross for at det i mesteparten av 1917 var en oppadgående trend i petroleumsimporten var totalen mye lavere enn den hadde vært året før. Bruddet i petroleumsimporten førte til at importvolumet i 1917 var lavere enn det hadde vært i 1909.¹⁶² Dette medførte store vanskeligheter for provianteringsvirksomheten og som

---

¹⁵⁹ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 22

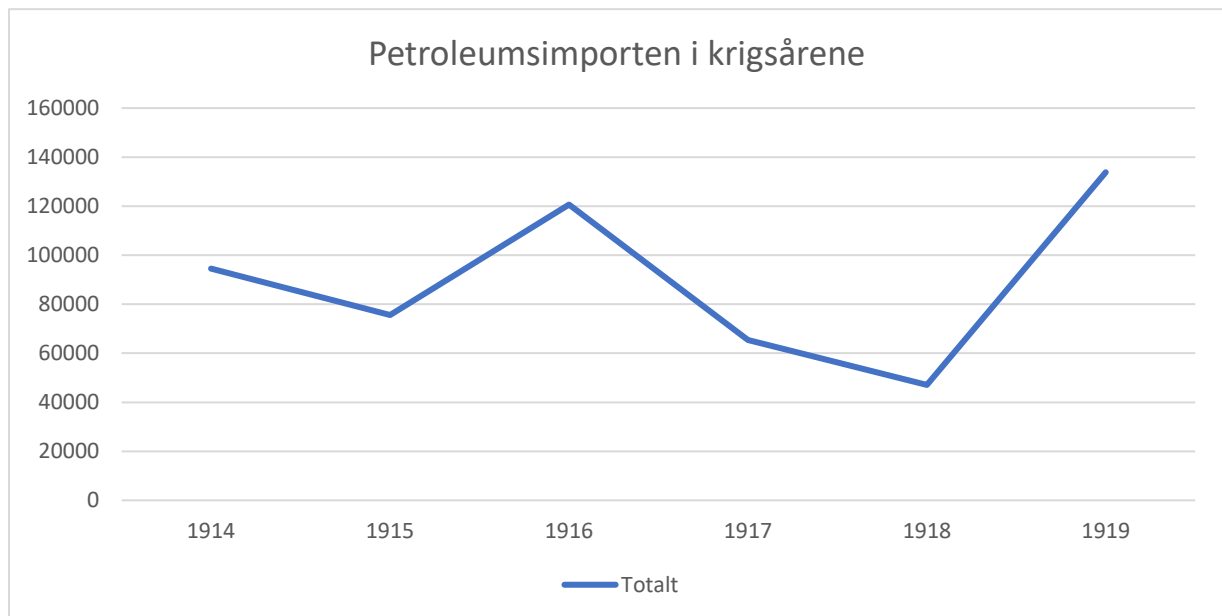
¹⁶⁰ St.med. nr. 24. (1917) Om Provianteringsdirektørens virksomhet m. v. *Petroleum*. Side 46

¹⁶¹ *Ibid*: 47

¹⁶² SSB, Utenrikshandel. *Handel 1909. Indførselsmengder av viktigere varer fra de forskjellige utenrikske steder*

ble verre jo lenger importstansen vedvarte, og forklarer hvorfor Provisianeringsdepartementet besluttet å innføre streng rasjonering på petroleum og bensin i de to siste krigsårene.

Figur. 4.2.2. Det totale importvolumet av petroleumprodukter gjennom hele krigsperioden, målt i tonn.¹⁶³

Bensinrasjonering

Forsyningsproblemer var hovedutfordringen også for bensin, men på dette området tok Provisianeringsdepartementet i første omgang sikte på å regulere lagringen, ikke forbruket. Ved bestemmelsene i februar 1917 var det derfor regulering av privat lagring av bensin som var det overordnede målet. Både forhandlere og forbrukere var derfor nødt til å gjøre rede for beholdningene sine før et eventuelt kjøp og det ble satt begrensninger på hvor mye bensin som kunne lagres privat.¹⁶⁴ Senere samme år kom det sterke reguleringer på privat forbruk av bensin, men i første omgang var ikke dette ansett som nødvendig siden bensinforbruket allikevel var så lavt om vinteren. Helårsbiler med lukkede kupeer ble ikke vanlig før på slutten av 1920-tallet.¹⁶⁵ Det som var viktig var å få en oversikt over de beholdningene som fantes i landet siden bensinbeholdningene var lave samtidig som at bensinforbruket var i sterk økning. Selv om det ikke var før etter første verdenskrig biletterspørselen eksploderte for alvor var det en tredobling av antall motorkjøretøy under krigsårene, fra 1 553 kjøretøy i 1914 til 4 806 i 1918.¹⁶⁶ Markedet for bensin vokste derfor betraktelig i krigsårene.

¹⁶³ SSB, Utenrikshandel. *Norges handel, utvalgte år 1914-1919*.

¹⁶⁴ St.med. nr. 24. (1917) Om Provisianeringsdirektørens virksomhet m. v. *Bensin*. Side 47

¹⁶⁵ Eriksen, 2020: 35

¹⁶⁶ Historisk statistikk, 1948. *Tabell 145: Antall automobiler, motorsykler og automobilruter*: 280

Bensinbeholdningene forble stabile fra januar 1916 til slutten av 1917, samtidig var det en økning i etterspørselen og forbruket. Da snøen forsvant på våren i 1917 var etterspørselen etter bensin veldig høy, i mai 1917 hadde det totale kvantum bensinleveranser til selskapene gått opp til 1 000 tonn. Om man tar utgangspunkt i at de private beholdningene i landet var av en ubetydelig størrelse¹⁶⁷, utgjorde utleveringen i mai cirka en tredjedel av den totale bensinbeholdningen som fantes i landet på det tidspunktet, cirka 3 120 tonn.¹⁶⁸ Da blinket det umiddelbart i en varsellampe i Provianteringsdepartementet og det ble innført rasjonering av bensin.

Bensinrådet

Slik Provianteringsdepartementet involverte ikke-statlige aktører i den milde rasjoneringen av petroleum i februar, gjorde de det samme ved utformingen av en bensinrasjoneringsplan i mai. For å planlegge bensinrasjonering oppnevnte departementet en komite på seks personer, to var fra petroleumsindustrien, mens de resterende fire representerte ulike interesseorganisasjoner knyttet til bensinforbruket. Medlemmene var: Direktørene Andresen og Hauan fra henholdsvis Østlandske og Vallø, skipsreder Ivar A. Christensen representant for motorbåtklubben, fabrikkeier og ingeniør Mustad som var representant for Kongelig Norsk Automobilklubb, ingeniør Sverre Strand representant for Norske Motorsykelklubb og Kommandantsersjant Enger som var formann i drosjeeierforeningen.¹⁶⁹ Komiteen var på denne måten sammensatt av representanter fra petroleumsindustrien og representanter for foreningene for de gruppene i befolkningen som ville bli rammet av rasjoneringen.

Komiteens rasjoneringsplan ble vedtatt og lagt frem av departementet den 12. mai 1917. Etter denne planen fikk kjøretøy brukt i arbeidssammenheng, slik som drosjer, laste- og varebiler, rutebiler¹⁷⁰, lege- og dyrlegebiler og alle andre kjøretøy eller stasjonære bensinmotorer brukt i industriell sammenheng, en fastsatt mengde bensin i måneden. Drosjer, lastebiler og varebiler fikk et daglig kvantum, 15 kg per dag for drosjer og lastebiler og 10 kg per dag for varebiler. Alle andre kjøretøy eller bensinmotorer skulle bruke bensinkort med daterte kuponger for å ta ut sitt månedlige tillatte kvantum bensin. Samtidig ble all privat bruk

---

¹⁶⁷ En optelling av de private beholdningene gjort av Kongelig Norsk Automobilklubb i oktober 1917 viste at disse utgjorde cirka 55 tonn.

¹⁶⁸ Se Figur 4.2.1.

¹⁶⁹ St.med. nr. 24. (1917) Om Provianteringsdirektørens virksomhet m. v. *Bensin*. Side 47

¹⁷⁰ Et kjøretøy som går i rutetrafikk en gitt strekning, som en buss i dag.

av bensin forbudt, uansett om det var vedkommende sin egen private bensinbeholdning.¹⁷¹ Privatpersoner kunne søke om dispensasjon for å bruke sitt personlige kjøretøy ved bensin fra sin egen private beholdning. For å behandle disse søknadene ønsket departementet et eget råd. Den ovenfornevnte komiteen ble bedt om, sammen med sekretær Karl Getz fra Provisjonsdirektoratet, å danne dette Bensinrådet som det ble kalt.¹⁷² I motsetning til den første oljerasjoneringskomiteen oppnevnt av departementet i februar, som kun utformet en rasjoneringsplan, ble Bensinrådet en del av provianteringsadministrasjonen frem til desember 1917.

Bensinrådet var nødt til å fordele arbeidet slik at bare de største søknadene ble behandlet av komiteen i plenum. Rådet ble delt i tre avdelinger for behandlingen av størsteparten av søknadene, en for motorbåter, en for biler og en for motorsykler.¹⁷³ På denne måten kunne sakene behandles av medlemmene med den beste kompetansen og sørge for fortgang i arbeidet. Ved å involvere direktørene Andresen og Hauan, samt representanter fra motorkjøretøyforeningene, knyttet Provisjonsdepartementet kompetanse til rasjoneringsarbeidet. Det gjorde at de private interessene som i første rekke ble påvirket av rasjoneringspolitikken fikk delta i utformingen av den, noe som gjorde at rasjoneringspolitikken til departementet ikke møtte like mye motstand fra næringslivet og forbrukerne som den ellers kanskje ville gjort. Å involvere kompetansen fra næringslivet brakte med seg innovative perspektiv og ideer, som for eksempel å gå til produksjon av blandingsprodukter som substitutt for bensin. På samme tid åpnet det også muligheten for medlemmene av rådet til å påvirke rasjoneringsarbeidet til fordel for seg selv.

Bensinkomiteens målsetting var å holde bensinforbruket under 800 tonn per måned for å ikke tømme beholdningene som fantes i Norge, og en beregning gjort av petroleumsselskapene i september viste at forbruket hadde i snitt vært cirka 515 tonn i måneden. Innsatsen til komiteen var godt hjulpet av at man lyktes å fremstille en blanding av petroleum og bensin som brukbart drivstoff til bensinbåtmotorer.¹⁷⁴ Det var først og fremst Østlandske sitt blandingsprodukt «Petrobenz», en blanding av petroleum og bensin, som ble

---

¹⁷¹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 18, mappe Benzin, pressemeddelelser, 11.01-31.05, 1917. *Pressemeddelelse fra Provisjonsdepartementet til Norske Telegrambyrå, Myhres Pressebyrå og Avisernes Kr.a. kontor, 08.05.1917.*

¹⁷² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 7, mappe: Benzin og petroleum m. v. 1917-1918. *Rundskrivelse fra Provisjonsdepartementet 12. mai 1917.*

¹⁷³ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 18, mappe Benzin, pressemeddelelser, 01.06-31.12, 1917. *Pressemeddelelse fra Petroleums og Benzinkontoret.*

¹⁷⁴ St.med. nr. 24. (1917) Om Provisjonsdirektørens virksomhet m. v. *Bensin*. Side 49

brukt av komiteen. Etter hvert begynte Vallø Oljeraffineri også å produsere et blandingsbensinprodukt, drivstoffet kalt «Vallol» var en blanding av råolje og bensin. Direktør Hauan krevde at dette ble likestilt med «Petrobenz» i uttalelser fra komiteen om salg av slike blandingsprodukter.¹⁷⁵ Sandvik og Storli argumenterer at det kan ha vært en planlagt strategi fra Østlandske sin side å opprettholde en fasade av selvstendighet rundt Vallø, som på dette tidspunktet var blant de Standard-tilknyttede selskapene å regne.¹⁷⁶ Det er usikkert hvor kjent det var i 1917 at Vallø var brakt inn i Standard-sfæren. Direktørene Andresen og Hauans inkludering i komiteen var nok mest sannsynlig et spørsmål om kompetanse. Bensinrådets promotering av blandingsproduktene Petrobenz og Vallol viser selskapene hadde handlingsrom til å markedsføre sine egne produkter gjennom den statlige oljerasjoneringspolitikken.

Kap. 4.3 – De allierte strammer grepet

USA kom med i krigen i april 1917, og i løpet av våren og sommeren hadde norske myndigheter forsøkt å formalisere handelsforholdene for å forsikre at den transatlantiske importen fortsatte. En handelsdelegasjon ledet av Fridtjof Nansen ble sendt til Washington i starten av juli 1917,¹⁷⁷ forhandlingene viste seg å bli langvarige og ut året var forsyningssituasjonen usikker. Det var først og fremst handelsavtaler knyttet til matimporten Amerikakommisjonen fokuserte på, utover krigen var Norge blitt mer avhengig av USA for den livsviktige kornimporten i takt med at krigen hindret tilgangen på korn fra Øst-Europa.¹⁷⁸ Petroleumsimporten gikk tilfredsstillende inntil 18. august, da Norsk-Engelsk formidlet til Provisjoneringsdepartementet at de hadde fått beskjed gjennom Utenriksdepartementet at selskapets skip «Hamlet» ble holdt igjen i USA.¹⁷⁹ Til å begynne med gikk Provisjoneringsdepartementet ut fra at avreisenektelsen var et engangstilfelle ettersom de ikke hadde fått lignende meldinger fra de andre petroleumsselskapene. Departementet gikk dermed tilbake til den milde rasjoneringsen med de samme bestemmelsene som gjaldt fra 13. februar til 1. april tidligere på året, hvor petroleumsutleveringen var innskrenket med 25 %. I slutten av september ble det imidlertid klart for departementet at man måtte regne med at oljeimporten var stengt for nærmeste fremtid. Ved å se på Figur 4.3.1 kan man se at importen

---

¹⁷⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 18, mappe Benzin, pressemedelelser, 01.06-31.12, 1917. *Kopi av en pressemeddelelse fra Petroleums og Benzinkontoret med kommentarer fra kontorsjef Getz til Provisjoneringsdepartementet 4. juni 1917.*

¹⁷⁶ Sandvik & Storli, 2020: 6

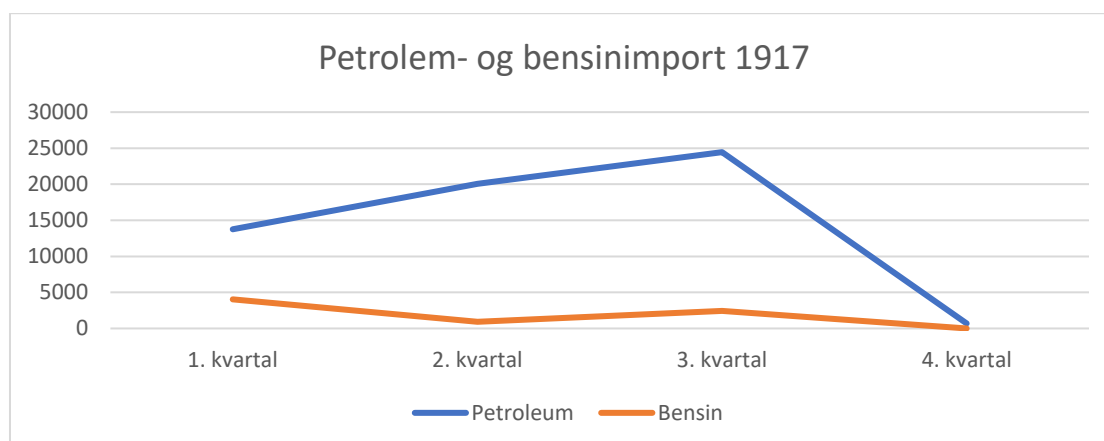
¹⁷⁷ Strøm, 2019: 199

¹⁷⁸ Ibid: 195

¹⁷⁹ St.med. nr. 14. (1918) Om Provisjoneringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 22

av petroleum og bensin stanset på høsten 1917. Ved å sammenligne med Figur 4.2.1 ser man hvordan selskapenes beholdninger fra september 1917 gikk nedover siden importen stoppet opp. Da det i tillegg var svært usikkert når landet kunne forvente ytterligere forsyninger ifølge Amerikakommisjonen,¹⁸⁰ måtte norske myndigheter ty til drastiske tiltak for å få de beholdningene som fantes i landet til å vare gjennom vinteren. Provieringsdepartementet, etter samråd med direktørene, anså det derfor som nødvendig å gå til en hard rasjonering av landets petroleumsbeholdninger fra og med 1. oktober 1917 for at disse beholdningene skulle vare gjennom vinteren. Med hjelp av de tre store norske petroleumsselskapene Østlandske- og Vestlandske petroleumskompani og Norsk-Engelsk Mineralolje la Provieringsdepartementet planer for petroleumsrasjonering til den kommende vinteren. En komite nedsatt av departementet bestående av de tre direktørene, henholdsvis Andresen (Østlandske), Philipsen (Vestlandske) og Christiani (Norsk-Engelsk), i de ovenfornevnte selskapene utarbeidet en rasjoneringsplan.¹⁸¹ Direktør-komiteen leverte sitt forslag for vinterens rasjonering til departementet den 22. september og på grunnlag av dette besluttet Provieringsdepartementet å innføre rasjonering på petroleum fra 1. oktober 1917 frem til 1. april 1918 i en rundskrivelse 29. september.¹⁸²

Figur 4.3.1. Import av petroleum og bensin i løpet av 1917 med kvartalsinndeling. Målt i tonn. Det totale importkvantum i 1917 var 58 943 tonn petroleum og 7 371 tonn bensin.¹⁸³

¹⁸⁰ St.med. nr. 14. (1918) Om Provieringsdepartementets virksomhet m. v. *Provieringsdirektørens beretning V. Beretning for 2det halvaar 1917. Amerikakommisjonens forhandlinger.* Side 50-51

¹⁸¹ St.med. nr. 14. (1918) Om Provieringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin.* Side 23

¹⁸² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 5, mappe: Petroleum. *Rundskriv fra Provieringsdepartementet 29. september 1917.*

¹⁸³ St.med. nr. 14. (1918) Om Provieringsdepartementets virksomhet m. v. Bilag III. *Statistiske opgaver, Indførsel av nedennævnte varesorter i 1917. Utvalgte varer: petroleum og bensin.* Side 153

Kap. 4.4 – Den harde petroleumsrasjoneringen begynner

I rundskrivet la departementet frem en rekke bestemmelser på salg og leveranser av petroleum og bensin. Bestemmelsene ble gjort gjeldende allerede fra 1. oktober, kun to dager etterpå. Den hurtige etableringen av hard rasjonering er en klar indikasjon på hvor kritisk oljesituasjonen ble ansett for å være fra departementets side, og medførte voldsomme endringer for forbrukerne. Den raske innføringen av rasjonering kom på bakgrunn av utformingen av rasjoneringsplanen av de tre direktørene Andresen, Philipsen og Christiani, rasjoneringen kom derfor ikke like brått på Østlandske, Vestlandske og Norsk-Engelsk. Det er usikkert hvor mye direktørene i Vallø og Norsk Amerikansk visste, men med tanke på deres forbindelser til Østlandske og Vestlandske er det vanskelig å tro at de ble tatt helt på sengen.

Bestemmelsene fra Provianteringsdepartementet som trådte i kraft 1. oktober 1917 hadde omfattende følger for petroleumsselskapenes virksomhet. De ble tvunget til å redusere salget sitt med 70 % av salg gjort i den tilsvarende måneden året før, forbeholdet om å begrense salg og leveranser til allerede eksisterende kunder gjaldt enda. Det var også en overgangsperiode de første to ukene av rasjoneringen hvor en del av rasjoneringsarbeidet i praksis ble lagt til det private næringslivet. Fra 1 til 13. oktober skulle oljeforhandlere, både lokale forretninger og de store selskapene, dokumentere alle salg nøye. De skulle notere navn, bolig og overlevert kvantum på alle kunder, samt passe på at kun de som var utelukkende avhengig av petroleum til belysning og matlaging¹⁸⁴ fikk ytterligere utleveringer av petroleum. Denne informasjonen skulle sendes til amtsoljerådet. I tillegg var salg begrenset til behovet for en enkelt uke om gangen. Amtmannen ble gitt myndighet til å avgjøre om visse bedrifter innen sitt amt kunne få mer eller mindre enn det 70 % reduserte kvantum satt av departementet.¹⁸⁵

Provianteringsdepartementets rasjoneringsbestemmelser fra 1. oktober 1917 utvidet myndigheten til amtmennene og gav dem stor makt over det private næringslivet, spesielt for bedrifter som var avhengig av petroleum eller råoljer. De la også rasjoneringsarbeidet i en to ukers periode direkte i hendene på oljeforhandlerne, som ikke bare ble tvunget til å redusere salgene sine kraftig, men også å ta seg av informasjonsinnhentingsarbeid for amtsoljerådene. Samtidig er det viktig å huske på at rasjoneringsbestemmelsene fastsatt av departementet var

---

¹⁸⁴ ¹⁸⁴ | kildematerialet brukes begrepet «kokning». I denne perioden begynte gasskomfyren å bli utbredt så trolig er det snakk om matlaging.

¹⁸⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Rundskriv fra Provianteringsdepartementet 29. september 1917.*

utformet i stor grad gjennom samarbeid med direktørene til de tre største og mest innflytelsesrike selskapene. Det var ikke snakk om en ren statlig overkjøring av det private næringslivet, men snarere et nødvendig kompromiss påtvunget av forsyningssomstendighetene.

Det var hovedsakelig to årsaker til at rasjoneringsarbeidet i overgangsperioden på to uker ble skjøvet over på petroleumsselskapene og oljeforhandlerne. Den første årsaken skyldtes tidspresset og det organisatoriske arbeidet med å opprette en ny regional administrativ struktur med ansvar for petroleum. Departementet regnet med at det ville ta minst to uker før de nyopprettede amtsoljerådene kom på plass rundt omkring i landet,¹⁸⁶ allikevel var det kritisk at petroleumstrasjoneringen kom i gang så raskt som mulig på grunn av den lille beholdningen man hadde til rådighet. Den andre årsaken skyldtes den organisatoriske strukturen av den norske petroleumindustrien. Alle de store selskapene hadde tankanlegg spredt rundt omkring i hele Norge og solgte direkte til detaljister og større forbrukere. Omsetning av petroleum produkter gjennom grossister foregikk kun i veldig liten utstrekning.¹⁸⁷ Siden omsetningen av petroleum i veldig stor grad foregikk direkte fra selskapene til forbrukere eller detaljister som solgte til lokale forbrukere, trodde man i departementet at selskapenes statistikk over petroleumsutlevering gav et godt bilde av petroleumforbruket i amtet og et godt grunnlag for rasjoneringsfordelingen. Dette var også årsaken til at selskapenes utleveringsstatistikk dannet grunnlaget for petroleumstrasjoneringen. Som vi har sett valgte Provianteringsdepartementet fra starten av rasjoneringsperioden på begynnelsen av 1917 å involvere både petroleumsselskapene, og ulike interesseorganisasjoner som hadde kunnskap og egeninteresse av å delta i rasjoneringsplanleggingen. Det var derfor både hensiktsmessig og nødvendig for departementet å involvere disse ikke-statlige aktørene i rasjoneringsplanleggingen på høsten 1917 da man hadde en mye tøffere rasjoneringsperioden foran seg. Siden mye av informasjonen og statistikken proviantering- og rasjoneringsarbeidet var basert på rapportering fra selskapene, var det også naturlig for departementet å overlate informasjonssankingsarbeidet de to første ukene av rasjoneringen til det private næringslivet, inntil amtsoljerådene var etablert.

---

¹⁸⁶ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 25

¹⁸⁷ Ibid: 23

Rasjoneringsplanen

Figur 4.4.1. Den originale rasjoneringsplanen utformet av direktørkomiteen i september 1917. Målt i tonn.¹⁸⁸

<i>Amt</i>	<i>1917</i>			<i>1918</i>			<i>Total</i>
	Oktober	November	Desember	Januar	Februar	Mars	
<i>Kristiania</i>	188	200	194	195	172	166	1 115
<i>Akershus</i>	67	73	75	68	51	26	360
<i>Buskerud</i>	50	52	49	58	24	23	256
<i>Bratsberg</i>	57	73	49	52	35	27	293
<i>Kristans amt</i>	56	58	41	58	24	25	262
<i>Jarlsberg & Larvik</i>	61	77	65	74	48	44	369
<i>Hedemarken</i>	67	55	49	61	42	26	300
<i>Nedenes</i>	44	47	47	49	34	23	244
<i>Lister & Mandal</i>	55	72	46	61	50	38	322
<i>Smaalenene</i>	76	70	70	82	54	37	389
<i>Stavanger</i>	172	172	159	166	145	223	1 037
<i>Søndre Bergenhus</i>	82	94	90	109	78	83	536
<i>Bergens by</i>	130	136	142	149	124	131	812
<i>Nordre Bergenhus</i>	42	46	48	91	78	61	366
<i>Søndre Trondhjem</i>	119	113	115	127	43	103	620
<i>Nordre Trondhjem</i>	34	45	28	47	15	39	208
<i>Romsdal</i>	208	228	276	308	256	332	1 608
<i>Nordland</i>	270	229	210	223	203	361	1 496
<i>Tromsø</i>	159	139	119	120	154	157	848
<i>Finnmarken</i>	69	49	41	33	47	46	285
Totalt	2 006	2 028	1 913	2 131	1 677	1 971	11 726

Rasjoneringsplanen utformet av direktørene Andresen, Philipsen og Christiani var basert på den totale petroleumsbeholdningen til alle selskapene den 15. september 1917, som var på cirka 15 000 tonn. Av disse ble 3 000 tonn forbeholdt statsinstitusjonenes behov og de resterende 12 000 tonn skulle fordeles til de forskjellige amtsoljerådene for å dekke landsbehovet gjennom vinteren. Etter rasjoneringsplanens planlagte reduksjon på 70 % i forhold til det utdelte året før i samme periode (39 088 tonn)¹⁸⁹, kom dette til 11 726 tonn totalt. Det ville dermed være nesten tomme beholdninger om ikke det kom noen nye

¹⁸⁸ St.med. nr. 14. (1918) Om Provisjoneringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 26

¹⁸⁹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Innkommen statistikk til Provisjoneringsdepartementet fra petroleumsselskapene over utlevering til de forskjellige amter i tidsrommet 1. oktober 1916 – 30. mars 1917.*

forsyninger innen utgangen av mars 1918. Direktørene til Vallø og Norsk Amerikansk var ikke representert i direktørkomiteen, men det må fortsatt ha vært en grad av samarbeid med også disse selskapene ettersom deres beholdninger er inkludert i grunnlaget for utformingen av rasjoneringsplanen. Direktør Hauan og Johannessen sitt fravær i komiteen kan simpelthen være et spørsmål om effektivitet i komiteen, jo færre medlemmer jo raskere er saksfremgangen. Det kan derfor ha vært en avgjørelse fra departementets side om å kun oppnevne direktørene for de tre største selskapene for at komiteen skulle komme med et rasjoneringsforslag raskt. En slik begrunnelse henger sammen med at departementet anså det som svært kritisk å handle raskt, med lave beholdninger gjaldt det å få så mye ut av disse som mulig. At departementet prioriterte hurtighet understrekes også ved hvor raskt departementet innførte rasjoning etter at komiteen fremla sin rasjoneringsplan.

En så sterk reduksjon i petroleumsforbruket medførte store utfordringer og det var ukjent farvann for alle. Etter de to første månedene ble det derfor holdt et møte i Kristiania den 27. november for representanter fra alle amtsoljerådene og direktørene for petroleumsselskapene for å drøfte hvordan oljerasjoning hadde gått og om det måtte gjøres endringer for de resterende fire månedene.¹⁹⁰ Representantene var generelt enige om rasjoneringsplanen, allikevel kom kritikk fra noen av amtsoljerådsrepresentantene. Etter drøfting kom det frem at statistikken til selskapene ikke gav et så godt utgangspunkt for forbruk som først antatt. Dette skyldtes at det fantes oljegrössister med kontorer i de store byene som omsatte petroleum til ulike deler av landet, deres omsetning regnes derfor som forbruk i byene hvor hovedkontoret lå og storbyene ble dermed fordelaktig stilt i utdelingen. Samtidig kom det frem at mange fiskere kjøpte petroleumen sin i byene, deres forbruk ble derfor ikke medregnet i amtet de tilhørte. Amt som lå nærme en av de større byene og hadde et høyt antall fiskere som Søndre- og Nordre Bergenhus og Nordre Trondhjems amt fikk derfor altfor lite utdelt i forhold til amtsforbruket.¹⁹¹ Ved å se på Figur 4.4.1 er det derfor ikke kun av demografiske grunner det var planlagt utdelt mye til bykommunene og i de amtene hvor det fantes større byer. Det ble rett og slett omsatt mye petroleum gjennom byene, både fordi hovedkontorene til større grossistforretninger lå i byene, men også fordi folk dro på større handleturer til byene hvor de blant annet også handlet petroleum. Forholdsvis mye ble også utdelt til amtene Romsdal og Nordland ettersom det var her de største fiskeriene var.

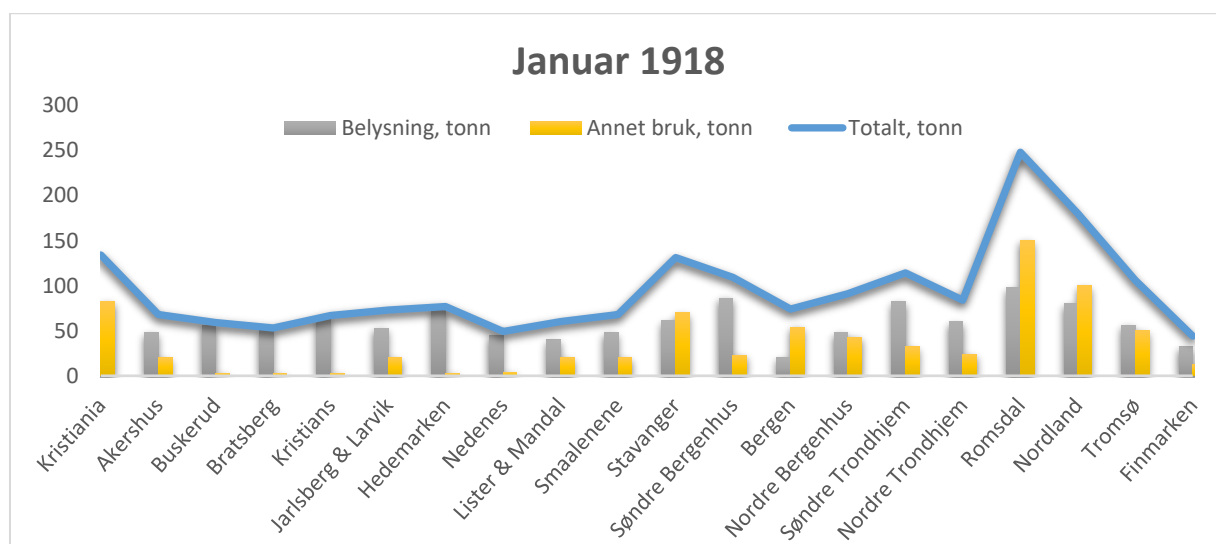
¹⁹⁰ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 26

¹⁹¹ Ibid: 25

Den reviderte rasjoneringsplanen

På bakgrunnen av informasjonen som kom frem på møtet den 27. november, ble derfor direktørkomiteen bedt om å gå sammen igjen og revidere den originale rasjoneringsplanen og gjøre endringer som de syntes hensiktsmessige. Umiddelbart anbefalte direktørene departementet å gjøre en reduksjon i rasjonen for desember til Kristiania, Bergen, Stavanger, Romsdal og Søndre Trondhjems amt basert på den nye informasjonen som hadde kommet frem på møtet. Forslag til en revidert rasjoneringsplan ble lagt frem for Provisjonsdepartementet den 7. desember, og i denne hadde direktørkomiteen tatt mer hensyn til innbyggertall, antall husstander med parafinlamper samt «*de forskjellige amters livsvilkaar og derav følgende behov i de forskjellige maaneder.*»¹⁹²

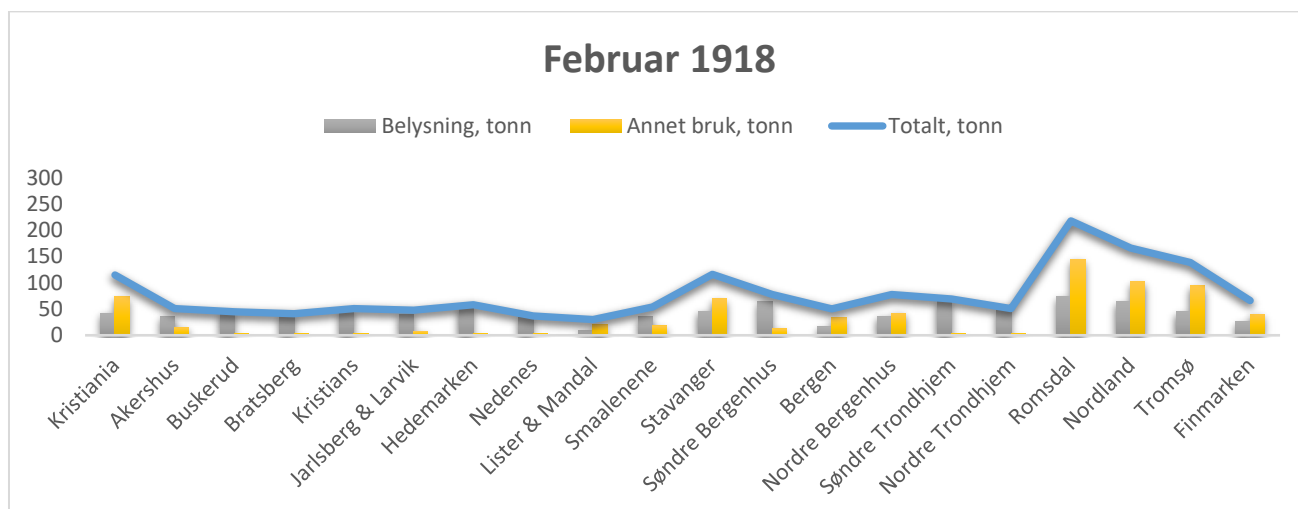
Figur 4.4.2. Den reviderte petroleumstrasjoneringsutdelingen for januar 1918, fordelt på de forskjellige amtene og til hvilket forbruk. Målt i tonn.¹⁹³

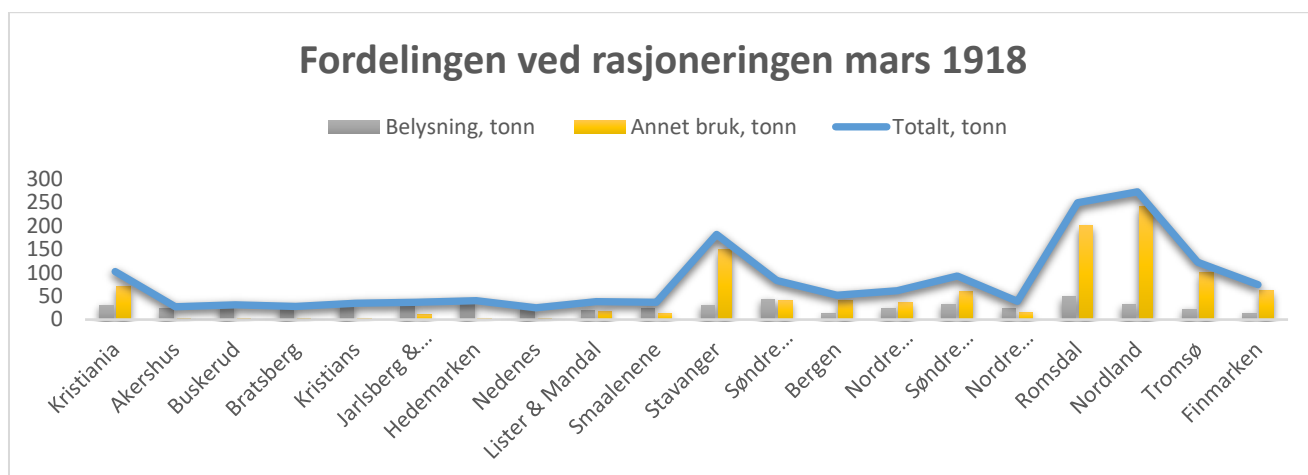
¹⁹² St.med. nr. 14. (1918) Om Provisjonsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*: 27

¹⁹³ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Direktørkomiteens forslag til petroleumstrasjonering for januar måned 1918, 7. desember 1917.*

Figur 4.4.3. Den reviderte petroleumstrasjoneringsutdelingen for februar 1918, fordelt på de forskjellige amtene og til hvilket forbruk. Målt i tonn.¹⁹⁴

Figur 4.4.4. Den reviderte petroleumstrasjoneringsutdelingen for mars 1918, fordelt på de forskjellige amtene og til hvilket forbruk. Målt i tonn.¹⁹⁵

De forskjellige livsvilkår og ulike forutsetninger refererer til de mest nordlige amtene som var helt mørklagt om vinteren. Siden behovet for belysning var større i de nordlige amtene, delte komiteen landet derfor inn i to lyssoner. Alle amt sør for Nordland fikk 4 liter petroleum per husstand per måned til belysning, mens de nordligste: Nordland, Tromsø og Finnmark fikk 5 liter per husstand. De to største byene i landet, Kristiania og Bergen, fikk også 5 liter per husstand til belysning.¹⁹⁶ I den reviderte rasjoneringsplanen la direktørkomiteen også vekt på

¹⁹⁴ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Direktørkomiteens forslag til petroleumstrasjnering for februar måned 1918, 7. desember 1917.*

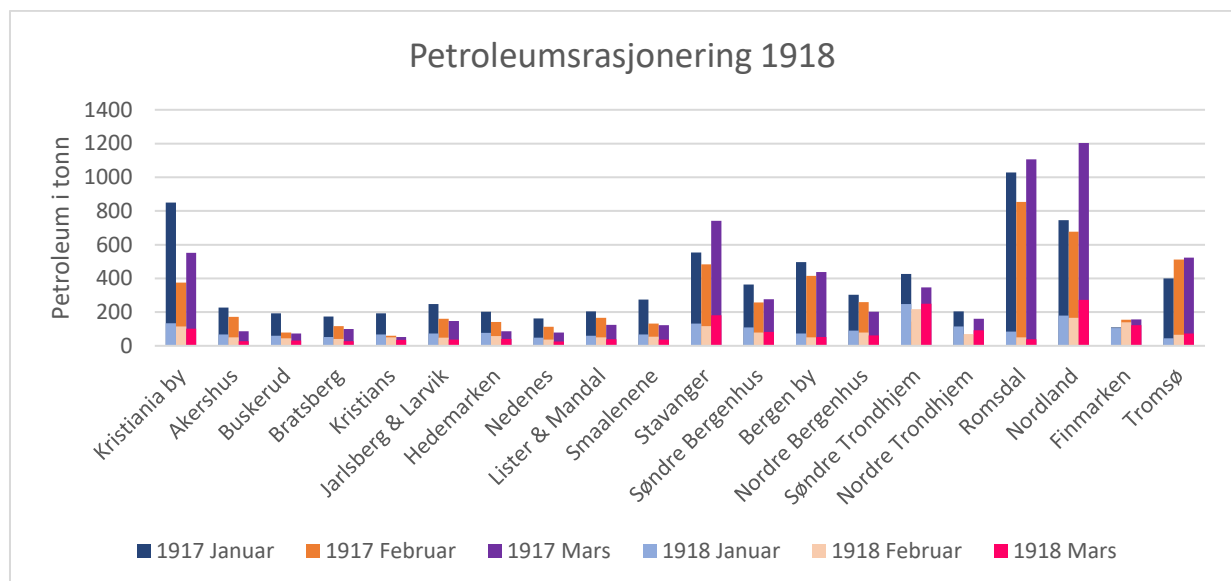
¹⁹⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Direktørkomiteens forslag til petroleumstrasjnering for mars måned 1918, 7. desember 1917.*

¹⁹⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Direktørkomiteens forslag til petroleumstrasjnering for januar, februar og mars måned 1918, 7. desember 1917.*

de matproduserende industriene, fiskeriene og landbruket. Det er i matbehovet det kniper først og verst i krisetider, provianteringsvirksomheten måtte derfor ta spesielt hensyn til å holde fiskeflåten og landbruket i gang så mye det lot seg gjøre. Dette kommer klart frem fra Figur 4.4.2-4 der den desidert største delen av petroleumen gikk til kystdistriktene og til «annet bruk», hvorav mesteparten var til fiskeriene. I tillegg klarte direktørkomiteen ved den reviderte rasjoneringsplanen å frigjøre 844 tonn petroleum som Provianteringsdepartementet kunne dele ut til fiske-, landbruks- eller annen industrisektor der behovene oppstod i de resterende vintermånedene.¹⁹⁷ Siden avgjørelser om hvor petroleumsbehovet i de ulike industriene var mest prekært måtte tas løpende av departementet var det praktisk at det fantes en reservebeholdning til dette formålet. Det var umulig for departementet å forutse hendelser som et stort eller lite fiske eller uår i landbruket, men med reservebeholdningen innspart av komiteen gjorde direktørene at departementet var mer forberedt på uforutsette hendelser.

Petroleumsutdelingen januar til mars 1918

Figur 4.4.5. Utdelingen av petroleum til de forskjellige amt i de tre vintermånedene januar, februar og mars i 1917 og 1918, målt i tonn.¹⁹⁸

Etter den reviderte rasjoneringsplanen av 7. desember 1917 gjorde direktørkomiteen endringer slik at rasjoningeringen ikke kun var basert på petroleumsutdelingen til selskapene i de

¹⁹⁷ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 27

¹⁹⁸ Tall funnet ved å bruke: RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Direktørkomiteens forslag til petroleumsrasjonering for januar, februar og mars måned 1918, 7. desember 1917*. sammen med: *oppgave over petroleumsselskapernes utlevering av petroleum til de forskjellige amter pr. maaned i tidsrummet 1/10-1916-30/3-1917*. Fra samme arkivboks.

tilsvarende månedene året før. På Figur 4.4.5 ser vi hvordan utdelingen så ut i de forskjellige amtene i 1918 i forhold til i 1917. Som vi ser var det gjort store endringer i den originale rasjoneringsplanen, og forholdet mellom utdelingen i 1917 og 1918 var svært varierende i de ulike amtene. Dette betød ikke at totalvolumet som skulle utdeles de tre første månedene av 1918 var noe «rummeligere» enn etter den originale rasjoneringsplanen, snarere tvert imot hadde direktørkomiteen, som nevnt tidligere, klart å spare inn 844 tonn petroleum. I Figur 4.4.6 har jeg sammenlignet selskapenes statistikk over utlevering av petroleum til amtene i januar, februar og mars i 1917, mot tilsvarende måneder i 1918 for å se hvordan rasjeringen skjedde forholdsmessig over hele landet. Ikke overraskende var den totale reduksjonen på landsbasis 73,6 %, noe høyere enn den originale rasjoneringsplanen på grunn av de ekstra 844 tonnene direktørkomiteen klarte å spare inn. Samtidig ser vi at noen amt fikk veldig lite i forhold til i starten av 1917, det er spesielt Kristiania, Bergen, Romsdal og Tromsø som stikker seg ut. Som diskutert tidligere skyldes den store diskrepansen i byene Kristiania og Bergen at forbruket i 1917 inkluderte petroleumsgrossistene sin omsetning av petroleum, som i realiteten ble forbrukt andre steder i landet. For Romsdal og Tromsø skyldes diskrepansen trolig at de største fiskeriene var her, og i fiskesesongene kom det mange «utenomamts» fiskere som kjøpte drivstoff i disse amtene. Dette førte derfor til at forbruket i disse fire amtene var «oppblåst» i 1917.

Figur 4.4.6. Petroleumsutdelingen de første tre månedene av 1918 vist i prosentandel av tilsvarende måned i 1917. Rundet til nærmeste hele tall.

Amt	Januar	Februar	Mars	Total
<i>Kristiania by</i>	16 %	31 %	18 %	
<i>Akershus</i>	30 %	30 %	31 %	
<i>Buskerud</i>	31 %	57 %	42 %	
<i>Bratsberg</i>	30 %	35 %	28 %	
<i>Kristians</i>	35 %	85 %	66 %	
<i>Jarlsberg & Larvik</i>	30 %	30 %	25 %	
<i>Hedemarken</i>	38 %	41 %	47 %	
<i>Nedenes</i>	30 %	33 %	32 %	
<i>Lister & Mandal</i>	29 %	30 %	30 %	
<i>Smaalenene</i>	25 %	41 %	30 %	
<i>Stavanger</i>	24 %	24 %	24 %	
<i>Søndre Bergenhus</i>	30 %	30 %	30 %	
<i>Bergen by</i>	15 %	12 %	12 %	
<i>Nordre Bergenhus</i>	30 %	30 %	30 %	
<i>Søndre Trondhjem</i>	58 %	152 %	72 %	
<i>Nordre Trondhjem</i>	56 %	106 %	58 %	
<i>Romsdal</i>	8 %	6 %	4 %	
<i>Nordland</i>	24 %	25 %	23 %	
<i>Finmarken</i>	96 %	90 %	78 %	
<i>Tromsø</i>	11 %	13 %	14 %	
Total landsbasis				26 %

Kap. 4.5 – 1918: Administrasjonsendringer

På starten av 1918 gjorde Provianteringsdirektør Stuevold-Hansen en viktig administrativ endring i oljeprovianteringsarbeidet, han opprettet et eget sentralt kontor med ansvar for landets forsyning av fett og oljer. Statens Fettdirektorat ble opprettet ved kongelig resolusjon av 8. februar 1918. Direktøren for Vallø Oljeraffineri, Haakon Hauan, ble valgt til å lede det nye direktoratet. Fettdirektoratet ble til ved å slå sammen Fettavdelingen og Petroleums- og Benzinkontoret, som begge hadde ligget under Provianteringsdepartementet, til et eget direktorat. Begge kontorene ble flyttet med sitt samlede personale og virksomhet. Det nye direktoratet ble naturlig nok delt i to avdelinger; fettavdelingen og petroleum- og bensinavdelingen. Direktoratet oppstod på bakgrunn av ønsket om å finne erstatninger for fettstoffer ettersom det var mangel på fett- og oljeprodukter i Norge på grunn av forsyningssituasjonen.¹⁹⁹ Hauan var utdannet kjemiingeniør fra Trondhjem Tekniske Lærestanstalt spesialisert på fettkjemi²⁰⁰, han var dermed godt rustet til å lede det nye direktoratet. Her redegjør jeg for bakgrunnen til at ble opprettet et eget Fettdirektorat, og undersøker hvilken betydning dette hadde for oljerasjonspolitikken.

Statens Fettdirektorat

I forrige kapittel diskuterte jeg hvordan en komite under Provianteringsdirektoratet forsøkte å finne alternativer til flytende brensel ved innenlandsk produksjon, en lignende situasjon utviklet seg i den vegetabiliske fett- og oljeindustrien hvor Provianteringsdepartementet også opprettet rasjonering på ulike varer i løpet av 1917. To Fettkomiteer ble oppnevnt. Den første ble oppnevnt ved kongelig resolusjon den 11. januar 1917 og hadde tre medlemmer, formannen for komiteen var Professor Sigvald Schmidt-Nielsen. Sammen med Schmidt-Nielsen satt Haakon Hauan som tidligere nevnt var direktør i Vallø Oljeraffineri og Carl Lütcherath som var direktør for Fellesslakteriet i Kristiania. Den første fettkomiteen fokuserte på fett for industrielt bruk, og det ble reist et ønske fra komiteen om at et eget fettdirektorat burde opprettes. Provianteringsdepartementet etterfulgte ikke ønsket til komiteen på daværende tidspunkt, men da den samme oppfordringen ble reist nok en gang av Hauan og Schmidt-Nielsen ved arbeidet i den andre fettkomiteen cirka et år etterpå, den 19. januar 1918, besluttet departementet å opprette et eget fettdirektorat.²⁰¹ Arbeidet knyttet til fett- og oljespørsmålene²⁰² ble stadig større og var allerede av et så stort omfang at Schmidt-Nielsen

---

¹⁹⁹ Larsen, 2012: 45

²⁰⁰ https://snl.no/Haakon_Hauan

²⁰¹ Larsen, 2012: 41

²⁰² Her er det snakk om fiske- og vegetabiliske oljer

og Hauan mente det var best å legge all denne virksomheten under en ledelse. Fettkomiteenes virksomhet var viktig både for Provianteringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet, og hadde derfor fungert i krysningene mellom de to departementene. På samme tid var landets petroleumsimport i løpet av 1917 blitt svært innskrenket. Ved å sentralisere alle sakene og spørsmålene knyttet til fett og olje av enhver art under en myndighet ville det være mer praktisk med tanke på koordinering og arbeidsfordeling. Statens Fettdirektorat startet virksomheten sin 11. februar 1918 under Provianteringsdepartementet og fikk ansvar for: «...alle spørsmål vedrørende landets forsyning med fettstoffer av enhver art og disses fordeling.»²⁰³

Vallø Oljeraffineri var svært involvert i substituttvarearbeidet, de startet for eksempel produksjon av substitutt for både smøreoljer og transformatoroljer.²⁰⁴ På grunn av Vallø sin sentrale rolle i både fett- og petroleumsindustrien, og Hauan sin kompetanse som kjemiker var han et naturlig valg til å lede det nye direktoratet.

Siden sakene behandlet av Fettdirektoratet også var av stor interesse for Industriforsyningsdepartementets virksomhet, opprettet Fettdirektoratet etter ønske fra Industriforsyningsdepartementet et rådgivende fettråd den 19. juni 1918, for å hjelpe til i behandlingen av saker av «særlig stor økonomisk betydning» og sørge for at industrihensyn var representert i direktoratets arbeid.²⁰⁵ Haakon Hauan var ikke leder av Fettdirektoratet lenge, den 13. juli 1918 overtok Hauan lederrollen i Industriforsyningsdepartementet.²⁰⁶ Samtidig ble fettdirektørrollen overtatt av Peter Andreas Ravn Sollied, som for øvrig også var kjemiker utdannet i Trondheim.²⁰⁷

Petroleum- og bensinavdelingen

Som tidligere nevnt ble det opprettet et eget Petroleum- og bensinkontor ledet av sekretær Karl Getz under Provianteringsdirektoratet i slutten av juni 1917.²⁰⁸ Årsaken til opprettelsen var det økende omfanget av arbeidet knyttet til oljeprovianteringen, det nye kontoret fikk

---

²⁰³ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet, del VI: Oljer og fettarter*. Side 137

²⁰⁴ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet, del VI: Oljer og fettarter. Smøreoljer*. Side 147

²⁰⁵ St.med. nr. 4. (1919) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. Bilag 7. *Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te juni 1918*. Side 115.

²⁰⁶ Kolsrud, 2001: 434

²⁰⁷ Larsen, 2020: 48

²⁰⁸ St.med. nr. 14. (1918) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Om Provianteringsdepartementets og de under hørende direktørers virksomhet m. v.* Side 8.

derfor ansvar for alle petroleum- og bensinsakene. Opprettelsen av et eget kontor for petroleum og bensin var et viktig skifte i oljeprovianteringspolitikken. Etter dette fikk olje en mye mer fremtredende rolle i provianteringsvirksomheten, noe som kommer tydelig frem i kildematerialet. Det var som sagt en sterk oppgang i etterspørsel etter bensin våren 1917 og det ble stadig viktigere å holde den norske fiskeflåten i gang ettersom usikkerheten knyttet til den oversjøiske matvareimporten økte i andre halvdel av 1917. Etter at rasjoneringsen på bensin begynte i mai fikk Provisianteringsdepartementet inn stadig flere dispensasjonssøknader, bare mellom 20. mai og 20. juni behandlet bensinrådet²⁰⁹ rundt 9 000 søknader.²¹⁰ Som vi også så i forrige kapittel var fiskeridistriktene fordelaktig stilt i petroleumstrasjoneringsen siden den viktigste prioriteringen i provianteringsvirksomheten var å holde de matvareproduserende industriene i gang. Da Statens Fettdirektorat ble opprettet i februar 1918 ble Petroleum og bensinkontoret overført til det nye direktoratet og omgjort til Petroleum og bensinavdelingen.²¹¹

På høsten 1918 gjorde regjeringen en ny administrativ endring i Statens Fettdirektorat. Direktoratet ble delt ved kgl.res. den 18. august da Petroleum- og bensinavdelingen ble overført fra Provisianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet. Myndigheten Provisianteringsdepartementet hadde om å treffe bestemmelser knyttet til innførsel og salg av flytende brensel og mineralske oljer fra kgl.res. 12. april, fulgte Petroleum- og bensinavdelingen til det nye departementet.²¹² Industriforsyningsdepartementet ble opprettet etter press fra næringslivet i 1917 og hadde ansvar for den sivile og militære industriforsyningen.²¹³ Som nevnt ble departementet etter juli 1918 ledet av direktør Haakon Hauan. Fettavdelingen ble fortsatt foreløpig tilhørende under Provisianteringsdepartementet, men i løpet av 1919 ble hele Fettdirektoratet lagt under Industriforsyningsdepartementet.²¹⁴ Ved opprettelsen av Industriforsyningsdepartementet var det ment at alle saker som omhandlet matvarer var Provisianteringsdepartementets ansvarsområde.²¹⁵ Overføringen av petroleum- og bensinavdelingen til Industriforsyningsdepartementet fra

---

²⁰⁹ Bensinrådet nevnt i kapittel 4.2 bestående av representanter fra noen av selskapene og de ulike motorkjøretøyforeningene.

²¹⁰ St.med. nr. 24. (1917) Om Provisianteringsdirektørens virksomhet m. v. *Bensin*. Side 49

²¹¹ Larsen, 2012: 45

²¹² St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *VI. Forsyningen av de enkelte varesorter. 14a. Petroleum og benzin*. Side 138

²¹³ Kolsrud, 2001: 434

²¹⁴ Larsen, 2012: 55

²¹⁵ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *Industriforsyningsdepartementets opprettelse*. Side 8

Proviauteringsdepartementet på høsten 1918 representerte en klar ansvarsfordeling mellom de to departementene, som ofte hadde overlappende interesser. Petroleum- og bensinsakene var etter hvert blitt av så avgjørende karakter for industrielle hensyn at det virket hensiktsmessig å samle disse under departementet som hadde med disse sakene   gjøre.

Kap. 4.6 – Konklusjon: Samspill mellom statens hastverk og næringslivets kompetanse.

Endringene i provianteringsadministrasjonen i 1916/1917 spilte en betydelig rolle for oljeprovianteringen, ettersom Proviauteringsdepartementet fra og med 1917 opprettet egne statlige organer med ansvar for fordelingen av petroleum og bensin. Forsyningsvanskene ble verre i 1917 og førte til at staten innførte rasjoneringsplaner på bensin fra mai 1917 og på petroleum fra og med oktober 1917. På starten av 1918 ble oljeprovianteringsadministrasjonen utvidet ytterligere med opprettelsen av Statens Fettdirektorat, og en egen avdeling med ansvar for petroleum- og bensinsakene ble opprettet under det nye direktoratet.

Etableringen av oljerasjoneringsadministrasjonen var preget av hastverk fra statens side og manglende forarbeid fra de kommunale og regionale rasjoneringsmyndighetens side. Dette førte til at den originale petroleumrasjoneringsplanen m tte revideres i løpet av vinteren, og resulterte i mange tilfeller i en lite tilfredsstillende fordeling av petroleum. Det første oljerasjonerings ret kan sies å ha vært en prøveperiode, rasjoneringsmyndighetene ledet av selskapene var tvunget av forsyningsvanskene til å kaste seg ut på dypt vann. For rasjoneringsmyndighetene gjennom vinteren 1917-1918 ble veien til mens man gikk, noe som resulterte i veldig vanskelige k r flere steder i landet, særlig med tanke på belysning, samtidig gav dette dyrebare erfaringer til staten på vei inn i det andre rasjoneringsåret.

Direktørene for petroleumsselskapene var fra start dypt involvert i oljerasjoneringsvirksomheten. Ved utformingen av rasjoneringsplanene fikk direktørene det fulle ansvar, og deres kompetanse var helt nødvendig for gjennomføringen av statens oljerasjoneringsplaner. Direkt renes innflytelse på den statlige rasjoneringsplanen var veldig høy i 1917 og starten av 1918, de fikk ansvar for å utforme rasjoneringsplaner og revisjoner og deres forslag ble i utstrakt grad fulgt av Proviauteringsdepartementet. Særlig innflytelsesrike var direktørene for de tre største selskapene  stlandske, Vestlandske og NEMAK.

Kapittel 5 – «Rummeligere forhold»: Oljerasjoneringen 1918-1919

Petroleumsrasjoneringen skulle etter planene lagt på høsten 1917 avsluttes ved inngangen til april 1918. Imidlertid preget fortsatt forsyningsvansker oljeprovianteringen på starten av 1918. Statens Fettdirektorat som nå var sentralmyndigheten i oljerasjoneringspolitikken, besluttet derfor å fortsette rasjoneringen av petroleum og bensin inntil forsynings situasjonen var bedre. Amtsoljerådene hadde meldt fra til sentralmyndighetene om mye misnøye knyttet til vinterens rasjoneringsplan. På høsten 1918 gjorde derfor Fettdirektoratet i samarbeid med oljerådene og direktørene for petroleumsselskapene en rekke endringer i utformingen av en ny rasjoneringsplan for vinteren 1918-1919.

I dette kapitlet skal jeg undersøke hvordan oljeforsynings situasjonen utviklet seg i 1918 etter at oljeimporten kom i gang igjen på sommeren dette året. Hvilken påvirkning hadde den gjenopptatte importen på oljerasjoneringen? Hvilke endringer gjorde oljerasjoneringsadministrasjonen på høsten 1918, og hva var årsakene til endringene? I tillegg undersøker jeg hvilke andre kreative løsninger på oljeforsyningsproblemet som ble søkt av provianteringsmyndighetene i løpet av 1918.

Kap. 5.1 – Substitutter

Amerikakommisjonens forhandlinger i Washington trakk i langdrag, og det var ikke før på sommeren 1918 det nok en gang kom jevnlig oljeleveranser til landet. Siden Provisjonsdepartementet i 1917 ikke kunne regne med å få tilstrekkelige forsyninger fra utlandet i den overskuelige fremtid gjaldt det å finne andre løsninger på vareknappheten som hindret provianteringsarbeidet. Fra næringslivets side kom det flere forslag om innenlandsk produksjon av substituttvarer, både Provisjonsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet oppnevnte komiteer for å utforske slike varer. Håpet var å finne gode erstatninger som kunne produseres i Norge, og dermed gjøre forsyningsproblemene mer overkommelige. Som vi var inne på tidligere klarte Østlandske petroleumskompani og Vallø Oljeraffineri i 1917 å produsere de alternative blandingsbensinene «Petrobenz» og «Vallol». Ved å erstatte en del av bensinen med petroleum klarte man å utvide de bensinbeholdningene man hadde. Fettkomiteene nedsatt av Industriforsyningsdepartementet i 1917 og 1918, ble i utgangspunktet startet for å finne ut hvordan fisketran, hvalolje og fiskeoljer kunne brukes i matvareproduksjon.²¹⁶ Ved

---

²¹⁶ Larsen, 2012: 40

begynnelsen av 1918 ble det oppnevnt flere slike «substitutt»-komiteer av Provierings- og Industriforsyningsdepartementet.²¹⁷

Det nyetablerte selskapet «Organokemisk industri» ønsket å utforske mulighetene for å produsere motordrivstoff basert på karbidproduktet «aldehyd», og henvendte seg til Provieringsdepartementet for å få statlig støtte til dette. Departementet oppnevnte en komite ledet av direktør Haakon Hauan den 11. desember 1917, for å undersøke mulighetene for å starte statlig produksjon av denne typen drivstoff. Etter nærmere undersøkelser viste produksjonsprosessen seg å være vanskelig og usikker. Komiteen kunne derfor ikke anbefale at staten skulle investere i nye produksjonsanlegg for denne typen drivstoff, men oppfordret derimot staten til å støtte selskapet i deres produksjon. Fabrikken til «Organokemisk industri» skulle stå ferdig 31. mars 1918, men Provieringsdepartementet tilbød selskapet en bonus på 200 kroner per produksjonsdag før 31. mars.²¹⁸ Ved å tilby økonomiske insentiv håpet departementet at produksjonen skulle komme i gang raskt, i tillegg kunne et slikt tiltak inspirere andre selskap til lignende initiativer.

Samtidig som komiteen under Provieringsdepartementet undersøkte «aldehyd»-drivstoff, forsøkte en komite ledet av ingeniør Christian Wisbech under Industriforsyningsdepartementet å undersøke hvorvidt sulfittsprit kunne erstatte petroleum og bensin som drivstoff. I Sverige hadde forsyningsproblemer knyttet til brenselolje oppstått tidligere enn i Norge, og der hadde man hatt stort hell med å bruke sulfittsprit som motordrivstoff. En bank i Kristiania ønsket å kjøpe et svensk patent og selge lisenser til sulfittfabrikker rundt om i Norge. Banken og de interesserte sulfittselskapene ønsket å inngå en avtale med Industriforsyningsdepartementet for å garantere at staten kjøpte en viss andel av produksjonen til en minstepris. Departementet ønsket ikke gå med på en avtale knyttet til en minstepris og banken gav opp prosjektet. Flere av sulfittselskapene startet allikevel å bygge ut produksjonsanleggene sine, men ingen av disse kom i drift før krigen sluttet.²¹⁹

For å bedre belysningssituasjonen gikk Provieringsdepartementet til innkjøp av et stort parti karbidlamper i løpet av vinteren 1917-1918. Amtsoljerådene fikk muligheten til å kjøpe slike lamper av departementet til innkjøpspris.²²⁰ Ifølge flere av

---

²¹⁷ v 8, mappe: Gjenpart av petroleumsskrivelsen 1917-1918. *Meddelelse fra Provieringsdepartementet den 7. januar 1918.*

²¹⁸ St.med. nr. 14. (1918) Om Provieringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 28-29

²¹⁹ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *Beretning om petroleum- og benzinavdelingens virksomhet i 2det halvaar 1918*. Side 144

²²⁰ St.med. nr. 14. (1918) Om Provieringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 28

amtsoljerådsrepresentantene i et møte på høsten 1918 var karbidlampene brannfarlige og ubrukelige,²²¹ til tross for at departementet hadde kjøpt inn lampene i samråd med «ildsfarlighetsinspektøren».²²² I tillegg hadde sentraladministrasjonen problemer med å få karbidlampene fra Kristiania og ut til provianteringsrådene som ønsket dem. Blant andre amtsoljerådene i Nedenes og Bodø rapporterte at de bestilte lampene ikke hadde kommet i januar, og at de mest sannsynlig ikke ville få dem før i februar en gang.²²³ I praksis ville derfor ikke karbidlampene være på plass før den verste mørketiden allerede var over, og da var hele poenget med dem borte. Karbidlampene hadde derfor ingen særlig suksess som erstatning for parafinlamper, og etterspørselen av disse lampene blant de kommunale provianteringsrådene var mye lavere enn departementet først antok.

Forsøkene på å finne substitutter på importerte varer understreker hvor desperat forsyningssituasjonen var i det siste året av krigsperioden, men det viser også hvordan norske myndigheter var åpne for innspill fra næringslivet for å finne alternative løsninger på vareknappheten. Denne politikken kan bare i liten grad sies å ha vært effektiv, av alle de ulike substituttproduktene var det kun blandingsbensinene til Østlandske og Vallø som ser ut til å ha hatt noen effekt på petroleums- og bensinforbruket. I tilfellet med Petrobenz og Vallol var man fortsatt avhengig av bensin for å produsere dem, noen selvforsynt produksjon av substituttvarer var det ikke.

Hovedprioriteringen ser ut til å ha vært drivstoffmangelen. Svaret på hvorfor mer ressurser ble investert i å finne alternativer til drivstoff snarere enn belysning kan være at det var enklere for den gjengse befolkningen å finne andre lyskilder, slik at det ikke var nødvendig med like stor innsats fra statens side. Kanskje mer trolig var det et tegn på utviklingen i petroleumsmarkedet i perioden, hvor drivstoff i økende grad ble det dominerende petroleumsproduktet. Antallet motorkjøretøy i Norge under krigen vokste voldsomt, både biler, båter og motorsykler. Som nevnt tidligere ble den norske bilparken

---

²²¹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: 18. august 1918. *Møtereferat fra møte for amtsoljerådsrepresentantene 18. august 1918.*

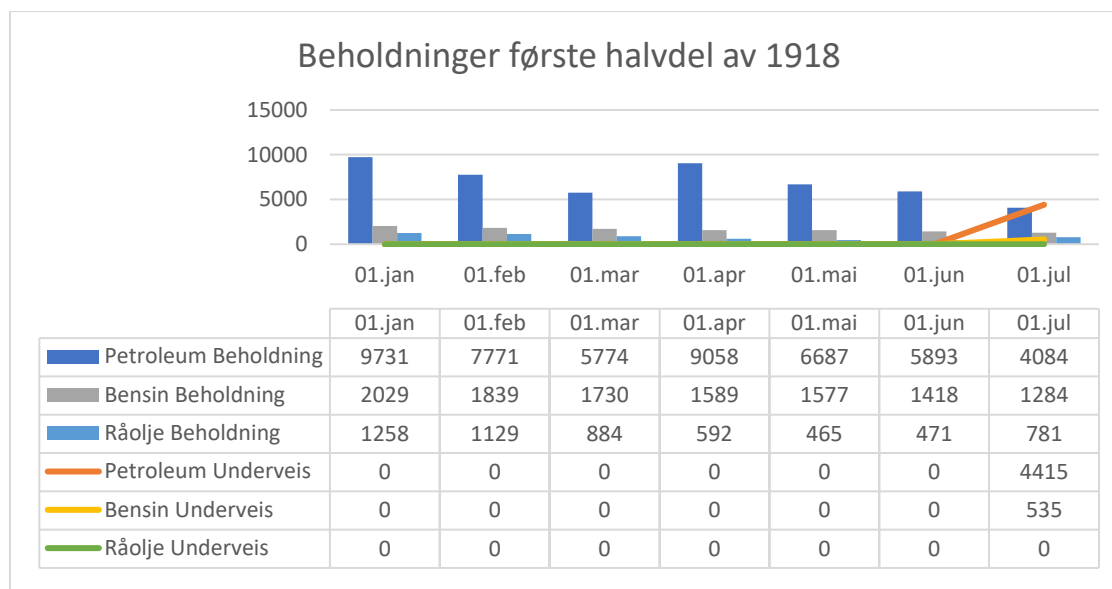
²²² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 8, mappe: Gjenpart av petroleumsskrivelsen 1917-1920. *Telegram til Buskerud amtsoljeråd i Drammen fra Provanteringsdepartementet vedrørende departementets parti med karbidlamper. 15. januar 1918.*

²²³ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 51, mappe: Korrespondanse amtsoljeråd 1918. *Telegram fra Bodø amtsoljeråd og Nedenes amtsoljeråd til Provanteringsdepartementet i midten av januar 1918.*

tredoblet i krigsårene, antallet motoriserte fiskebåter var 2 500 allerede i 1914, og i den norske handelsflåten steg antallet motoriserte skip fra 271 i 1914 til hele 1 164 i 1918.²²⁴

Kap. 5.2 – «Folk klager ikke, men...»: Den forlengede rasjoneringen

Figur 5.2.1. Petroleumsselskapenes beholdninger og import av petroleum, bensin og råolje i første halvdel av 1918. Målt i tonn.²²⁵

Ettersom oljeforsyningen fortsatt var svært innskrenket på starten av 1918, fortsatte rasjoneringen med de samme bestemmelsene som gjaldt fra 1. oktober 1917.

Petroleumsrasjoneringen var fortsatt bundet til reduksjonen på 70 %, men amtsoljerådene hadde myndighet til å fordele amtets tildelte oljekvantum på den måten de syntes var mest hensiktsmessig.²²⁶ Om man tar utgangspunkt i petroleumsselskapenes oljebeholdninger får man for første halvdel av 1918 et gjennomsnittlig månedlig forbruk av petroleum på 1 614 tonn, for bensin 124 tonn og for råolje 80 tonn. Dette gir oss et utgangspunkt for å finne månedsforbruket, men ikke det fulle svaret. Som nevnt var det opp til hvert enkelt amtsoljeråd hvordan amtets tildelte oljekvantum ble fordelt, det er ikke nødvendigvis sånn at amtets tildelte månedskvantum ble brukt den måneden. Et eksempel på dette finner vi i perioden mars-april. Som vi ser på Figur 5.2.1 økte petroleumsk beholdningene ganske betydelig i løpet av mars, dette skyldtes at tankskipet «Conrad Mohr» ankom landet med den såkalte

²²⁴ SSB. Statistiske oversikter 1926. Tabell 34, Handelsflåtens størrelse. Side 37

²²⁵ St.med. nr. 4. (1919) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. Statens rasjoneringsdirektorats, beretning II. Beretning for 1ste halvår 1918. Tabell 15, beholdninger og svømmende ladninger av petroleum, benzin og råolje i 1918. Side 73

²²⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 1, mappe: Det Kongelig Departement For Den Industrielle Forsyning. Telegram fra Statens Fettdirektorat til Industriforsyningsdepartementet den 3. september 1919.

«julegavepetroleumen». Dette var et parti på 4 035 tonn, og kom med en klausul fra de allierte blokademyndighetene om at den kun var til belyningsforbruk. Norske myndigheter startet forhandlinger om å få opphevet denne klausulen, og da petroleum umiddelbart ble delt ut til amtene fra dette partiet valgte mange amtsoljeråd å sette det til siden i håp om at belyningsklausulen skulle bli opphevet. Store deler av den utdelte «lyspetroleumen» fra skipslasten til «Conrad Mohr» ble derfor ikke brukt før i slutten av mai da denne klausulen ble opphevet. Ved opphevelsen ble det også umiddelbart delt ut cirka 2 000 tonn av «lyspetroleumen» til fiskere gjennom tilhørende amtsoljeråd. Kun fiskevirksomhet knyttet til næringsmiddelindustrien ble prioritert. Fiske som ikke var direkte knyttet til matvareproduksjon, som håkjerringfisket fikk ikke utdelt noe.²²⁷ Disse 2 000 tonnene til fiske burde ha vært synlige i Figur 5.2.1 i tidsrommet mai-juni. Siden de ikke er det, er det rimelig å anta at oljen ble utdelt til amtsoljerådene for bruk i fiskeriene allerede i april, og at man fra Fettdirektoratets side regnet med å få opphevet klausulen. Basert på beholdningene til selskapene er det vanskelig å finne ut det faktiske oljeforbruket fra måned til måned i de ulike amtene, det var jo varierende hva de ulike amtsoljerådene anså som mest nødvendig. Det er viktig å huske på at tallene oppgitt her er kvantaene som ble utskrevet av Petroleums- og bensinavdelingen og selskapene dermed fikk tillatelse til å dele ut. Som vi skal se senere stemte ikke alltid det utskrevne volumet med hva som faktisk ble hentet ut, dette gjaldt særlig i den siste rasjoneringsperioden i starten av 1919. Gjennomsnittet gir oss allikevel et omtrentlig bilde av månedsforbruket av olje frem til starten av 1919.

Bensinrasjoneringsperioden i første halvdel av 1918

Ifølge Provianteringsdepartementet ble det i første halvår av 1918 utdelt gjennomsnittlig 95 tonn bensin per måned. Etter statsråd Hauan sine beregninger på høsten 1918, var bensinforbruket i Norge i «normale tider» cirka 10 000 tonn i året, cirka 833 tonn i måneden.²²⁸ Bensinforbruket hadde dermed blitt voldsomt innskrenket på grunn av krigen. Ved å se på utviklingen av beholdningene til petroleumsselskapene viser det seg derimot at det månedlige bensinforbruket var høyere enn 95 tonn, som departementet trodde. Rasjoneringsmyndighetene var hele tiden særlig imøtekommende ovenfor dispensasjonssøknader fra fiskerinæringen og landbruket, at forbruket var høyere enn departementet var klar over skyldtes nok denne overhengende prioriteringen mot de

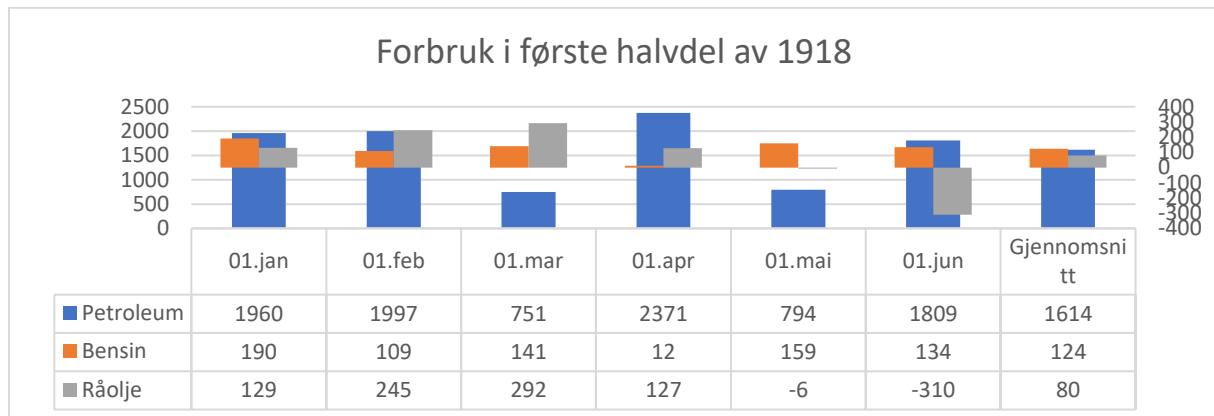
---

²²⁷ St.med. nr. 4. (1919) Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og benzin*. Side 23

²²⁸ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

matvareproduserende industriene. Samtidig var det som nevnt en del overlapp mellom de ulike oljerasjoneringsorganene. Det var ingen klare retningslinjer for behandlingen av dispensasjonssøknader og hvilke av de statlige organene som hadde utdelingsmyndighet. Staten hadde derfor liten oversikt og kontroll over hva som ble utdelt fra de ulike oljerasjoneringsorganene i første halvdel av 1918.

Figur 5.2.2. Det månedlige forbruket av petroleum, bensin og råolje de første fem månedene av 1918. Målt i tonn.²²⁹

Det gjennomsnittlige forbruket ifølge Figur 5.2.2 var 124 tonn, men gjennomsnittet blir trukket ned av det lave volumet i april. Det står ingenting i kildematerialet om at det også ble levert bensin i leveransen som kom med skipet «Conrad Mohr» i mars. Allikevel ser jeg ingen annen grunn til at utleveringen i april skulle ha samsvart så lite med de andre månedene i perioden, hvis ikke det er for at bensinbeholdningene økte samtidig og dermed gir et uriktig bilde av utdelingen i april. Det gjennomsnittlige månedlige bensinforbruket var derfor mest sannsynlig høyere enn 124 tonn. Ved å ta gjennomsnittet av de andre månedene får man et mer riktig bilde av forbruket i april, som da blir 147 tonn. Det gjennomsnittlige månedlige bensinforbruket blir da 147 tonn for hele perioden. For å få et bedre bilde av rasjoneringssituasjonen i første halvdel av 1918 tar vi utgangspunkt i beholdningen ved årets inngang, og undersøker hvor mye det gjennomsnittlige månedlige forbruket utgjorde av januarbeholdningen. Ved å gjøre dette kan vi undersøke hvordan bensinforbruket faktisk så ut i forhold til hvilken ramme Fettdirektoratet hadde satt for forbruket.

Om man sammenligner det gjennomsnittlige bensinforbruket med bensinbeholdningen på starten av året og gjør det samme for petroleum, ser man at bensinforbruket var en

²²⁹ Tallene er basert på Figur 4.4.1. Diskrepansen i mars-april skyldtes at det kom et parti petroleum til landet den 14. mars med skipet Conrad Mohr på 4 035 tonn. Dette er derfor medregnet i Figur 4.4.2.

betraktelig mindre del av totalbeholdningen enn hva forbruket var for petroleum.²³⁰ Dette skyldtes nok at en betraktelig del av bensinbeholdningen, cirka 1 137 tonn, var reservert i tilfelle mobilisering. Den disponible bensinbeholdningen i januar 1918 var derfor 582 tonn.²³¹ Med utgangspunkt i den disponible bensinbeholdningen finner man at direktoratet forsøkte å holde bensinforbruket til 16-17 % av beholdningen i januar med de fastsatte 95 tonn. Dette ville da være cirka den samme andelen som ble brukt av petroleum, som var 17 %. Et månedlig forbruk mellom 15 og 20 % av beholdningen virker da å være det akseptable forbruket i oljerasjoneringspolitikken, dette forbruket ville sikre at oljebeholdningene strakk til gjennom vinteren og de største fiskeriene i februar, mars og april med god margin. Statistikken over selskapenes beholdninger viser derimot at det månedlige gjennomsnittsforbruket av bensin i forhold til januarbeholdningen i virkeligheten var på hele 25 %, som er nesten 10 % høyere enn forbruket fastsatt av Petroleums- og bensinavdelingen. At bensinforbruket var høyere enn man trodde forklarer hvorfor direktoratet strammet til rasjoneringsbestemmelsene i første halvår av 1918. Ved kgl.res. av 12. april 1918 fikk Provisianeringsdepartementet økt myndighet knyttet til bestemmelser rundt rasjoneringen av flytende drivstoff av enhver art. Et av punktene er spesielt relevant her:

«Forbud mot eller innskærnkninger i adgangen til at lagre nævnte varer her i riket for utenlandsk regning og forbud mot at nævnte varer iøvrig lagres paa saadan maate at de unddrages fra den indenlandske omsætning.»²³²

Dette gav staten mulighet til å ta beslag av petroleumsselskapenes beholdninger av flytende drivstoff om disse beholdningene ikke ble stilt til disposisjon for det innenlandske forbruket i Norge. Det var først og fremst luksusforbruket knyttet til private biler, motorsykler og båter rasjoneringsmyndighetene ville få bukt med. I et rundskriv fra Provisianeringsdepartementet til Det Kongelige Justis- og Politidepartement i juni 1918, bad Provisianeringsdepartementet om at politiets kontroll ved bruk av flytende drivstoff av privatpersoner måtte skjerpes.²³³ Med så lave bensinbeholdninger var det kritisk at forbruket ble holdt så lavt som overhodet mulig, og

---

²³⁰ Det gjennomsnittlige månedlige petroleumforbruket utgjorde 17% av totalbeholdningen i januar, mot 7 % for bensin.

²³¹ St.med. nr. 4. (1919) Om Provisianeringsdepartementets virksomhet m. v. *Petroleum og bensin*. Side 24

²³² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 7, mappe: Benzin og petroleum m.v. 1917-1918. *Kunngjørelse fra Provisianeringsdepartementet rundt bestemmelser knyttet til flytende drivstoff 16. april 1918.*

²³³ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 7, mappe: Benzin og petroleum m.v. 1917-1918. *Rundskrivelse fra Det Kongelige Justis- og Politidepartement til amtmennene vedrørende økt politikontroll ved bruken av flytende brensel, 28. juni 1918.*

at ikke noe av bensinen ble fraktet ut av landet. Den utvidede statlige myndigheten var også et sterkt insentiv til videre samarbeid med rasjoneringsmyndighetene for petroleumsselskapene sin del. Muligheten for beslagleggelse var et klart signal om at enten selskapet samarbeidet eller ikke, ville bensinbeholdningene deres uansett bli disponert av rasjoneringsmyndighetene.

Forklaringen på hvorfor bensinforbruket var høyere enn hva Petroleums- og bensinavdelingen trodde kan tyde på to ting. Enten var rasjoneringsmyndighetenes kontroll på bensinforbruket løsere enn først antatt, eller så kan det skyldes at landbruket og fiskerienes bensinbehov var høyere enn planlagt og at sentraladministrasjonen var generøs ovenfor dispensasjonssøknader fra den kanten. I februar 1918 presiserte Provianteringsdepartementet i en pressemeddelelse at forbudet mot å bruke flytende brensel av enhver art inkludert tran og fiskeoljer.²³⁴ Dette var for å hindre at folk ved kontroll av politiet unnskyldte seg med å bruke flytende drivstoff som ikke var bensin. utfordringer knyttet til kontrollen fra politiets side var et vedvarende problem, med tanke på at Provianteringsdepartementet ønsket en mer skjerpet kontroll i juni 1918. Samtidig kom det frem gjennom bensinrådet og KNA²³⁵ i 1917 at de private bensinbeholdningene var for lave til at sentraladministrasjonen ønsket å involvere KNA ytterligere i bensinrasjoneringspolitikken. Det er derfor mer sannsynlig at det høye bensinforbruket skyldtes at rasjoneringsmyndighetene var svært generøse ovenfor forespørsler fra landbruket og fiskeriene.

Imøtekommenheten til rasjoneringsmyndighetene ovenfor landbruks- og fiskeinteressene bidro til å holde matvareproduksjonen oppe, men manglende retningslinjer for utdeling og uklare myndighetsavgrensninger førte også til liten oversikt og kontroll i oljerasjoneringsvirksomheten i den første rasjoneringsperioden.

Kap. 5.3 – Planleggingen av en ny rasjoneringsplan høsten 1918

Amerikaforhandlingene trådte i kraft fra mai, allikevel ser vi på Figur 5.2.1 at det ikke var før i juli at petroleumsimporten begynte å ta seg opp igjen. Inntil juli kunne norske myndigheter og selskapene oppnå importlisens for enkeltpartier for spesifikke formål, som da skipet «Conrad Mohr» kom med «lyspetroleum» i mars. Det var dog ikke før i juli at provianteringsmyndighetene kunne regne med jevnlig oljeleveranser fra USA. Ifølge den ferdigstilte avtalen i Amerikaoverenskomsten fikk Norge mellom 10. mai 1918 og 10. mai

---

²³⁴ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 7, mappe: Benzin og petroleum m.v. 1917-1918. *Pressemeddelelse fra Provianteringsdepartementet den 11. februar 1918.*

²³⁵ Kongelig Norsk Automobilforening, en av interesseorganisasjonene som var representert i bensinrådet i 1917.

1919 importlisens for totalt 76 500 tonn av mineraloljer av alle slag, dette inkluderte bensin, petroleum, smøreolje og råolje.²³⁶ Fordelingen av dette kvantumet på de forskjellige varegruppene var ikke bestemt. For å avgjøre fordelingsspørsmålet og samtidig legge en ny rasjoneringsplan for neste vinter arrangerte fettdirektør Sollied to møter i Kristiania på høsten 1918. Ved det første møtet den 18. august var alle landets 18 amtsoljeråd representert, i tillegg var direktørene for alle petroleumsselskapene til stede, samt to representanter fra forsvaret og lederen for Industriforsyningsdepartementet, Haakon Hauan. På det andre møtet var de fremmøtte redusert til en representant for hvert av landets seks stiftsamt, direktørene for petroleumsselskapene, en representant for forsvaret og en representant for fiskeridirektøren.

Amtsoljerådsmøtet 18. august

Det første møtet den 18. august 1918 ble holdt samme dag som Petroleum- og bensinavdelingen ble overført fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet. Statsråd Hauan åpnet møtet, før han overlot ledelsen av møtet til Fettdirektør Sollied. På agendaen var fordelingen av det totale oljeimportkvantumet på 76 500 tonn som Amerikakommisjonen hadde oppnådd etter forhandlinger med de allierte blokademyndighetene. Oljeimporten var som nevnt kommet i gang igjen i juli, og Petroleum- og bensinavdelingen kunne heretter regne med regelmessige skipsleveranser med petroleum, bensin og råolje. Industriforsyningsdepartementet syntes det var viktig å få en oversikt over hvilke oljebehov det fantes i landet, slik at man kunne fordele de 76 500 tonnene på en hensiktsmessig måte.

Møtet 18. august var også en mulighet for amtsoljerådsrepresentantene til å stille spørsmål og luften sine klager til fettdirektøren knyttet til rasjoneringspolitikken. Flere av amtsoljerådsrepresentantene kom med klager knyttet til manglende retningslinjer for utdelingsvirksomheten fra Provianteringsdepartementets side, og at det var altfor lite petroleum til belysning forrige vinter. Amtmann Hallager i Bratsberg amt uttalte for eksempel:

«Det blev sagt, at folk klaget ikke, men de gik paa landeveien for ikke at sitte hjemme i mørket bare for at faa tiden til at gaa.»²³⁷

---

²³⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²³⁷ Ibid

Det var stor enighet blant alle amtsoljerådsrepresentantene at det måtte tildeles mer enn 1 liter petroleum per husstand per uke denne vinteren. Amtmann i Stavanger, Thorvald Andreas Larsen, mente forholdet mellom sentraladministrasjonen og amtsoljerådene var svært mangelfullt. Myndighetsområdene til de tre forskjellige leddene i oljefordelingsstrukturen måtte gjøres tydeligere, mente Larsen. Flere av amtsoljerådsrepresentantene rapporterte at Provianteringsdepartementet flere ganger hadde blandet seg inn i utdelingen, spesielt til landbruket. I disse tilfellene hadde departementet ment at amtsoljerådet ikke hadde gitt nok olje til maskindrift, Provianteringsdirektøren hadde deretter gitt mer direkte til landbruket i amtet og trukket dette fra totalen til amtet.²³⁸ Dette skapte stor forargelse for amtsoljerådene som ble rammet av slike inngrep fra departementets side, da det ikke ble tatt hensyn til lokale forhold og gjorde at det ble mangler andre steder siden totalkvantumet til amtet ble redusert.

Det var også tilfeller av personer som sendte dispensasjonssøknader direkte til departementet etter å ha blitt avslått av amtsoljerådet, og fikk disse innvilget. I Nordre Bergenhus meldte for eksempel amtmann Christensen om at en hotelleier i distriktet fikk avslag fra amtsoljerådet på forespørsel om petroleum til sin private motorbåt. Hotelleieren hadde deretter henvendt seg til distriktsrepresentanten i Stortinget. Amtmann Christensen fikk deretter et telegram fra Provianteringsdepartementet med beskjed om å gi hotelleieren petroleum til å bruke sin privatbåt. Amtmann Christensen hadde nektet å godta departementets avgjørelse, og hørte ikke noe mer om saken.²³⁹ Dette eksempelet viser to ting. Amtsoljerådene opplevde i noen tilfeller å bli overkjørt av sentralmyndighetene ved oljefordelingen, som undergravde autoritetene til rådene og gjorde arbeidet deres svært frustrerende til tider. På samme tid viser amtmann Christensen sitt eksempel at amtsoljerådene kunne motsette seg noen av avgjørelsene til departementet.

Det var hovedsakelig to årsaker til at rasjoneringsadministrasjonen i det første rasjoneringsåret hadde vært mangelfull. Først og fremst skyldtes det dårlig kommunikasjon mellom departementet og amtsoljerådene. De overordnede målene til departementet var ikke alltid like klare eller like gjennomførbare for amtsoljerådene på grunn av ulike lokale forhold. Fra departementets side var hovedprioriteringen å sikre matvareforsyningen, i praksis betød dette at man fra departementets side var svært imøtekommende til landbruket og fiskeriene. Imøtekommenheten fra departementet ledet til at det i flere tilfeller ble innvilget

---

²³⁸ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²³⁹ Ibid

dispensasjonssøknader både for petroleum og bensin direkte fra departementet, uten å ha rådført seg med det aktuelle amtsoljerådet. Dette førte til flere personer som av ulike lokale omstendigheter hadde blitt avslått av amtsoljerådet, eller som allerede hadde fått olje fikk av departementet. Dette gav et klart signal om at det var mulig å omgå amtsoljerådet og åpnet for misbruk. Ved å dele ut direkte til forbrukerne og de lokale fordelingsmyndighetene var det vanskelig for departementet å kontrollere om opplysningene gitt i søknaden var korrekte. Provieringsdepartementets prioritering til å sikre matvareforsyningen overkjørte på denne måten alle andre hensyn, og undergravde amtsoljerådenes stilling. Den andre årsaken var knyttet til begynnelsen av rasjoneringsperioden og etableringen av amtsoljerådene. Som nevnt ble rasjoneringsperioden satt i gang veldig raskt, og amtsmyndighetene hadde svært kort tid på seg til å etablere amtsoljerådene. Manglende forarbeid og hastverket med å etablere oljerådene førte til forvirring rundt rådernes myndighetsområde. Dette førte til at departementet og de kommunale provianteringsrådene ikke holdt seg til reglene som var satt opp ved opprettelsen av amtsoljerådene, som gikk ut på at kommunikasjonen skulle gå via oljerådene. I noen tilfeller var det nok på grunn av dårlig kommunikasjon og forvirring, men det var også tilfeller hvor provianteringsråd som var misfornøyd med amtsoljerådets utdeling tok direkte kontakt med departementet for å omgå oljerådet. Amtsoljerådsrepresentanten for Buskerud oljeråd, Haakon Kierulf, viste til et eksempel på dette i sitt amt. Provianteringsrådet i Norderhov var misfornøyd med oljeutdelingen for tresking, de kontaktet derfor departementet og fikk mer olje direkte derfra. Samtidig fikk Buskerud amtsoljeråd refsende tiltale fra departementet for sin behandling av saken.²⁴⁰ Dette skapte mistillit mellom provianteringsrådene og amtsoljerådene. Ved å gripe inn og opprette direkte kontakt med kommunale provianteringsråd undergravde departementet amtsoljerådenes stilling og gjorde de overflødige.

Utdelingen av bensin ble også tatt opp av flere av amtsoljerådsrepresentantene på møtet. Siden innføringen av rasjoneringsperioden på bensin hadde avgjørelsesmyndigheten knyttet til bensinutdelingen hele tiden vært hos sentraladministrasjonen. Dette var på grunn av de veldig lave bensinbeholdningene og siden privat forbruk uansett var forbudt. Det hadde derimot vist seg at departementet og senere direktoratet hadde vært svært rundhåndet i bensinutdelingen ved personlig henvendelser, og hvilke søknader som ble innvilget og ikke, virket helt tilfeldig for amtsoljerådene. Amtmannen i Kristians Amt²⁴¹, Sigurd Lambrechts, argumenterte at det

---

²⁴⁰ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²⁴¹ Omgjort til Oppland fylke i 1919.

ville vært hensiktsmessig om hvert oljeråd fikk en bensinbeholdning hver av departementet. Amtsoljerådene hadde inngående lokalkunnskap og kunne sørge for at bensin bare ble utdelt til de som trengte det. Mange av de andre amtsoljerådsrepresentantene stilte seg bak amtmann Lambrechts forslag.²⁴² Ved å gi hvert av amtsoljerådene en egen bensinbeholdning til disposisjon kunne departementet oppnå en mer effektiv utdeling på grunn av oljerådets lokalkunnskap, i tillegg ville dette bidra til å styrke oljerådernes posisjon ved å gjøre ansvarsområdet deres mer klart. At bensin måtte søkes og utdeles direkte fra departementet, mens all annen olje gikk gjennom amtsoljerådene, skapte unødig forvirring og undergravde amtsoljerådene stilling.

Det er viktig å huske på at sentraladministrasjonen gikk gjennom flere administrative endringer i det første rasjoneringsåret. I starten av 1918 gikk sentraladministrasjonen fra Petroleums- og bensinkontoret til Petroleums- og bensinavdelingen under Statens Fettdirektorat, og på sensommeren samme år ble denne avdelingen overført til Industriforsyningsdepartementet. Det hadde i tillegg vært bytte av fettdirektør i juli, fra Hauan til Sollied. Sentraladministrasjonen i oljerasjoneringsarbeidet hadde dermed gjennomgått en rekke forandringer i både organisasjonen og lederskapet. Den tredelte oljerasjoneringsstrukturen var i stadig forandring, både i organisering og personale, så det er ikke overraskende at dette førte til dårlig kommunikasjon mellom de tre leddene.

Under diskusjonene ved møtet den 18. august viste det seg raskt at noen ny rasjoneringsplan ikke kunne utformes enda, ettersom mye av den nødvendige statistikken som skulle danne grunnlaget for planen manglet. Direktoratet hadde gitt amtsoljerådene kun en uke på å samle inn den nødvendige statistikken over forbruk og behov for olje i alle sine tilhørende distrikter.²⁴³ Nok en gang hadde sentraladministrasjonen i planleggingen av vinterens rasjoning gitt de regionale provianteringsmyndighetene svært kort tid på å gjøre den nødvendige informasjonsinnhenting. På møtet ble man enige om at det ikke hadde noen hensikt å diskutere noen fordeling av oljekvantumet fra USA, og drøfte noen rasjoneringsplan før den nødvendige informasjonen var på plass. På forslag fra fettdirektør Sollied avtalte de fremmøtte derfor å møtes igjen i september for å diskutere den kommende vinterens rasjoning.

---

²⁴² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²⁴³ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 2, mappe: Møte Amtsoljerådene 16.08.1918. *Telegram fra Jarlsberg og Larvik amtsoljeråd til provianteringsrådene 2. august 1918.*

Møtet for stiftsrepresentantene 10. september

Statens Fettdirektorat innkalte til et nytt møte for å drøfte en ny petroleumsrasjoneringsplan den 10. september 1918. For å ikke kaste bort tid på unødvendige digresjoner var det kun en representant fra hvert av landets seks stiftsamt som representerte amtsoljerådene ved dette møtet.²⁴⁴ Til stede ved møtet var representanter fra sentraladministrasjonen; fettdirektør Sollied, Werner Christie, direktøren for Produksjonskontoret til Landbruksdepartementet, en representant for forsvaret og en representant for fiskeridirektøren ettersom han ikke kunne møte selv. Stiftsrepresentantene var; Sandnes (Tromsø Stift), Eidsvaag (Trondhjems Stift), Christensen (Bergens Stift), Hallager (Kristiansands Stift), Kierulf (Kristiania Stift) og Owren (Hamar Stift). For å representere petroleumsindustrien møtte direktørene for alle selskapene; Andresen (Østlandske), Rasch (Vallø), Christiani (Norsk-engelsk), Johannessen (Norsk-amerikansk) og Philipsen (Vestlandske). Fettdirektør Sollied sitt mål under møtet var at man kunne komme til enighet om hovedlinjene i rasjoneringspolitikken, utover det skulle amtsoljerådene styre den lokale fordelingen.²⁴⁵ Det ble allikevel raskt klart at mye av den nødvendige statistikken som skulle legge grunnlaget for oljefordelingen manglet.

Under diskusjonene i møtet den 10. september kom det frem at den rasjoneringspolitikken sentraladministrasjonen hadde ført i det første rasjoneringsåret hadde i flere tilfeller vært uheldig. Hensyn til de matproduserende industrier hadde i flere tilfeller ført til sentralmyndighetene hadde undergravd amtsoljerådernes stilling i oljefordelingspolitikken. Samtidig hadde utdelingen i for stor grad basert seg på tidligere salgsstatistikker. Dette hadde vist seg uheldig da omstendighetene rundt de matvareproduserende industriene fiske og landbruk kunne være svært varierende fra år til år. Formannen for Søndre Trondhjems amt og representant for Trondhjems Stift, Edvart Andreas Olsen Eidsvaag, viste ved eget eksempel hvorfor lokalkunnskap var viktig ved utdelingen. Under fjorårets vinter hadde han latt være å dele ut deler av månedsbeholdningen til skrei- og storsildfisket fordi det var uvær og dårlig fiske i desember og januar. Mange fiskere dro allikevel ut uten å få noe fisk, de brukte derfor opp den tildelte oljen sin uten noen fiskegevinst. Da det i februar var svært godt vær igjen for storsildfisket hadde ikke fiskerne noe drivstoff igjen. Den beholdningen ment til skreifisket

---

²⁴⁴ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²⁴⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 10. september 1918. *Møte til behandling av petroleumsrationeringen i kommende vinter i Kristiania haandverks- og industriforening den 10de september 1918.*

som amtsoljerådet hadde holdt igjen kunne derfor deles ut til storsildfisket i februar.²⁴⁶ Omstendigheter som disse var umulig å forutse, og det var mye enklere for de lokale rasjoneringsmyndighetene å tilpasse utdelingen etter slike forhold. Fettdirektør Sollied ønsket derfor å gi mer rom for lokal variasjon i den nye rasjoneringsplanen, og styrke amtsoljerådernes stilling ved å legge til grunn klare rammer for rådernes ansvarsområde og myndighet.

Fettdirektoratet hadde fått inn mer statistikk knyttet til oljebehovet i landets distrikter i de tre ukene som hadde gått siden amtsoljerådsrepresentantene møttes, men flere av stiftsrepresentantene påpekte feil eller mangler ved den innsendte statistikken. Amtmann Christensen mente direktoratet måtte gi mer bestemte retningslinjer for hva som skal legges til grunn for statistikken, det var umulig å få noen nøyaktig oversikt før dette ble gjort.²⁴⁷ Christensen satte fingeren på en åpenbar svakhet i den innkomne statistikken, og som fortsatt avledet enhver meningsfull diskusjon rundt oljebehovet. Direktoratet hadde ikke gitt noen instruksjoner til hvordan informasjonen skulle samles inn, eller gitt noen definisjoner av hva som tilhørte de forskjellige kategoriene. For eksempel påpekte Christensen at hvorvidt kårboliger ble regnet som egne husstander eller som en del av husstanden hvor de hadde sitt levebrød, var opptil individuell tolkning av personen som samlet inn informasjonen.²⁴⁸ Ulike definisjoner på hva som regnes som en husstand i de forskjellige delene av landet gjorde det vanskelig å få en oversikt over antallet husstander, og gjorde det vanskelig å beregne hvor mye petroleum en husstand trengte til belysning og matlaging. Dette kan være en forklaring på hvorfor noen, men ikke alle amtsoljerådsrepresentanter rapporterte om svære mangler i belysningspetroleum under vinteren 1917-1918.

Utenom petroleum til belysning og matlaging var det hovedsakelig utdelingen til fiskerierne og landbruket som var de viktigste diskusjonstemaene. Den gjennomgående hovedprioriteringen i oljefordelingsarbeidet, som tidligere, var å holde de matvareproduserende industriene i gang. Ved diskusjonene var derfor naturligvis fiskerienes og landbrukets oljebehov representert ved møtet gjennom en representant for fiskeridirektøren og direktør Christie som ledet Produksjonskontoret til Landbruksdepartementet. I oljeutdelingssammenheng kan landet sies å ha vært delt i to grupper samsvarende med disse

---

²⁴⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 10. september 1918. *Møte til behandling av petroleumsrationeringen i kommende vinter i Kristiania haandverks- og industriforening den 10de september 1918.*

²⁴⁷ Ibid

²⁴⁸ Ibid

sektorene, kystdistriktene og landdistriktene. Å få brukt oljen så effektivt som mulig til å produsere så mye mat som mulig var det overhengende målet til direktoratet, men fettdirektøren måtte balansere mellom interessene til de to gruppene. Amtmann Lambrechts, som representerte amtsoljerådet landdistriktet Kristians amt, hevdet at fiskeriene ble fordelaktig behandlet ved utdelingen i det først rasjoneringsåret ved møtet 18. august. Han mente det var urettferdig at man i innlandsdistriktene satt i mørke om vinteren slik at man i kystdistriktene kunne spise eller tjene penger på fisk. Ironisk påpekte han at det kom mye informasjon om tilgangen på fersk fisk fra direktoratets side, men ingen fisk:

«...hvis vi bare kunde leve av papir og sirkulærer, var det ingen sak.»²⁴⁹

Graden av rivalisering mellom de to gruppene kan ses som en bidragsytende faktor til en mer effektiv fordeling fra direktoratets side. Det sørget for at både kyst- og innlandsinteressene var representert av høyrøstede stemmer og enhver utdeling til den ene gruppen ble analysert med mistenkelige øyne av medlemmene i den andre.

For å legge til grunn hovedlinjene ved rasjoneringsplanen ble det ved møtet 10. september oppnevnt en komite. Denne komiteen skulle gå gjennom den innkomne statistikken slik at man fikk en bedre oversikt over landets petroleumsbehov. Komiteen bestod av fire medlemmer, fabrikkeier Sandnes fra Tromsø Stift representerte kystdistriktene, direktør Haakon Kierulf fra Kristiania Stift representerte innlandsdistriktene og direktørene Andresen og Christiani for å representere henholdsvis Standard-gruppen og Royal Dutch/Shell-gruppen. Siden direktør Andresen skulle reise bort var det hovedsakelig kontorsjef Finborud fra Østlandske som representerte den førstnevnte gruppen selskaper.²⁵⁰ I utgangspunktet var det ønskelig med en tremannskomite, med kun en representant for petroleumsindustrien. Direktør Andresen forklarte at dette var umulig da de norske selskapene representerte to verdensorganisasjoner.

En av de viktigste endringene i rasjoneringspolitikken etter møtene på høsten 1918 var å samle oljeutdelingsmyndigheten i veldig stor grad hos amtsoljerådene. Tidligere var utdelingen delt i forhold til hva slags forbruk det var snakk om, fiskere kunne for eksempel få petroleum fra Fiskedirektøren og bønder kunne få direkte fra Landbruksdepartementet.

---

²⁴⁹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918.*

²⁵⁰ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 10. september 1918. *Møte til behandling av petroleumsrationeringen i kommende vinter i Kristiania haandverks- og industriforening den 10de september 1918.*

Heretter skulle Fettdirektoratet dele ut petroleum til statsinstitusjonene og til amtsoljerådene, ellers skulle amtsoljerådene stå for utdelingen. Selv om bensinutdelingen i stor grad fortsatt var direkte fra direktoratet, fikk nå hvert amtsoljeråd en egen bensinbeholdning for mindre utdeling av startbensin til båter og biler.²⁵¹ Å sentralisere petroleumsutdelingen på amtsoljerådene hender førte til en mer effektiv bruk av de oljebeholdningene man hadde tilgjengelig i Norge. Tidligere hadde det vært dårlig oversikt siden utdelingsmyndigheten var spredt på flere ulike statlige institusjoner, dette førte i noen tilfeller til at personer eller bedrifter som allerede hadde fått utdelt petroleum fra en statlig instans, senere også fikk tildelt petroleum av et annet statlig organ. En fisker kunne for eksempel få utdelt petroleum fra sitt kommunale provianteringsråd fra kommunens tildelte petroleum fra amtsoljerådet, mens samme fisker allerede hadde søkt om petroleum og fått av Fiskedirektoratet uten av de kommunale provianteringsmyndighetene var klar over dette. Bedre oversikt over hva som var utdelt gjorde det også enklere for lokale provianteringsmyndigheter å kontrollere at utdelingen fulgte bestemmelsene satt av sentraladministrasjonen.

Kap. 5.4 – Petroleumsrasjoneringen vinteren 1918-1919

Firemannskomiteen arbeidet raskt og leverte sitt forslag til en ny rasjoneringsplan kun fire dager etterpå, den 14. september.²⁵² På grunn av problemer knyttet til tonnasje mente Fettdirektør Sollied at man måtte regne med mindre enn det tillatte kvantumet på 76 500 tonn frem til våren. Rasjoneringsplanen utformet av komiteen i september tok derfor utgangspunkt i at man fikk regelmessige leveranser av petroleum, og et totalt kvantum på 40 000 tonn. Det ble avsatt betraktelig mer til husbelysning enn året før. Ved vinteren 1917-1918 ble det utdelt 4 kg per måned per husstand til husbelysning, mens for vinteren 1918-1919 var det planlagt å dele ut mer i de mørkeste vintermånedene. Som vi ser på Figur 5.4.1 var det planlagt å utdele mest i desember.

---

²⁵¹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Skriv fra Statens Fettdirektorat angående petroleumsrasjoneringsplanen 1918-1919.*

²⁵² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Beretning om petroleums og benzinavdelingens virksomhet i 2det halvår 1918. Petroleum.* Side 1

Figur 5.4.1. Petroleum til husbelysning for vinteren 1918-1919. For alle amt fra og med Nordland var kvantumet 1 kg høyere per husstand per måned. Målt i kilo per husstand per måned.²⁵³

MÅNED	KVANTUM
<i>OKTOBER</i>	4
<i>NOVEMBER</i>	5
<i>DESEMBER</i>	6
<i>JANUAR</i>	5
<i>FEBRUAR</i>	4
<i>MARS</i>	2

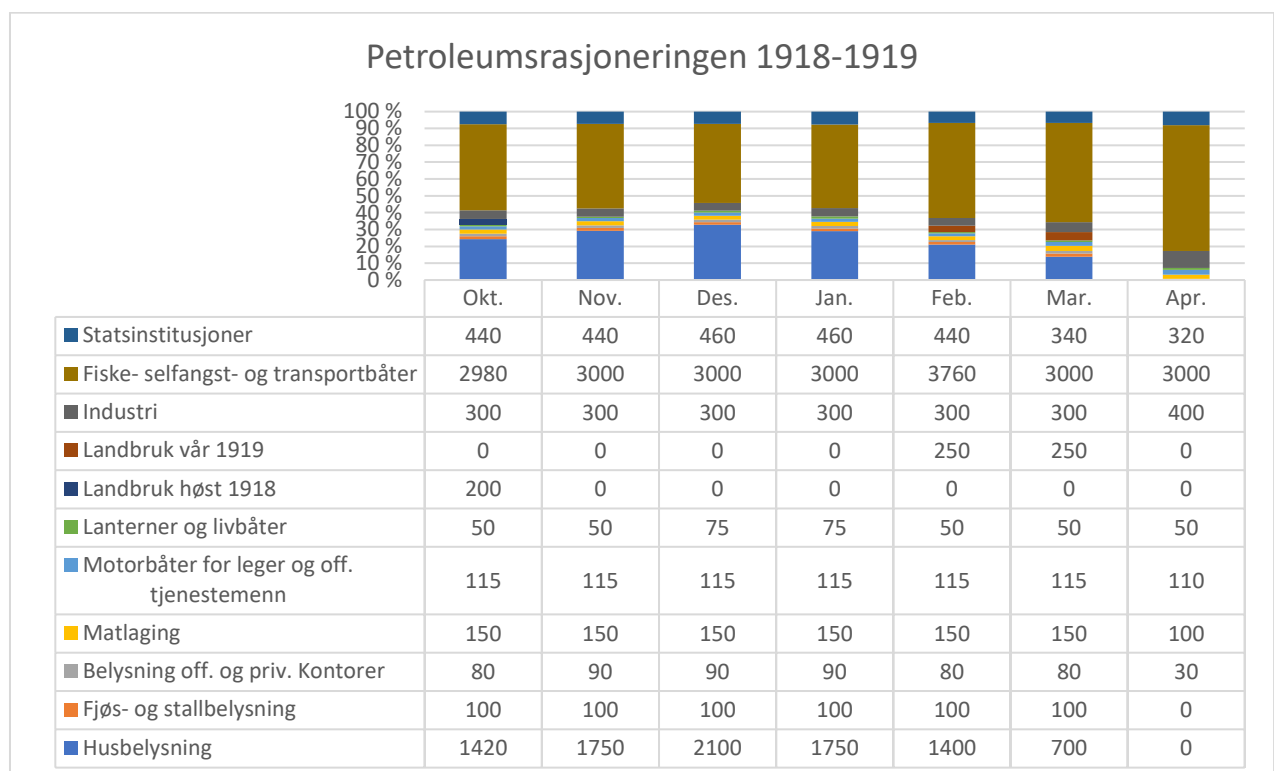
På lik linje med året før fikk de nordligste amtene en kilo ekstra til belysning ettersom mørketiden var lenger der enn ellers i landet. Årsaken til at det ble utdelt mest i desember skyldtes nok i stor grad at direktoratet og amtsoljerådene ønsket å unngå at folk satt i mørket under julefeiringen. Dette kunne man ikke tilgodese året før ettersom petroleumsbeholdningen var mye lavere da. Økt prioritering av husbelysningen i petroleumsrasjoneringsen under vinteren 1918-1919 skyldes to faktorer. Først og fremst var mesteparten av klagen fra provianteringsrådene og amtsoljerådene knyttet til mangel på belysning sist vinter, ved forhandlingene i august og september var det derfor et sterkt press fra amtsoljerådsrepresentantene for å øke belysningskvantumet. Den andre grunnen, som gjorde det enkelt for sentraladministrasjonen å godta kravene til amtsoljerådsrepresentantene om forøket belysningspetroleum, var at man simpelthen hadde langt større petroleumsvolum disponibelt enn året før.

I den siste perioden av petroleumsrasjoneringsen var forholdene betraktelig bedre enn de hadde vært under den første rasjoneringsperioden. Under vinteren 1917-1918 ble det totalt utdelt cirka 12 000 tonn, mens rasjoneringsplanen for vinteren 1918-1919 hadde som utgangspunkt et totalt kvantum på 40 000 tonn. Dette gjorde det enklere å tilgodese petroleum til nytteområder som amtsoljerådene rapporterte hadde fått for lite året før, som for eksempel belysning. På Figur 5.4.2 ser vi hvordan petroleumsutdelingen var fordelt på de ulike nytteområdene. Det er hovedsakelig to forbrukskategorier som trumfer alle de andre, fiskeriene og husbelysningen. Petroleumfordelingen til fiskeriene er den klart største kategorien, og vi kan se at i april 1919 utgjorde den tiltenkte utdelingen til fiskeriene etter

²⁵³ St.med. nr. 14. (1922) Om Industriforsyningsdepartementets virksomhet. *Beretning om petroleums- og benzinavdelingens virksomhet i 2det halvaar 1918*. Side 140

planen cirka 75 % av den totale petroleumutdelingen. Selv om petroleumstrasjoneringsplanen ble avsluttet før utdelingen i april viser rasjoneringsplanen den klare prioriteringen av fiskeriene, i tillegg til hvor petroleumsslukende fiskeflåten var blitt i 1918-1919. Noe overraskende er at det ble særdeles lite utdelt til den andre viktige matvareindustrien, landbruket. Hovedsakelig handler dette om at landbruket krevde mye mindre petroleum i forhold til fiskeriene, snarere enn en nedprioritering av landbruket. Landbruksinteressene var som nevnt godt representert gjennom direktør Kierulf på firemannskomiteen i utformingen av rasjoneringsplanen. Dette kan også tyde på at motordrift ikke var like utbredt i landbrukssammenheng som i fiskerisammenheng enda.

Figur 5.4.2. Petroleumstrasjoneringsplanen fra oktober 1918 til april 1919, utformet av firemannskomiteen og Statens Fettdirektorat i september 1918. Viser prosentvis andel av de ulike forbruksområdene. Målt i tonn.²⁵⁴

Det ble gjort visse endringer i løpet av vinteren ettersom ulike omstendigheter krevde det. Endringene var hovedsakelig knyttet til de to største kategoriene, hvor det krevdes mer enn først antatt til belysning av hus, fjøs og staller. Ekstrakvantumet til belysning ble trukket fra andelen som var tiltenkt fiske-, selfangst- og transportbåtene for januar. Etter nye oljeleveranser i løpet av januar fikk fiskeriene en større rasjon enn kvantumet i

²⁵⁴ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Petroleumsutdelingsplaner fra Statens Fettdirektorat for oktober 1918 til april 1919.*

rasjoneringsplanen. Det var særlig petroleum til belysning av fjøs som krevde mer enn først forventet. I februar og mars ble det derfor fra Petroleums- og Bensinavdelingen utskrevet tillatelser for å ta ut mer petroleum enn det fastsatte kvantum etter rasjoneringsplanen. I februar ble det utskrevet cirka 350 tonn mer og i mars cirka 400 tonn mer.²⁵⁵ Petroleums- og bensinavdelingen skrev derfor ut mer petroleum i februar og mars enn hva som var planlagt etter rasjoneringsplanen utformet i september 1918. Dette medførte allikevel ingen reduksjon i petroleumsbeholdningene ettersom selskapene fikk nye leveranser med tankskip med hyppigere intervaller fra og med januar 1919. I tillegg viste det seg at mye av det utskrevne volumet aldri ble hentet ut av forbrukerne.

Bensinrasjoningens siste fase

I andre halvår av 1918 gjaldt de samme bestemmelsene knyttet til bensinrasjoningene som tidligere. Forbruket økte i forhold til det første halvåret av 1918. På Figur 5.4.3 kan vi se at det er særlig mot slutten av året bensinforbruket øker voldsomt, mens det månedlige bensinforbruket i andre halvdel av 1918 kun er cirka 10 tonn høyere enn det anslåtte månedlige bensinforbruket på 147 tonn i første halvdel av 1918.

Figur 5.4.3. Den månedlige bensinutdelingen fra juli 1918-februar 1919, samt bensinleveranser fra tilhørende tankskip i samme periode. Målt i tonn.²⁵⁶

MÅNED	UTDELT	BENSINLEVERANSER	BENSINBEHOLDNING
JULI	122	Conrad Mohr, 728	741
AUGUST	96		1 251
SEPTEMBER	88	Conrad Mohr, 761	1 924
OKTOBER	151		1 773
NOVEMBER	166	Hamlet, 739	2 346
DESEMBER	321		2 025
JANUAR	394		1 631
FEBRUAR	436		1 195
TOTALT	1 774	2 228	
GJENNOMSNIITT	221 (157 for andre halvdel av 1918)		

²⁵⁵ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Beretning om Petroleums- og bensinavdelingens virksomhet i 1ste halvår 1919.*

²⁵⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Beretning om petroleums og benzinavdelingens virksomhet i 2det halvår 1918. Benzin.* Side 4

Forbruksmønsteret henger sammen med den forbedrede forsyningssituasjonen og endringer i rasjoneringsvirksomheten. På Figur 5.4.3 kan vi se at det etter juli kom regelmessige leveranser av bensin hver annen måned. Utdelingen er en del lavere i august og september, noe som antakeligvis skyldes at diskusjonene rundt neste vinters oljerasjonering foregikk da. Sentraladministrasjonen ville trolig holde igjen så mye som mulig før man kom til enighet om den videre rasjoneringen. Økningen fra og med oktober skyldes at rasjoneringsplanene var kommet på plass, i tillegg hadde amtsoljerådene fått medhold fra fettdirektør Sollied til å dele ut startbensin og hvert råd fikk en bensinbeholdning til disposisjon. Den voldsomme økningen fra og med desember skyldes delvis at det ble utlevert så mye som nødvendig til legene for å drifte sine biler i forbindelse med spanskesyken, delvis på grunn av at Petroleums- og bensinavdelingen fra 1. desember åpnet opp for næringskjøring²⁵⁷ ettersom bensinbeholdningene hadde blitt så store siden juli.²⁵⁸ Som vi ser på Figur 5.4.3 vokste bensinbeholdningen betraktelig over halvåret etter at oljeimporten kom i gang igjen.

I desember var beholdningene blitt såpass store etter den strenge rasjoneringen og jevnlig oljeleveranser, at Petroleums- og bensinavdelingen løsnet den strenge utdelingen noe. Fra desember til februar kom det ingen nye leveranser, men bensinbeholdningene var blitt forholdsvis store og selskapene rapporterte til Industriforsyningsdepartementet at nye leveranser var forventet i nærmeste fremtid. Departementet valgte derfor å oppheve forbudet mot bruk av flytende drivstoff den 31. januar 1919.²⁵⁹ Folk kunne heretter lovlig bruke av sine egne private bensinbeholdninger igjen. På bakgrunn av bensinbeholdningenes størrelse og at man ventet ytterligere leveranser, besluttet Industriforsyningsdepartementet deretter i samråd med petroleumsselskapene å oppheve bensinrasjoneringen fra og med 1. mars 1919.²⁶⁰

Avslutningen på petroleumsrasjoneringen

I løpet av februar og mars viste det seg at ikke alt det utskrevne volumet av petroleum ble hentet hos petroleumsselskapene. Petroleumsselskapenes statistikker per 1. mars 1919 viste at det i februar kun ble tatt ut rundt 4 000 tonn, til tross for at direktoratet hadde utskrevet nesten 7 000 tonn totalt. En lignende situasjon utviklet seg for beholdningene av råolje, mye av det utskrevne kvantumet ble liggende igjen hos selskapene. Ettersom behovet så ut til å være mye

---

²⁵⁷ Drosje, vare- og lastebiler.

²⁵⁸ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Beretning om petroleums og benzinavdelingens virksomhet i 2det halvaar 1918. Benzin.* Side 4

²⁵⁹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Beretning om Petroleums- og bensinavdelingens virksomhet i 1ste halvaar 1919. Benzin.*

²⁶⁰ Ibid

mindre enn hva direktoratet trodde, og fordi selskapenes beholdninger økte med mer hyppigere leveranser fra januar 1919, valgte Industriforsyningsdepartementet etter samråd med petroleumsselskapene over deres forventede petroleumsleveranser, å oppheve rasjoneringsen på råolje fra og med 15. februar og petroleumsrasjoneringsen fra og med 1. april.²⁶¹ Bestemmelsene gitt ved kgl.res. av 9 februar og 12. april 1917, som omhandlet statens myndighet til den «...bedste utnyttelse av petroleums og benzin» og «...enerett for staten til kjøp og anden formidling av flytende brændsel», ble derimot ikke opphevet.²⁶² Etter Amerikaoverenskomsten var staten pliktig til å kontrollere at den amerikanske oljen som kom til Norge gjennom denne avtalen ble brukt til innenlands forbruk. Krigen var over og oljeimporten var kommet i gang igjen, men beholdningene var enda ikke store nok til at staten syntes det forsvarlig å slippe petroleumshandelen helt fri igjen. Man ville nok også unngå at det oppstod ny mangel på petroleum og bensin etter store oppkjøp etter at rasjoneringsen ble opphevet.

Kap. 5.5 – Konklusjon: Økt statlig kompetanse og minskende innflytelse fra næringslivet

Oljerasjoneringsvirksomheten frem til høsten 1918 var preget av manglende retningslinjer for utdeling, uklare avgrensninger av myndighetsområdene til de statlige organene og liten oversikt over hva som ble utdelt. På forslag fra næringslivet forsøkte staten å bedre forsyningssituasjonen ved å utforske mulighetene for å produsere substituttvarer, men denne politikken kan ikke sies å ha vært effektiv. Ingen av substituttene som kunne produseres kun ved innenlandske ressurser ble brukt i særlig utstrakt grad. Man klarte likevel å få bensinbeholdningene til å strekke lenger gjennom blandingsproduktene Petrobenz og Vallol, produsert av Østlandske og Vallø. Det første rasjoneringsåret var slik sett en slags prøveperiode for rasjoneringsmyndighetene, hvor man gjorde seg mange erfaringer som var nyttige i den siste fasen av oljerasjoneringsen.

Direktørene for petroleumsselskapenes innflytelse i rasjoneringspolitikken minsket ettersom statens kompetanse økte. Ved utformingen av rasjoneringsplanen på høsten i 1918 tok staten en mer aktiv rolle gjennom representanter fra amtsoljerådene. Statens mer aktive

---

²⁶¹ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Petroleumsrasjoneringsen, skriv fra Statens Fettdirektorat vedrørende petroleumsselskapenes beholdninger 1. mars 1919.*

²⁶² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Utskrift av protokoll over møtet i Fettdirektoratet 19. februar 1919 angaaende rasjoneringsen av petroleum og benzin.*

rolle i planleggingsfasen skyldtes også at selskapenes salgsstatistikker var et dårlig utgangspunkt for en fordeling basert på tidligere forbruk.

To viktige faktorer gjorde petroleumsrasjoneringen gjennom vinteren 1918-1919 mer overkommelig. For det første skyldtes det endringene staten gjorde i planleggingsfasen på bakgrunn av de erfaringene amtsoljerådene hadde gjort seg i den første rasjoneringsfasen. Den andre og viktigste årsaken var at den totale disponible petroleumsbeholdningen var langt høyere i 1918 enn året før.

Kapittel 6 – Næringslivets begrensede handlingsrom

Hittil har vi analysert hvordan oljerasjoneringen fra 1917 til 1919 ble planlagt og gjennomført fra statens side. I dette kapitlet skal vi se nærmere på hvordan de ekstraordinære forholdene under krigen påvirket den norske petroleumsindustrien. De statlige inngrepene ovenfor næringslivet, både fra norske og utenlandske myndigheter, var svært omfattende. Hvilke begrensninger ble satt på petroleumsindustrien av utenlandske myndigheter og hvilke inngrep kom fra norske myndigheter? Hvordan påvirket det statlige inngrepene det norske petroleumsmarkedet og hvilke konsekvenser fikk dette for industrien etter krigen?

Kap. 6.1 – Krigens utfordrende vilkår

Vanskelige importvilkår og økt statlig regulering og inngripen i det private næringsliv preget Norge i krigsårene. Dette satt sterke begrensninger på virksomheten til de norske petroleumsselskapene og fikk store konsekvenser for petroleumsindustrien i Norge. Særlig de to siste krigsårene var preget av sterk statlig kontroll av petroleumsselskapenes beholdninger, salg og leveranser. Allikevel var det ikke kun norske myndigheter som satte begrensninger på forretningsvirksomheten til selskapene. Krigsårene var også preget av økt utenlandsk statlig innflytelse på det norske forretningslivet, særlig fra britisk side. Provianteringsarbeidet i Norge måtte hele tiden arbeide innenfor rammene satt av allierte blokademyndigheter. Rammer som ble mindre og mindre ettersom krisetiden fortsatte og Ententen strammet grepet rundt importen til nøytrale land for å forhindre at varene havnet i Tyskland.

Britisk innflytelse

Av utenlandsk innflytelse var det først og fremst britiske myndigheter som satte begrensninger på den norske petroleumsindustrien. Et av inngrepene var den såkalte «britiske svarteliste». Norske firmaer og personer som ikke forholdt seg til de britiske importbestemmelsene risikerte å bli svartelistet, disse ble nektet adgang til britiske bunkersstasjoner og varene deres kunne bli beslaglagt. Petroleumsselskapene kunne ikke handle med selskaper som var svartelistet, og måtte sørge for at varene deres havnet hos slike selskaper, verken direkte eller indirekte.²⁶³ Britiske myndigheter hadde bredt innsyn i næringslivet gjennom bransjeavtaler og lignende, samtidig oppstod et angiversystem basert på innrapportering fra nordmenn.²⁶⁴ Listen ble stadig utvidet til å inkludere flere og flere navn og representerte i 1917 en betydelig begrensning på oljeomsetningen, ettersom selskapene var

---

²⁶³ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Diverse meddelelser fra NEMAK til sine kunder i 1917 om hvilke firmaer eller personer de ikke kunne handle med ettersom de stop å den britiske sorteliste.*

²⁶⁴ Vogt, 1938: 139

forhindret fra å handle med alle som befant seg på listen.²⁶⁵ Angiversystemet var sårbart for misbruk av skruppelløse handelsmenn som ville kvitte seg med konkurrenter.²⁶⁶

Konsekvensene for oljeomsetningen følt av den britiske svartelisten var slik sett et statlig initiativ, men i praksis var begrensningen påvirket av krefter i det norske næringslivet.

Alliert blokadepolitikk satte en stopper for videresalg av oljeprodukter som kom til Norge. Selskapene ble tvunget til å gi erklæringer til britiske myndigheter om at varene de fikk importert til Norge ikke ble fraktet ut av landet igjen, og forpliktet seg til å sørge for at ingen av varene ville bli brukt til å skade Storbritannia eller dets allierte, være seg direkte eller indirekte. Brudd på denne garantien forpliktet selskapet til å betale et beløp tilsvarende det dobbelte av de utførte varene verdi til Norske Røde Kors. I tillegg måtte salg av oljeprodukter i kvantum over tre fat attesteres av Finansdepartementet.²⁶⁷ Handelsbegrensningene satt av garantierklæringene inkluderte all handel med firmaer eller personer som befant seg på den britiske svartelisten. Som vi så i kapittel 4 innførte Provianteringsdirektoratet en mild rasjonering av petroleum i februar 1917, men at forsyningssituasjonen i forhold til petroleum var relativt normal fra april til august. Garantierklæringen viser at norske myndigheter allikevel hadde en viss kontroll over oljeomsetningen fra mai 1917, gjennom Finansdepartementets overoppsyn ved store salg av oljeprodukter. Samtidig førte de statlige inngrepene i petroleumsselskaperenes forretningsvirksomhet til et betraktelig økt arbeidsomfang. Det var ikke direkte statlig kontroll over småsalg direkte til forbrukerne, men betingelsen av skriftlige erklæringer ved alle salg skapte mye papirarbeid.

Statlig kontroll

Ved begynnelsen av 1917 skaffet norske provianteringsmyndigheter seg økende kontroll over petroleumsindustrien. Som nevnt var det i 1917 en betraktelig reduksjon i oljeimporten, og på grunn av usikkerheten knyttet til forsyningssituasjonen ble viktig for staten å øve mer kontroll over de oljebeholdningene som fantes i landet. Bensin ble først påvirket på grunn av de relativt små bensinbeholdningene som fantes hos selskapene og den høye etterspørselen på våren 1917. I mai utgjorde det utleverte bensinkvantumet en tredjedel av den totale bensinbeholdningen, Provianteringsdepartementet innførte derfor rasjonering av bensin.

---

²⁶⁵ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Diverse saker fra 1/1 1917. Diverse meddelelser fra NEMAK til sine kunder over hvilke selskap og personer som er svartelistet.*

²⁶⁶ Vogt, 1938: 140

²⁶⁷ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Diverse saker fra 1/1 1917. Garantierklæring knyttet til importerte varer fra Vacuum Oil Company.* Side 387

Innføringen av rasjonerings på bensin i mai 1917 var et vendepunkt i norske myndigheters oljeprovianteringspolitikk, det var den første harde begrensningen på petroleumsindustrien av den norske stat. De britiske garantierklæringene og petroleumsrasjonerings i februar 1917 var myke begrensninger i forhold. Fra 12. mars hadde Provisjonsdepartementets bestemmelser krevd at bensinsalg bare skulle skje ved skriftlig erklæring fra kunden om størrelsen på hans beholdning, i tillegg ble det ulovlig å utlevere bensin som sammen med kjøperens allerede eksisterende beholdning oversteg hans behov for 14 dager.²⁶⁸ Ved å tvinge petroleumsselskapene og oljeforhandlerne til å kreve slike erklæringer ved bensinsalg kunne departementet følge med på bensinbeholdningen, samtidig som at departementet forsøkt å bremse store svingninger i bensinbeholdningen ved å hindre særlig store salg. Inngrepene til den norske stat tok innledningsvis sikte på å holde kontroll og oversikt over bensinbeholdningene til selskapene. Dette hang sammen med krav fra britiske myndigheter om å levere inn nøyaktige oversikter over det innenlandske behovet gjennom bransjeavtaler. I 1918 hadde den britiske regjeringen 55 slike avtaler med norske bransjeforeninger.²⁶⁹ Først da beholdningene ble urovekkende lave i mai begynte provianteringsmyndighetene å gå mer drastisk til verks.

Kap. 6.2 – Petroleumsselskapenes innflytelse

Vendepunktet i oljeprovianteringspolitikken i mai 1917 representerte også en mulighet for ikke-statlige aktører til å øve innflytelse på rasjoneringspolitikken. Siden petroleum og bensin fikk viktigere roller i provianteringsvirksomheten, førte de spesielle hensyn som måtte nå vises disse varegruppene til at staten fikk et kompetansebehov på disse områder. Provisjonsdepartementet hadde ved den milde rasjonerings i februar rådført seg med direktørene for petroleumsselskapene. Petroleumsselskapene ble involvert i den statlige rasjoneringspolitikken fra start ettersom staten selv ikke hadde noen kompetanse på området, og systemet derfor ikke ville fungere uten direktørenes hjelp.

Bensinmarkedet

Ved begynnelsen av bensinrasjonerings i mai gav departementet enda mer rom til ikke-statlige interesser i provianteringsarbeidet. Komiteen oppnevnt av Provisjonsdepartementet i mai 1917, og som senere ble til Bensinrådet bestod utelukkende av representanter fra næringslivet og ikke-statlige organisasjoner. Fra

---

²⁶⁸ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Diverse saker fra 1/1 1917.*

²⁶⁹ Berg, 1995: 196-197

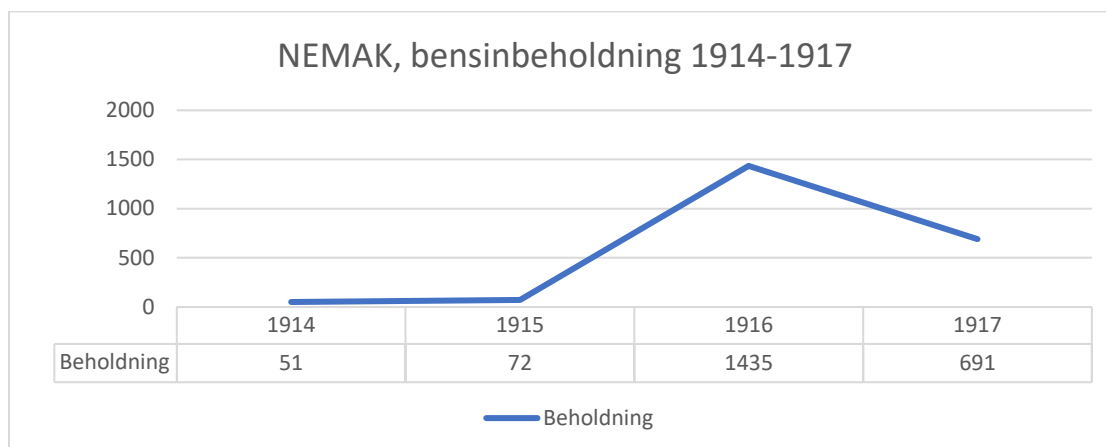
næringslivet var det direktørene Andresen og Hauan fra henholdsvis Østlandske og Vallø, de resterende representantene var fra ulike kjøretøyforeninger. På denne måten ble føringene i rasjoneringspolitikken i stor grad lagt av ikke-statlige aktører fra start. Med tanke på de utenlandske forbindelsene til de norske petroleumsselskapene er det bemerkelsesverdig at de to selskapene som var representert i Bensinrådet begge tilhørte Standard-sfæren, mens NEMAK var fraværende. Forklaringen på dette handler hovedsakelig om kompetanse.

Kildematerialet sier ingenting om utvelgelsen til komiteen, men ved å undersøke selskapets beholdninger av diverse oljeprodukter får vi et innblikk i hvilke markeder NEMAK var involvert i. Da vi undersøker utviklingen av NEMAK sin bensinbeholdning i krigsårene, ser vi på Figur 6.2.1 at det er ikke før i 1916 at selskapet har betydelige bensinbeholdninger. Ved å sammenligne Figur 6.2.1 med Figur 4.2.1 ser vi at NEMAK sin bensinbeholdning i januar 1916, 1 435 tonn, utgjorde rundt 68 % av alle selskapenes samlede beholdninger på 2 093 tonn. Dette viser at NEMAK fra og med 1916 var involvert i det norske bensinmarkedet, men også at selskapets kun hadde markedsført bensinprodukter i stor skala i cirka ett år da Bensinrådet ble opprettet av Provianteringsdepartementet i 1917. I en revisjonsrapport lagt frem av revisor Thomas J. Dybwad til direktør Christiani i januar 1917 om forholdene i selskapet, bemerket Dybwad alvorlige mangler. Blant annet at det var høy gjennomtrekk blant de ansatte,²⁷⁰ dette førte til at selskapet hadde et personale preget av kort erfaring og lav kompetanse. Det er allikevel rimelig å anta at dette ikke var en faktor i sammensetningen av Bensinrådet, fordi NEMAK ble involvert da departementet rådførte seg med direktørene ved den milde petroleumstrasjoneringsen i februar 1917. En veldig viktig årsak var nok manglende kunnskap fra statens side om forholdene selskapene imellom. Det er som nevnt usikkert i hvor stor grad det var kjent i 1917 at Vallø var inkorporert i Standard-sfæren. Direktøren for Østlandske, Andresen, måtte forklare for amtsoljerådsrepresentantene under møtet den 18. august 1918 at NEMAK representerte en annen utenlandsk oljeorganisasjon enn resten av de norske selskapene. En kombinasjon av lengre erfaring hos Østlandske og Vallø sammen med manglende innsikt i bransjen fra departementets side, bidrar til å forklare hvorfor NEMAK ikke var representert på Bensinrådet.

---

²⁷⁰ SAST, Pa 1521 - A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918.

Figur 6.2.1. Norsk-Engelsk Mineraloliekompani sin bensinbeholdning fra 1. januar 1914 – 1. januar 1917. Målt i tonn.²⁷¹

Gjennom Bensinrådet ble blandingsproduktene «Petrobenz» og «Vallol» tilbudt som alternative motordrivstoff. Dette er de to eneste blandingsproduktene som blir nevnt i kildematerialet om Bensinrådet, det er derfor usikkert om NEMAK ikke markedsførte noen alternative produkter til bensin eller om Andresen og Hauan brukte sin innflytelse i Bensinrådet til å fremme sine egne produkter. Gjennom sine verv i Bensinrådet hadde Andresen og Hauan stor innflytelse inntil rådets oppløsning i desember 1917. Både på rasjoneringspolitikken knyttet til bensin, men også på det norske motordrivstoffmarkedet ved å bruke rådet som markedsføringsplattform for sine egne produkter. I deres forsvar må det nevnes at rådets virksomhet var en suksess, godt hjulpet av de alternative blandingsdrivstoffene. En beregning gjort av selskapene i september 1917 viste at bensinforbruket hadde i snitt vært 515 tonn i måneden siden mai samme år, nesten 300 tonn under målet som hadde vært 800 tonn i måneden.²⁷²

Kap. 6.3 – Staten strammer grepet

Mellom april og august i 1917 satte Provianteringsdepartementet en begrensning på selskapenes virksomhet som forhindret salgene dere til å overstige salgsoppgavene fra 1916, bestemmelsen gjaldt ikke salg til statlige institusjoner. Dette innebar at oljeforhandlere ikke kunne motta eller rekvirere mer petroleum enn hva som ble mottatt i den tilsvarende måneden i 1916.²⁷³ For å få utlevert mer, for som vi har vært inne på i forrige kapittel var ikke alltid

²⁷¹ SAST, Pa 1521 - A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Norske-Engelsk Mineraolie Aktiveselskab. Beholdninger & Indkjøpspriser ved aarskifterne 1913/17*. Side 416

²⁷² RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv eske 18, mappe Benzin, pressemedelelser, 01.06-31.12, 1917. *Kopi av en pressemeddelelse fra Petroleum og Benzinkontoret med kommentarer fra kontorsjef Getz til Provianteringsdepartementet 4. juni 1917*.

²⁷³ SAST, Pa 1521 - A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Diverse saker. Meddelelse fra Norsk-Engelsk Mineralolie Aktieselskab til sine kunder, 11. april 1917*. Side 394

fjorårets salgsstatistikk noen god indikator på neste års forbruk, måtte forhandlerne søke om dispensasjon gjennom selskapene til Provianteringsdirektoratet. Opplysningene i de innsendte søknadene måtte godkjennes av tilhørende oljeleverandør, altså det petroleumsselskapet som vanligvis forsynte forhandleren. Søknader som ble sendt direkte til departementet ble uten unntak videresendt til det aktuelle selskapet for kontroll. På denne måten var petroleumsselskapene fra starten av 1917 i praksis et kontrolleringsorgan underlagt staten.

Da Ententemaktene stanset oljeimporten i august 1917 strammet staten grepet om oljeindustrien ytterligere. Uten jevnlig leveranser fra utlandet ville oljebeholdningene til selskapene raskt gå tomme uten en reduksjon i forbruket, Provianteringsdepartementet innførte derfor rasjonering fra og med 1. oktober 1917 etter samråd med direktørene Andresen, Philipsen og Christiani i september. Oljeprovianteringssituasjonen i september 1917 var atskillig mer kritisk siden man sto rett foran vinteren, da man i store deler av landet var helt avhengig av parafinolje for belysning og de største fiskeriene startet i januar-februar. Fra statens side gjaldt det derfor å handle raskt.

Amtsoljerådene ble etablert i hui og hast de første to ukene i oktober 1917. Rådene skulle gjøre rasjoneringen mer effektiv ved å være det statlige leddet for å fordele petroleum til de ulike amtene, slik at sentraladministrasjonen ikke trengte å ha direkte kontakt med alle de kommunale provianteringsrådene. Fra 1-14. oktober, mens det statlige rasjoneringsapparatet var i etableringsfasen, ble petroleumsselskapene og oljeforhandlerne pålagt å ta ansvaret for en stor del av rasjoneringsarbeidet av staten. Ved salg til sine kunder samlet de inn informasjon for amtsoljerådene som var i ferd med å bli etablert, samtidig skulle de passe på at kun personer som var utelukkende avhengig av petroleum til belysning og matlaging fikk utlevert petroleum. Hvordan selskapene og forhandlerne skulle overholde at «kun personer som var utelukkende avhengig av petroleum» fikk utdelt noe er vanskelig å si. Siden provianteringsmyndighetene på daværende tidspunkt hadde liten oversikt over oljeutdelingen, er det enkelt å se hvordan denne passusen hadde liten praktisk betydning.

Kap. 6.4 – Selskapenes handlingsrom

Det er i alle fall sikkert av rasjoneringsmyndighetene involverte direktørene for selskapene i oljerasjoneringen helt fra start, og deres samarbeid viste seg helt uunnværlig for å gjennomføre en effektiv rasjonering fra statens side. Den første rasjoneringsplanen ble utformet av direktørene i Østlandske, Vestlandske og NEMAK, henholdsvis Andresen, Philipsen og Christiani i september 1917. All oljerasjoneringen tok utgangspunkt i det totale

kvantumet av alle selskapenes beholdninger, det var derfor en grad av samarbeid med direktørene for Vallø og Norsk Amerikansk også.

Som arkitektene bak rasjoneringsplanleggingen hadde direktørene stor innflytelse på oljerasjoneringspolitikken i det første rasjoneringsåret. I kildematerialet ser det ut til forslagene direktørene la frem, i stor grad ble fulgt av Petroleums- og bensinkontoret. Oljeindustrien var jo tross alt relativt ukjent farvann for norske myndigheter i 1917, og den norske kompetansen var hovedsakelig konsentrert hos selskapene. De mindre justeringene ved rasjoneringsplanen i desember 1917 ble også godkjent av Petroleums- og bensinkontoret på forslag fra direktørene Andresen, Philipsen og Christiani. I det første rasjoneringsåret var rasjoneringsbestemmelsene et kraftig og svært begrensende statlig inngrep på oljeindustrien, allikevel førte kompetansebehovet i statens oljerasjoneringspolitikk til at direktørene for selskapene i veldig stor grad styrte den politikken som ble ført.

I den siste fasen av rasjoneringen fikk ikke direktørene like fritt spillerom til å legge føringene for rasjoneringspolitikken. Etter et år med rasjonerering hadde provianteringsmyndighetene gjennomgått organisasjonsendringer og amtsoljerådene hadde gjort seg noen erfaringer. På bakgrunn av disse erfaringene valgte Fettdirektoratet å gjøre endringer ved planleggingen av neste vinters rasjonerering. Informasjonen som dannet grunnlaget for rasjoneringspolitikken i 1917 hadde vist seg å være dårlig, denne informasjonen var basert på selskapenes salgsstatistikker. Hovedproblemet ved å bruke selskapenes salgsstatistikker som grunnlag var at det kanskje gav et godt bilde på den totale oljeomsetningen i landet, men var et dårlig utgangspunkt for en fordeling til de ulike amtene. Amtsoljerådene hentet derfor inn ny statistikk fra de kommunale provianteringsrådene. Samtidig syntes fettdirektør Sollied i samråd med amtsoljerådsrepresentantene at det var viktig at fiske- og landbruksinteressene var representert i dette års rasjoneringsplanleggingskomite. Petroleumsindustrien var i denne komiteen representert ved direktørene Andresen og Christiani, noe som skyldtes at provianteringsmyndighetene i større grad var blitt klar over sammensetningen og de utenlandske interessene som var representert i industrien. Fettdirektør Sollied og stiftsrepresentantene ville i utgangspunktet bare ha en enkelt representant fra oljeindustrien i komiteen for å gjøre arbeidsutvalget så lite og effektivt som mulig, men etter at direktør Andresen forklarte dem hvordan forholdene mellom de ulike norske selskapene var gikk de med på to. Fettdirektør Sollied sin ettergivenhet ovenfor dette ønsket fra selskapene, viser at staten var innstilt på et vennlig og imøtekommende samarbeid med selskapene.

Sammensetningen av den andre petroleumstrasjoneringskomiteen avslører en annen viktig utvikling i oljerasjoneringspolitikken. Rasjoneringsmyndighetene lente seg ikke lenger på direktørene alene, men var selv representert i utformingen av rasjoneringsplanen gjennom amtsoljerådsrepresentantene Sandnes og Kierulf. I takt med at rasjoneringsmyndighetene fikk mer erfaring og mer kompetanse på oljefordelingsområdet ble innflytelsen til direktørene svekket. Fra statens side var man ikke lenger like avhengig av direktørenes kompetanse i den siste perioden av rasjneringen, deres innflytelse på oljerasjoneringsvirksomheten ble derfor svekket.

Bak samarbeidet mellom staten og næringslivet lå hele tiden den uuttalte trusselen om statsmonopol som Hornsrud indirekte gav til statsminister Gunnar Knudsen i 1916. Med de utvidede myndighetene til de statlige provianteringsorganene hadde ikke selskapene noe annet valg enn å samarbeide. I alle fall ikke om de ønsket å beholde en viss autoritet over sine egne oljebeholdninger. Samarbeidsviljen til direktørene i den statlige oljerasjoneringspolitikken må ses i kontekst av alternativet, som kunne være statlige beslag av selskapets beholdninger. Ved å samarbeide med rasjoneringsmyndighetene kunne direktørene påvirke den statlige rasjoneringspolitikken. At situasjonen var fremtvunget av de ekstraordinære forhold på grunn av verdenskrigen, og at disse forholdene var midlertidige gjorde det nok også enklere for direktørene og godta rasjoneringsbestemmelsene.

Kap. 6.5 – Konkurransen

Inntil BP etablerte seg på det norske petroleumsmarkedet i 1920-1921²⁷⁴, var de to eneste store konkurrentene i Norge: Royal Dutch Shell-gruppen representert av NEMAK og dets datterselskaper i Finnmark, Lofoten og Ålesund²⁷⁵ og Standard-gruppen representert av de fire andre petroleumsselskapene Østlandske, Vestlandske, Norsk-Amerikansk og Vallø. De to verdensorganisasjonene var også bitre konkurrenter i en rekke andre markeder rundt om i verden. De ekstraordinære forsyningsforholdene under krigen påvirket konkurransen i det norske petroleumsmarkedet. Da Ententemaktene fastsatte et maksimums oljeimportkvantum i 1918²⁷⁶, ble selskapene tvunget til å samarbeide og komme til enighet om hvordan de skulle dele det tillatte importkvantumet mellom seg.

---

²⁷⁴ Sandvik & Storli, 2020: 11

²⁷⁵ SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002: Sjefskorrespondanse, 1917-1918. *Svartelegram fra direktør Christiani til grossisten Gunnar Birkeland i Trondheim omhandlende sistnevntes forespørsel om å være eneforhandler av NEMAK sine produkter på Nordvestlandet og Nord-Norge*. Side 540

²⁷⁶ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 18. august 1918. *Møte av repræsentanter for amtsoljeraadene fredag 18. august 1918*.

I andre halvdel av 1918 hadde importen kommet i gang igjen og etter Amerikaoverenskomsten kunne det til Norge, mellom 10. mai 1918 – 10. mai 1919, importeres inntil 76 500 tonn oljeprodukter. Frem til rasjoneringen opphørte på våren 1919 ble derfor oljeleveransene som kom til landet delt mellom selskapene.²⁷⁷

Ved å se på Figur 6.5.1 ser vi at USA var den klart ledende eksportøren av petroleumsprodukter til Norge i krigsårene. Vi kan også se at den amerikanske petroleumsimporten vokste i krigsårene, fra å utgjøre 73 % av det totale importvolumet før krigen i 1913, til å utgjøre hele 90 % i 1918. Petroleum fra Romania utgjorde en betydelig andel av importen i 1914, men forsvant helt etter krigsutbruddet. Vi kan også se at petroleum fra Sør-Amerika ble en viktig importkilde i løpet av krigen. I rasjoneringsårene 1917 og 1918 kom det betydelige mengder petroleum til Norge fra Tyskland. Statsråd Hauan hevdet ved møtet for stiftsrepresentantene den 10. september 1918, om den tyske petroleumen at den: «*volder oss meget stort besvær*»²⁷⁸. Petroleumsimporten fra Tyskland ble trukket fra importvolumet på 76 5000 tonn fra Amerikaoverenskomsten, men rasjoneringsmyndighetene rådet ikke over den.

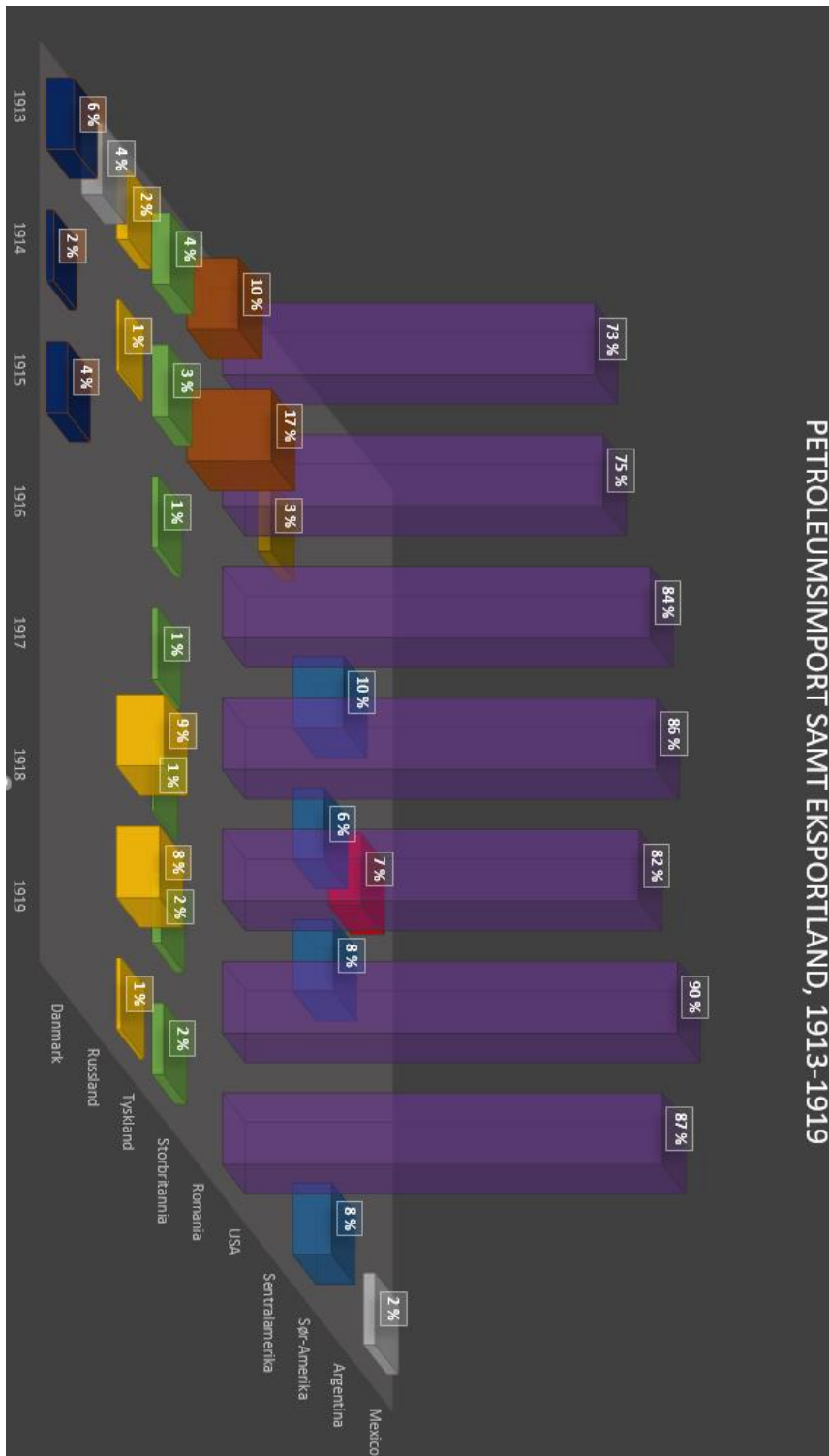
Av kildematerialet høres det ut som at rasjoneringsmyndighetene var forsiktige med å regulere innførselen av denne tyske petroleumen, det står dog ikke noe om årsaken til dette. Den tyske petroleumen er kun nevnt i det kildematerialet jeg har brukt i denne oppgaven, så jeg har ikke klart å finne årsaken til at Norge fikk petroleum fra Tyskland i 1917 og 1918.

---

²⁷⁷ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Petroleum. *Telegram fra direktør Andresen, Østlandske Petroleumscopagn, til Statens Fettdirektoratet den 20. juni 1919 med oversikt over importen fra USA.*

²⁷⁸ RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv 5, mappe: Møtereferat 10. september 1918. *Møte til behandling av petroleumsrasjoneringen i kommende vinter i Kristiania haandverks- og industriforening den 10de september 1918.*

Figur 6.5.1. Prosentandel av petroleumsimport til Norge fordelt på eksportland 1913-1919. Eksportland som utgjorde mindre enn 1 % av den totale årlige importen er utelatt.²⁷⁹

²⁷⁹ SSB, Utenrikshandel. *Norges handel. Innførselsmengder av viktigere varer fra de forskjellige utenrikske steder.* Utvalgte år 1913-1919.

Kap. 6.6 – Konklusjon: Konsekvenser for den norske petroleumsindustrien

Utfordrende forsyningsvilkår og omfattende statlige inngrep, spesielt i de to siste krigsårene, satte sterke begrensninger på forretningsvirksomheten til petroleumsselskapene. Problemene som meldte seg i forbindelse med mangelen på petroleum og bensin førte til at norske myndigheter fikk et behov for å sette seg inn i petroleumsindustrien. Norske politikere kunne ikke lenger være blinde ovenfor en industri som var så stor betydning for stor del av befolkningen.

Statens proviantering var orientert mot å holde de matvareproduserende industriene i gang, samtidig som at en stor del av befolkningen var avhengig av petroleumsindustrien for å ikke bli sittende i mørket om vinteren. Selskapenes manglende evne til å møte disse behovene fra og med vinteren 1915-1916, førte til økende statlig innblanding i industrien. De statlige inngrepene var særlig omfattende fra 1917 til og med første halvdel av 1919.

Handelsbegrensningene i krigsårene førte også til et skifte i petroleumsimportmarkedet. Norge ble i enda større grad enn tidligere avhengig av olje fra USA. Dette var ikke unikt for petroleumsindustrien, men henger sammen med en større trend hvor landet i større grad ble avhengig av amerikanske import for en rekke varegrupper.

Forsyningsvanskene knyttet til olje førte til at norske myndigheter blandet seg inn i petroleumsindustrien utenfor landets grenser. Siden 1892 hadde mye av oljeimporten til Norge gått gjennom det danske selskapet DDPA. Norske myndigheter ønsket å få en slutt på at oljen gikk gjennom Danmark før den kom til Norge i november 1917. Den norske Standard-gruppen ble truet med statsmonopol om ikke det ble gjort endringer i organisasjonsstrukturen deres. Norske myndigheters inngripen resulterte i at den norske gruppen av Standard-tilknyttede selskaper ble knyttet nærmere Jersey Standard, og DDPA var ikke lenger innblandet i de norske selskapene.²⁸⁰ Norske myndigheters innblanding i den norske petroleumsindustrien under første verdenskrig førte slik sett til en forandring i den skandinaviske petroleumsindustrien.

---

²⁸⁰ Sandvik & Storli, 2020: 10

Kapittel 7 – Avslutning

Første verdenskrig fikk store økonomiske konsekvenser for Norge. Den norske økonomien var helt avhengig av tilgangen til internasjonale markeder. Forsyningsvanskene som oppstod under krigen, førte til en enorm utvidelse av statsapparatet for å løse vanskelighetene forårsaket av vareknappheten. I denne oppgaven har jeg undersøkt hvordan staten håndterte oljemangelen som oppstod i siste del av krigsårene, analysert statens regulering av petroleum og bensin og hvordan dette påvirket den norske petroleumsindustrien.

Forsyningsvanskene knyttet til petroleumsindustrien i 1916 førte til en debatt om opprettelsen av statsmonopol på petroleum. Statsminister Gunnar Knudsen gav ikke noe definitivt svar på spørsmålet om statsmonopol. Det er usikkert hvor åpne den norske regjeringen var for å opprette et statlige petroleumsmonopol, men ved å holde muligheten åpen var statsmonopolsspørsmålet et beleilig pressmiddel for regjeringen ovenfor petroleumsselskapene.

Etter at USA ble med i krigen i 1917 ble forsyningsvanskene i Norge forverret. Hele provianteringsvirksomheten ble kraftig utvidet i takt med at vareknappheten økte. Dette førte blant annet til at staten opprettet spesialiserte organer med ansvar for oljeprovianteringen, og innførte rasjonering på olje fra og med 1917. Oljeprovianteringsadministrasjonen fikk en tredelt struktur ved opprettelsen av amtsoljerådene i oktober 1917, oljerådene skulle bistå sentralmyndigheten i Kristiania med utdelingen av petroleum rundt om i landet gjennom de kommunale provianteringsrådene.

Utdelingen av bensin foregikk hovedsakelig direkte fra Provisjonsdepartementet i det første rasjoneringsåret. Det lyktes rasjoneringsmyndighetene sammen med selskapene Østlandske og Vallø å strekke bensinbeholdningene lenger ved å produsere blandingsbensinprodukter. Den statlige rasjoneringen på bensin forble veldig streng helt fra mai 1917 til 31. januar 1919 siden selskapenes bensinbeholdninger var veldig små i hele perioden.

Petroleumsrasjoneringsperioden kan deles i to hoveddeler; fra oktober 1917 frem til april 1918 og fra oktober 1918 frem til april 1919. Årsaken er at petroleumsbehovet var mye høyere om vinteren på grunn av vintermørket og man trengte parafinolje til belysning, og fordi de største fiskeriene langs kysten foregikk i perioden januar-mars. Statens oljerasjoneringspolitikk var gjennom hele perioden avhengig av selskapenes kompetanse og infrastruktur.

I første del av petroleumsrasjoneringsplanen, vinteren 1917-1918, ble rasjoneringspolitikken i veldig stor grad formet av de tre direktørene Andresen, Philipsen og Christiani fra henholdsvis Østlandske, Vestlandske og NEMAK. Provianteringsdepartementet oppnevnte en komite bestående av de tre direktørene i september 1917 for å legge en rasjoneringsplan, og senere samme måned la de frem forslaget sitt til departementet som vedtok den foreslåtte planen. Den første rasjoneringsplanen var basert på selskapenes salgsstatistikker, men dette viste seg å gi et feilaktig bilde av petroleumsforbruket i Norge på grunn av hvordan varen ble omsatt. Den samme komiteen gjorde derfor endringer til den originale planen gjennom vinteren.

I februar 1918 ble Statens Fettdirektorat opprettet under Provianteringsdepartementet, og Petroleums- og Bensinkontoret ble flyttet til det nye direktoratet og omgjort til Petroleums- og Bensinavdelingen. Direktør for Vallø Oljeraffineri Haakon Hauan, en av de norske petroleumsdirektørene, ble valgt til å lede Fettdirektoratet. Dette brakte dyrebare kompetanse inn i den statlige oljerasjoneringsadministrasjonen.

I løpet av 1918 gjorde Amerikaoverenskomsten at forsynings situasjonen forbedret seg i Norge. Fra og med juli 1918 kom det nok en gang jevnlig oljeleveranser fra USA til landet. Ved planleggingen av rasjoneringsplanen for neste vinter var derfor petroleumsbeholdningen mye større enn den hadde vært året før.

I andre del av petroleumsrasjoneringsplanen, vinteren 1918-1919, tok staten en mye mer aktiv rolle i planleggingen av rasjoneringsplanen. En firemannskomite ble oppnevnt av Fettdirektoratet for å utforme en ny rasjoneringsplan i september 1918. Komiteen bestod av direktørene Andresen og Christiani sammen med fabrikkeier Sandnes, representant for amtsoljerådet i Nordland og direktør Kierulf, representant for amtsoljerådet i Buskerud. Grunnlaget for rasjoneringsplanen ble også endret, istedenfor å basere planen på selskapenes salgsstatistikker samlet amtsoljerådene inn informasjon fra alle landets distrikter gjennom de kommunale provianteringsrådene. Dette gav et mer korrekt bilde av petroleumsbehovet i de ulike delene av landet, og ville resultere i en mer rettferdig fordeling enn den som var gjort året før, ifølge Fettdirektoratet. Den andre petroleumsrasjoneringsplanen ble mer vellykket enn den første. I tillegg til statens mer aktive rolle i planleggingen skyldtes dette også i stor grad at den disponible petroleumsbeholdningen var langt større enn den hadde vært året før.

Staten opphevet rasjoneringsplanen på bensin og petroleum henholdsvis 1. mars 1919 og 1. april 1919. Bestemmelsene knyttet til statens myndighet til å styre fordelingen av petroleum

og bensin ble likevel værende til mai 1919, da staten ikke lenger var pliktig å kontrollere fordelingen av den amerikanske oljen etter Amerikaoverenskomsten.

Forsyningsvanskene førte til økt oppmerksomhet rundt den norske petroleumsindustrien, og de utenlandske forbindelsene til de norske selskapene. Norske politikere ble mer klar over den norske industriens sårbarhet ovenfor utenlandske forretningsinteresser. Press fra norske myndigheter kuttet forbindelsene mellom flere av de norske selskapene og det danske selskapet DDPA, og brakte disse nærmere Jersey Standard. Statens krisehåndteringspolitikk i forhold til oljeforsyningskrisen førte til sterke statlige begrensninger av forretningsvirksomheten til de norske petroleumsselskapene. Selskapene var en nødvendig brikke i den statlige rasjoneringspolitikk på grunn av deres kompetanse og infrastruktur, og direktørene hadde stor innflytelse i den rasjoneringspolitikken som ble ført, men innflytelsen deres ble svekket etter hvert som de statlige rasjoneringsorganenes kompetanse ble bedre mot slutten av krigsårene.

Statens sterke regulering av den norske petroleumsindustrien i de to siste krigsårene hører sammen med den generelle trenden hvor staten tok en mer aktiv rolle i det norske forretningslivet i krigsårene. Den viser også hvordan statlige inngrep fra norske myndigheter fikk konsekvenser for næringslivet utenfor landets grenser. Ved å bryte forholdet mellom de norske Standard-tilknyttede selskapene og DDPA forårsaket norske myndigheter endringer i det skandinaviske petroleumsmarkedet.

Eide argumenterer at statens myndighetsutvidelse under krigen kan oppfattes som en myndighetsdeling mellom det private og det offentlige.²⁸¹ Oljerasjoneringspolitikken i siste del av krigen som er analysert her er et tydelig eksempel på utviklingen av den korporative stat, med samspill mellom private interesser og offentlig sektor. Den viser hvordan næringslivet innledningsvis fikk en veldig stor rolle i den statlige politikken som ble ført, men at denne rollen gradvis ble mindre ettersom at staten tilegnet seg den nødvendige kompetansen. Samarbeid med næringslivet var nødvendig for gjennomførelsen av den statlige politikken, og politikken ble i stor grad påvirket av næringslivet, men næringslivets handlingsrom var hele tiden begrenset til det staten syntes var nødvendig.

Et annet viktig poeng i denne oppgaven har vært myndighetsdelingen mellom statlige, regionale og kommunale myndigheter. Vi har sett at denne myndighetsdelingen var i mange tilfeller uoversiktlig og preget av manglende retningslinjer. De sentrale

---

²⁸¹ Eide, 2010: 110

provisjoneringsmyndighetenes overhengende mål om å imøtekomme de matvareproduserende sektorene førte flere ganger til at amtsoljerådene ble overkjørt. Overlappende myndighetsområder og uoversiktlig utdeling forekom først og fremst i starten av rasjoneringsperioden. På høsten 1918 ble myndighetsdelingen mellom de sentrale og de regionale oljeprovianteringsmyndighetene gjort mer klar.

Videre forskning

Noen av funnene i denne oppgaven åpner for nye spørsmål. Et punkt i oljeadministrasjonsapparatet som har fått liten oppmerksomhet i denne oppgaven er det nederste leddet, og de organene som sto for den faktiske utdelingen, de kommunale provianteringsrådene. I noen kommuner foregikk oljeutdelingen utenom de kommunale provianteringsrådene, som i kommunale oljeråd eller gjennom lokale fiskerforeninger noen steder ved kysten. Et videre forskningsfelt er derfor å undersøke nærmere oljeutdelingen i de ulike distriktene rundt om i landet, for eksempel ved å sammenligne en kystkommune mot en innlandskommune siden oljebehovene her nødvendigvis er forskjellige.

Funnene i denne oppgaven åpner for flere spørsmål knyttet til den norske petroleumsindustrien i krigsårene. I denne oppgaven er det kun perspektivet til NEMAK som kommer frem. Ved Amerikaoverenskomsten fikk Norge et fastsatt kvantum olje som kunne importertes mellom 10. mai 1918 og 10. mai 1919. Dette kvantumet kom hovedsakelig fra USA, men som vi så i kapittel 6 kom det blant annet en del petroleum fra Tyskland i denne perioden. Det er særlig to forskningsspørsmål som springer ut ifra dette. For det første, hva var årsaken til at det ble importert betydelige kvantum petroleum fra Tyskland i siste del av krigen, og gjennom hvilke kanaler ble denne fraktet. For det andre, hvordan samarbeidet mellom de norske selskapene i den statlige oljerasjoneringspolitikken fungerte.

Litteratur

- Berg, R. (1995). *Norsk utenrikspolitikks historie, Bind 2: Norge på egen hånd 1905-1920*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge, Vol. 2: På klassekampens grunn 1900-1920*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Chandler, A. D. Jr. (1992). *The Standard Oil Company – Combination, Consolidation, and Integration*. Boston: Harvard Business School.
- Chernow, R. (1998). *Titan: The Life of John D. Rockefeller*. New York: Randomhouse.
- Eriksen, U. (2020). *Et land på fire hjul: Hvordan bilen erobret Norge*. Oslo: Res Publica.
- Ferrier, R. W. (1982). *The History of the British Petroleum Company. Volume 1: The Developing Years 1901-1932*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Frank, A. (2009). The Petroleum War of 1910: Standard Oil, Austria, and the Limits of Multinational Corporation. *The American Historical Review*.
- Hidy, R. W., & Hidy, M. E. (1955). *History of Standard Oil Company (New Jersey): Pioneering in Big Business, 1882-1911*. New York: Harper & Brothers.
- Hobson, R., & Kristiansen, T. (2001). *Norsk forsvarshistorie, Bind 3: Total krig, nøytralitet og politisk splittelse*. Berge: Eide Forlag.
- Hontvedt, N. (2019). *Christopher Hornsrud: Fra bondeopprør til atomprotest*. Rånåsfoss: Svein Sandnes Bokforlag.
- Hovland, E. (1993). *Perspektiv. Esso 100 år i Norge, Jubileumsskrift. Nummer 2, årgang 35: Den første oljekrise*.
- Jonas, M. (2019). *Scandinavia and the Great Powers in the First World War*. London: Bloomsbury Academic.
- Keilhau, W. (1927). *Norge og verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug.
- Kolsrud, O. (2001). *Maktens korridorer: Regjeringskontorene 1814-1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, A., & Danielsen, R., & Greve, T. (1964). *Det Norske Storting gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal.

- Riste, O. (1965). *The Neutral Ally*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Riste, O. (2001). *Norway's foreign relations: A history*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Salmon, P. (1997). *Scandinavia and the Great Powers 1890-1940*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand: Norges økonomiske historie 1800-1940*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sandvik, P. T., & Storli, E. (2020). The quest for a non-competitive market: Standard oil, the international oil industry and the Scandinavian states, 1890-1939. *Scandinavian Economic History Review*.
- Sluyterman, K., & Wubs, B. (2010). Multinationals and the Dutch Business System: The Cases of Royal Dutch Shell and Sara Lee. *The Business History Review*, Vol. 84, No. 4, *Business History and Varieties of Capitalism*, 799-822.
- Tønnesson, K. D. (1979). *Sentraladministrasjonens historie, Bind 4: 1914-1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vogt, P. (1938). *Jerntid og jobbetid: en skildring av Norge under verdenskrigen*. Oslo: Tanum.
- Yergin, D. (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power*. London: Simon & Schuster Ltd.

Avhandlinger og masteroppgaver

- Eide, E. G. (2010). *Klin kokos: Kommunal krisehåndtering under første verdenskrig*. Masteroppgave, MA, Universitet i Bergen.
- Larsen, L. H. (2012). *Fett- og Oljeforsyningen under 1. verdenskrig. En analyse av statens reguleringer og Statens fettdirektorat*. MA, NTNU.
- Strøm, K. N. (2019). *Between the devil and the deep blue sea: Trade negotiations between the Western Allies and the Scandinavian neutrals 1914-1919*. (ph.d). Kållerød: Brandfactory.

Stortingsforhandlinger

St.meld. 18. Juli. (1910). Sak. Nr. 5. Side 2756-2778.

St.meld. 12. feb. (1916). Sak. nr. 20. Side 76-85.

St.meld. 25. feb. (1916). Sak. nr. 16. Side 160-169.

Stortingsmeldinger

Indst. S. nr. 242. (1914). *Indstilling fra den kombinerte social- og næringskomite nr. 2 om godkjenning av forføininger, som er truffet av Landbruksdepartementet i anledning av den paagaende krig mellem fremmede magter. (St.prp. nr. 150).* Side 443-444

St.prp. nr. 52. (1916). *Om indkjøp av motorskibene «Bandon, «Chumpon» og «Pangan».*

St.med. nr. 7. (1917). *Om Statens Provianteringskommissions virksomhet m. v.*

St.med. nr. 24. (1917) *Om Provianteringsdirektørens virksomhet m. v.*

St.med. nr. 14. (1918) *Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v.*

St.med. nr. 4. (1919) *Om Provianteringsdepartementets virksomhet m. v.*

St.med. nr. 14. (1922) *Om Industrieforsyningsdepartementets virksomhet.*

SSB

Historisk Statistikk. *Statistiske oversikter 1948.*

Historisk Statistikk. *Statistiske oversikter 1926.*

Historisk Statistikk.. *Norges Handel, utvalgte år 1909-1919:*

Norges Officielle Statistik. V.116. *Handel 1909.*

Norges Officielle Statistik. V.151. *Norges handel 1910.*

Norges Officielle Statistik. V.172. *Norges handel 1911.*

Norges Officielle Statistik. V.208. *Norges handel 1912.*

Norges Officielle Statistik. VI.18. *Norges handel 1913.*

Norges Officielle Statistik. VI.70. *Norges handel 1914.*

Norges Officielle Statistik. VI.97. *Norges handel 1915.*

Norges Offisielle Statistik. VI.130. *Norges handel 1916.*

Norges Offisielle Statistik. VI.154. *Norges handel 1917.*

Norges Offisielle Statistik. VI.176. *Norges handel 1918.*

Norges Offisielle Statistik. VII.19. *Norges handel 1919.*

Arkiv

Riksarkivet i Oslo: RA/S-2457/D/Da – Statens Fettdirektorat, Oljeavdelingen. Sakarkiv.

Statsarkivet i Stavanger: SAST, Pa 1521 – A/S Norske Shell, E/Ea/Eaa/L0002:
Sjefskorrespondanse, 1917-1918.

Nettkilder

https://snl.no/Haakon_Hauan

